

T. C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI**

**EVLIYA ÇELEBİ'NİN SEYAHATNAMESİ'NDE
YAHUDİLER ve YAHUDİLİK**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

NAGİHAN ÖZTÜRK

BURSA - 2019

T. C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI**

**EVLIYA ÇELEBİ'NİN SEYAHATNAMESİ'NDE
YAHUDİLER ve YAHUDİLİK**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

NAGİHAN ÖZTÜRK

Danışman

Prof. Dr. Muhammet TARAKÇI

BURSA – 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı'nda 701521018 numaralı **Nagihan ÖZTÜRK**'ün hazırladığı “**Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Yahudiler ve Yahudilik**” konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 20/09/2019 günü **11:00-12:30** saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin / çalışmasının (Başarılı / Başarısız) olduğuna (Oy Birliği/ ~~Oy Çokluğu~~) ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı

Prof. Dr. Muhammet TARAKÇI
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Ahmet GÜÇ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Ahmet TÜRKAN
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

20/09/2019

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU**

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 26 /08 / 2019

Tez Başlığı / Konusu: **EVLİYA ÇELEBİ'NİN SEYAHATNAMESİ'NDE YAHUDİLER ve YAHUDİLİK**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 89 sayfalık kısmına ilişkin, 26 /08 /2019 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %10'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

20/09/2019

Adı Soyadı: NAGİHAN ÖZTÜRK
Öğrenci No: 701621008
Anabilim Dalı: FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
Programı: YÜKSEK LİSANS
Statüsü: Y.Lisans Doktora

N. Öztürk

Danışman
Prof. Dr. Muhammet TARAKÇI
20/09/2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “EVLIYA ÇELEBİ’NİN SEYAHATNAMESİ’NDE YAHUDİLER VE YAHUDİLİK” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

N. Öztürk
20/09/2019

Adı Soyadı: Nagihan ÖZTÜRK
Öğrenci No: 701621008
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Programı: Yüksek Lisans
Statüsü: Y.Lisans Doktora

ÖZET

Üniversite:	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü:	Sosyal Bilimler
Anabilim dalı:	Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı:	Dinler Tarihi
Tezin:	Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı:	xiii+110
Mezuniyet Tarihi:	.../.../2019
Tez Danışmanı:	Prof. Dr. Muhammet TARAKÇI

EVLIYA ÇELEBİ'NİN SEYAHATNAMESİ'NDE YAHUDİLER VE YAHUDİLİK

Bu tez çalışmasında Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda yazdığı eser olan Seyahatname'de Osmanlı çatısı altında yaşayan Yahudilerin nüfusu, ilgilendikleri meslekler, yaşadıkları bölgelerdeki mabetleri, mezarlıkları ve Osmanlı Devletinin Yahudilere karşı tutumu ele alınmıştır. Öncelikli olarak Yahudiler ile ilgili Seyahatname'de geçen bölümler tespit edilmiş ve bunlar doğrultusunda bölümler oluşturulmuştur. Ek kaynaklar kullanılarak o dönemde yaşayan Yahudiler hakkında daha fazla bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudilerin nüfus ve şehirlere göre dağılım haritası çıkarılmaya çalışılmıştır. Yahudilerin nüfus olarak daha yoğun yaşadığı şehirlerde, XV-XVII. yüzyıllar arasındaki değişim incelenmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde yaptıkları meslekler hakkında bilgiler ele alınmıştır. Yahudilerin daha çok uğraştıkları meslekler hakkında ayrıntılı bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde dini yaşantıları, yaşadıkları şehirlerdeki yoğunluğa göre mabet ve mezarlık sayılarına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Evliya Çelebi, Seyahatname, Osmanlı, Yahudi, Musevi, Sinagog, Mezarlık /Maşatlık

ABSTRACT

Name and Surname:	Nagihan ÖZTRÜK
University:	Bursa Uludağ University
Institution:	Social Sciences Institute
Field:	Basic Islamic Sciences
Branch:	History of Religions
Degree Awarded:	Thesis of
Total Page Number:	xiii+110
Degree Date:	.../.../2019
Supervisor:	Prof. Dr. Muhammet TARAKÇI

JEWS and JUDAISM in EVLIYA ÇELEBI'S SEYAHATNAME

This thesis deals with the population, occupations, synagogues, and cemeteries of the Jews living in the Ottoman Empire, and the attitude of the Ottoman Empire towards the Jews within the framework of Evliya Çelebi's Seyahatnâme (Travelogue). Firstly, the passages related to the Jews mentioned in the Seyahatnâme were determined and the chapters of the thesis were created. The thesis examined and elaborated the information provided by Evliya Çelebi about Jews by using additional sources.

The first chapter tried to draw the distribution map of the Jews living in Ottoman lands according to their population and cities. It also examines the changes that took place in the cities, where the population of the Jews was densely populated between the XV-XVII centuries. The second chapter deals with the occupations of the Jews in the Ottoman Empire. The third chapter deals with the religious life of the Jews and the number of synagogues and cemeteries according to the density of the cities where they live.

Key words:

Evliya Celebi, Seyahatname, Ottoman, Jews, Jewish, Synagogue,
Cemetery/Jewish cemetery

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti hüküm sürdüğü yüzyıllar boyunca farklı millet, kültür, din ve mezheplere ev sahipliği yapmıştır. Tam da bu noktada Evliya Çelebi'nin yazdığı Seyahatname geçmişte Osmanlıda yaşamış gayrimüslimlerin durumunu ve Müslümanlarla olan ilişkilerini anlamak ve günümüzde hâlâ Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yaşayan gayrimüslimlerle mukayese yapabilmek için büyük önem arz etmektedir. Çünkü Seyahatname sadece bir gezi kitabı olmayıp, ayrıntılı olarak verdiği bilgilerle o dönemdeki yaşantıyı gözler önüne sermektedir. Konumuz itibariyle Çelebi'nin Seyahatname'de nüfus, mahalle, ev, ibadethane, mezarlık, mesleklerin dağılımı hakkında verdiği bilgi ve rakamlar önceki ve sonraki yıllarda yazılmış arşiv bilgileri ve diğer eserleri karşılaştırmamızı kolaylaştırmaktadır. Özellikle nüfusla ilgili verdiği bölümlerde çoğunlukla nüfusun azlığı ve çokluğuna ilişkin gerekçeleri açıklamış olması daha kolay anlamamızı ve yorumlayabilmemizi sağlamaktadır.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi hakkında birçok eser yazılmıştır. Ancak birçok tez gayrimüslimleri incelerken nüfus, mabetler, ticaret veya belli bir bölge ile sınırlı tutulmuştur. Tezimizi farklı kılan ise, Seyahatname'de geçen Yahudileri bütün yönleriyle inceleyerek ve sadece Seyahatname'ye bağlı kalmadan diğer kaynaklardan da yararlanarak hazırlanmış olmasıdır. Ayrıca Seyahatname'de geçen birçok bölge hakkında bilgi verirken sadece XVII. yüzyıldaki durumu değil XV ve XVI. yüzyıldaki durumları hakkında da bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Tezimizin amacı Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda yazdığı eserinde Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Yahudilerin durumlarını ve Müslüman ve diğer gayrimüslimlerle olan ilişkilerini tespit edebilmektir. Tezimizin bölümleri Seyahatname'den elde ettiğimiz bilgiler ışığında oluşturulmuştur.

Birinci bölümde öncelikle Yahudilerin Osmanlı topraklarına göç etme sebeplerine kısaca değindikten sonra şehirleri alt başlıklara ayırarak nüfus ve mahalle sayılarından bahsedilmiştir. Bu bölümde Müslüman ve diğer gayrimüslimlerin sayıları da verilmeye çalışılarak, Yahudilerin nüfus oranının daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlamak amaçlanmıştır.

İkinci bölümde Yahudilerin uğraştıkları meslekler tek tek ele alınmış ve bu meslekler hakkında diğer kaynaklardan da ek bilgiler verilerek konunun açıklanmasına çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde Yahudilerin dini yaşantıları ve Osmanlıdaki dini yaşayışları hakkında genel bilgi verildikten sonra yaşadıkları bölgelerdeki mabet ve mezarlık sayılarına değinilmiştir.

Bu tezin amacı; Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden yola çıkarak Osmanlıda yaşamış olan Yahudilerin yaşantılarını, Müslümanlarla olan ilişkilerini, Osmanlı'nın onlara karşı tutumunun nasıl olduğunu anlayarak geçmişten günümüze ışık tutabilmektir.

Tezimizde birincil kaynak olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi kullanılmıştır. Öncelikli olarak Seyahatname incelenmiş, Yahudilerle ilgili olan bölümler tespit edildikten sonra alt başlıklar oluşturulmuştur. Çıkarımlarımız doğrultusunda bazı bölümlerde daha az bilgiye ulaşıldığı için mevcut kaynaklardan olabildiğince yararlanarak, ele alınan konuların daha iyi anlaşılmasına çalışılmıştır. Özellikle Yahudilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeler olan İstanbul, Selanik, Safet ve Edirne gibi bölgelerde yelpazeyi biraz daha geniş tutarak XV. ve XVI. yüzyıl hakkında da bilgiler verilerek o döneme kadarki gelişimin izleri sürülmüştür. Meslekler bölümünde de Yahudilerin yoğun olarak uğraştıkları meslekler daha ayrıntılı olarak ele alınmış ve daha az yaptıkları veya meşgul oldukları mesleklerde yardımcı kaynaklarla bilgilendirmeler yapılmıştır. Mabetler konusunda Evliya Çelebi'nin çok fazla bilgi vermemesine rağmen farklı bir dinden bahsedildiği için okuyucunun anlamasını kolaylaştırmak adına ek bilgiler verilmiştir. Ayrıca yardımcı kaynaklarda olan ve Seyahatname'de bulunmayan konulara da değinilerek farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmalarım esnasında konuyu belirlemede ve kaynaklara ulaşmada kütüphanesinden istifade ettiğim, bizleri sabırla dinleyen ve bu yolda ışık tutmaya çalışan Danışman Hocam Prof. Dr. Muhammet TARAKÇI Bey'e şükranlarımı arz ederim.

Bursa -2019

Nagihan ÖZTÜRK

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
A) EVLİYA ÇELEBİ’NİN KISACA HAYATI VE ESERİ.....	1
B) KONUMUZ İLE İLGİLİ EVLİYA ÇELEBİ’NİN SEYAHATNAMESİ ÜZERİNE YAZILAN BAZI ESERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

NUFÜS VE YERLEŞİM YERLERİ

A) OSMANLI DEVLETİ’NDE YAŞAYAN YAHUDİLERE GENEL BİR BAKIŞ ..	5
B) YAŞADIKLARI ŞEHİR VE MAHALLELER	12
1) Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri.....	16
a) İstanbul.....	16
(1) Şuhut Kapısı	20
(2) Hasköy.....	21
(3) Galata.....	22
(4) Tophane	23
(5) Ortaköy	23
(6) Kuru Çeşme	23
(7) Arnavutköy	23
(8) Yeniköy	24

b) Bursa	24
c) İzmit	25
d) Trabzon	26
e) Erzurum	27
f) Ankara.....	27
g) Antakya.....	28
h) Edirne.....	30
i) İzmir.....	34
2) Arap Ülkelerinde Yahudi Nüfusu.....	34
3) Balkanlarda Yahudi Nüfusu	45

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSADÎ HAYATTA YAHUDİLER VE MESLEKLERİ

A) OSMANLI YAHUDİLERİ MESLEK GRUPLARI.....	67
1) Büyük Gümrük Eminliği	71
2) Defterdar	73
3) Simsarlık.....	73
4) Kasaplık	74
5) Tereyağcılar Esnafı.....	75
6) Şırlugan (Susam yağı) Esnafı	75
7) Peynirciler Esnafı.....	75
8) Yahudi Aktarları Esnafı.....	75
9) Cerrah ve Kan Alıcıları.....	76
10) Kalcılar Esnafı	77
11) Kuyumcu Kalıcıları Esnafı	77
12) İncici Esnafı	78
13) Yahudi Sarrafçısı	78
14) Rumatçılar Esnafı	79
15) Saf Altın ve Gümüş Tîzâpçıları (Kezzapçıları)	79
16) Güdericiler Esnafı.....	79
17) Tenekeçiler Esnafı	80
18) Düğmeciler Esnafı	80

19) Atlasçılar Esnafı.....	80
20) Yahudi İbrişimcileri Esnafı.....	80
21) Yahudi Çuhaları.....	80
22) Hil'atçıbaşı.....	82
23) Yahudi Meyhaneciler Esnafı	82
24) Musikâr Sâzendeleri	84
25) Tanburcu Sâzendeler	85
26) Oyuncu, Çalgıcı ve Güldürücüler Esnafı.....	85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ HAYAT VE ZİYARET YERLERİ

A) OSMANLI YAHUDİLERİNİN DİNÎ HAYATINA GENEL BİR BAKIŞ	88
B) YAHUDİ MABETLERİ: HAVRA/ SİNAGOGLAR.....	90
C) YAHUDİ HÂKİMLERİ: HAHAMLAR.....	91
D) YAHUDİ MEZARLIKLARI.....	93
SONUÇ.....	97
KAYNAKÇA	99

KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Hz.	: Hazreti
sy	: Sayı
s.	: Sayfa Numarası
bs	: Baskı
vb.	: Ve Benzeri
t.y.	: Yayın Tarihi Yok
Seyahatname	: Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi

GİRİŞ

A) EVLİYA ÇELEBİ’NİN KISACA HAYATI VE ESERİ

Evliya Çelebi XVII. yüzyılda yaşamış ve yazdığı eserle adından çokça söz ettirmiş önemli bir şahsiyettir. Eser, yüzyıllar boyunca Müslüman ve gayrimüslimler tarafından eğitim, sosyal, kültürel, tarih, coğrafya, din gibi birçok farklı alanda kaynak olarak kullanılmıştır. Bunun sebebi ise; Evliya Çelebi’nin yaptığı seyahatlerde tek düzey bir bakış açısına sahip olmadan gittiği yerleri elinden geldiğince her yönüyle inceleyerek ve hatta bazen en ince ayrıntılarına dahi inerek eserini kaleme almış olmasıdır. Çelebi’nin bu çok yönlü bakış açısı günümüzde birçok makale, tez, kitap ve araştırmaya da kaynaklık etmiştir.

Evliya Çelebi’nin hayatına göz attığımızda eserin oluşma sürecini daha net bir şekilde anlamaktayız. Çelebi hayatı boyunca gerek Enderun’da aldığı eğitim sayesinde gerekse babasının sarayda Kânûni Sultan Süleyman’dan Sultan İbrahim’e kadar olan dönemde padişahlara hizmet etmesiyle saraya yakın olmuştur. Onun seyahatlere başlamasına öncülük eden ise babasıdır. Çelebi çocukluğundan itibaren babasının ve arkadaşlarının seyahatlerini dinleyerek büyümüştür. Hayal dünyasında kurduğu seyahat planlarını gördüğü rüya ile nihayete erdirmiştir. Kendi anlatımına göre, 1040 yılı Muharrem ayında aşure gecesinde (16 Ağustos 1630) rüyasında İstanbul’da Ahi Çelebi Camii’nde Peygamberimizi görmüş. Yanına yaklaşarak Peygamberimize “*Şefa’at yâ Rasûlallah*” diyeceği yerde heyecandan “*Seyahat yâ Rasûlallah*” demiş. Peygamberimiz de onun duasına istinaden seyahat izni vermiştir. Gördüğü rüyanın etkisinden kurtulamayan Evliya Çelebi hayallerini gerçekleştirecek adımı atarak seyahatlere başlamış ve sadece gezmekle yetinmeyip bu gezilerini kaleme alarak ölümsüz bir eser oluşturmuştur.¹

Çelebi seyahatine hem devletin başkenti hem de büyüdüğü şehir olan İstanbul’dan başlamıştır. Bütün sokaklarını karış karış gezen Çelebi şehir hakkında bir cildi oluşturacak kadar ayrıntılı bilgi vermiştir. Daha sonra yolculuğuna Bursa’dan devam ederek Anadolu, Balkan ve Arap şehirleriyle eserini tamamlamıştır. Ele aldığı 99

¹ Mücteba İlgürel, “Evliya Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. 11, ss. 529-30.

yerleşim yerinin nüfusu, coğrafi durumu, kültürü, sosyal hayatı, cami, kilise, havra gibi ibadet yerleri, menkıbeler gibi birçok konuya değinmiştir.

B) KONUMUZ İLE İLGİLİ EVLİYA ÇELEBİ’NİN SEYAHATNAMESİ ÜZERİNE YAZILAN BAZI ESERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Anadolu’da Yaşayan Gayrimüslimlerin Durumları”, M. Sami BAYBAL, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.101

Tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Yazar birinci bölümde; Evliya Çelebi’nin hayatı, seyahatnameyi yazmaya nasıl başladığı ve bazı seyahat anıları hakkında bilgi vermiştir.

İkinci bölümde; Seyahatname’nin geçmişten günümüze dair öneminden bahsedildikten sonra, bütün ciltlerde hangi şehirlerden bahsedildiğine kısaca değinmiştir.

Üçüncü bölümde, yani tezin asıl konusunu oluşturan bölümde öncelikle Osmanlı topraklarında yaşamış olan din ve mezhepler (Ortodoks, Katolik, Ermeni ve Yahudi) ile ilgili açıklamalar yapmış; ardından Anadolu’da yaşayan gayrimüslimleri Evliya Çelebi’nin eserindeki sıralamayı göz önünde buldurarak değinmiştir. Ayrıca yazar Anadolu olarak sınırlandırdığı tezinde, günümüz Türkiye sınırlarını temel olarak aldığını söyleyerek konuya açıklık getirmiştir. Bu bölüm Tanzimat’tan önce gayrimüslim nüfus ve XVII. yüzyılda Osmanlı’nın gayrimüslimlere karşı tutumu kısaca ele alındıktan sonra tez, sonuç kısmıyla tamamlanmıştır.²

2. “Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Anadolu Coğrafyasındaki Gayrimüslim Mabetleri”, Muzaffer ÖZBAY, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 92

Tez iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Evliya Çelebi’nin hayatı, yazdığı eserler ve seyahatlerinden bahsedildikten sonra gayrimüslim mabetleri olan kilise, havra ve manastırın, onlar için önemi açıklanmaktadır.

² M. Sami Baybal, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nde Anadolu’da Yaşayan Gayrimüslimlerin Durumu*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.

İkinci bölümde Anadolu'daki gayrimüslim mabetleri ek kaynaklar yardımıyla açıklanmaya çalışılmaktadır. Ancak yazarın yapmış olduğu sıralama Seyahatname'ye göre değil alfabetik olarak oluşturulmuştur. Tez sonuç kısmıyla nihayete ermiştir.³

3. “Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'ndeki Çokkültürlülük Yansımaları: Bilâdüşşâm”, Semiha Muhterem ATAMAN, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, s. 122

Yazar tezinin kapsamını Şam beldeleri olan ve günümüzde Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün'ü içine alan bölge olarak belirlemektedir. Eserin giriş kısmında Evliya Çelebi, Seyahatname ve Osmanlıdaki millet sisteminden bahsedilmektedir.

Üç bölümden oluşan tezin birinci bölümünde yazar, Şam bölgesindeki şehirleri ele alarak burada yaşayan farklı millet ve dinlerin yaşantılarına birbirleriyle olan ilişkilerine değinmektedir. İkinci bölümde şehirlerde bulunan mabetlerin özellikleri ve sayılarından bahsedilmektedir. Üçüncü bölümde Evliya Çelebi'nin gayrimüslimlerden bahsederken ki üslup ve söylemleri üzerinden bir değerlendirme yapılmaktadır.⁴

4. “Evliya Çelebi ve Eremya Çelebi'ye Göre XVII. Yüzyıl İstanbul Hayatı”- Nihal KURT BUDAK, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 187

Diğerlerinden farklı olarak bu tezde, kitaplarını aynı dönemlerde yazmış iki yazarın eserleri karşılaştırılmıştır. Yazar, tezini, ele aldığı kitapların İstanbul bölümleriyle sınırlandırılmıştır.

Birinci bölümde şehrin fiziki haritası çizildikten sonra Osmanlının İstanbul'u fethine gelene kadar hüküm süren devletlerin dönemindeki durumundan bahsedilmiştir. İkinci bölümde şehrin nüfusu, iktisadi hayatı, mimarisi ve halkın yaşam tarzına değinilmiştir. Üçüncü bölümde yazar, iki müellifin seyahatlerinde çizdikleri farklı güzergâh ve bakış açısını ayrı ayrı ele alarak değerlendirilmiştir.⁵

³ Muzaffer Özbay, *Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Anadolu Coğrafyasındaki Gayrimüslim Mabetleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

⁴ Semiha Muhterem Ataman, *Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâme'sindeki Çokkültürlülük Yansımaları: Bilâdüşşâm*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, 2015.

⁵ Nihal Kurt Budak, *Evliya Çelebi ve Eremya Çelebi'ye Göre XVII. Yüzyıl İstanbul Hayatı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

5. “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ne Göre İstanbul’da Esnaf, Zanaat ve Ticaret”, Zeynep ERDURAN, (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 273

Tez açıklamalı metin olarak da sunulduğu için söylem ve üslup bakımından çoğunlukla Seyahatname’ye bağlı kalınarak oluşturulmuştur. Evliya Çelebi’nin eserinin birinci cildinde şehirleri anlattıktan sonra yeni bir başlık açarak ele aldığı ticaret ve mesleklerle ilgili bölüm aynı üslup ve sıralama ile tezin bölümleri oluşturulmuştur. Bölümler ek kaynaklar yardımıyla genişletilmeye çalışılmıştır.⁶

⁶ Zeynep Erduran, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ne Göre İstanbul’da Esnaf, Zanaat ve Ticaret*, (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

BİRİNCİ BÖLÜM

NUFÜS VE YERLEŞİM YERLERİ

A) OSMANLI DEVLETİ'NDE YAŞAYAN YAHUDİLERE GENEL BİR BAKIŞ

Osmanlı Devleti tarih boyunca farklı milletlere ve dinlere mensup birçok insanı aynı çatı altında toplayan bir yapıya sahip olmuştur. Onun bu özelliği, bazen fethettiği yerlerde yaşayan gayrimüslimlere sağladığı haklardan dolayı şehirde yaşamaya devam etmeleri, bazen de Osmanlı yönetiminden memnuniyetten dolayı dış göçler almasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı sınırları içinde yaşayan gayrimüslimlere, hem dinlerini özgürce yaşama hem de olabildiğince kendi kurallarına göre yönetme hakkını verebilmek için millet sistemini getirmiştir.

Millet sistemi; “*Osmanlı Devleti'nin, egemenliği altındaki toplulukları din ya da mezhep esasına göre örgütleyerek yönetmesine denilmektedir.*” Osmanlıda yaşayan topluluklar Müslüman ve gayrimüslim olarak ayrılmaktadır. Gayrimüslimler de Ehl-i Kitap olanlar (Yahudiler ve Hıristiyanlar) ve Ehl-i Kitap olmayanlar olarak ikiye ayrılmaktadır.⁷ Osmanlının genel olarak hâkim olduğu topraklara bakıldığında ise daha çok Ehl-i Kitap olan grupla muhatap olduğu görülmektedir. Biz de bu gruptan tezimizin konusu olan Yahudileri ele alacağız.

Osmanlıda kalabalık gruplardan biri olan Yahudiler için Museviler kelimesi de kullanılmaktadır. Yahudi kelimesi; Hz. Yakup'un on iki oğlundan dördüncüsü olan Yahuda'nın ismine binaen İsrailoğullarına verilmiş bir isimdir.⁸ Musevi terimi dinî olarak; Hz. Musa'nın yaydığı dinden olanlar anlamına gelmektedir. Osmanlıda daha çok

⁷ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul: Risale Yayınları, 1990, ss. 17-18.

⁸ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, Mehmet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, 4. bs., Ankara: Berikan Yayınevi, 2014, s. 321.

Rabbâni, Karaî ve Samirî mezhepleri bulunmaktadır. Ancak bunlar arasında en çok mensubu bulunan mezhep Rabbanîlerdir. Bu nedenden dolayı Osmanlıda kullanılan Yahudiler ifadesi ile genellikle Rabbanî mezhebine mensup Yahudiler kastedilmektedir.⁹

İstanbul'un fethinden önce ve sonra, Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudiler vardı. Gerek fetih sırasında Yahudilerin o bölgede yaşaması gerekse padişahların gayrimüslim ve Müslümanları Osmanlı topraklarına davet etmesi olsun, Yahudilerin tercih ettiği bir devlet haline gelmiştir.

Konumuz itibariyle ele alacağımız Yahudilerin ilk cemaati Bursa'da 1326 yılında kurulmuştur.¹⁰ Ancak en kalabalık göç faaliyetlerinden biri XV. yüzyılda olmuştur. Peki, Osmanlıya bu kadar yoğun göç olmasının arkasındaki gerçek sebep nedir? Tezimizde ele alacağımız konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, Yahudilerin Osmanlı topraklarına göçleri konusunda kısa da olsa değinmek önem arz etmektedir.¹¹

Göçlerin başlangıç noktası olarak, Aragon Kralı Ferdinand ile Kastilya Kraliçesi İzabel'in evlenerek ülkelerini birleştirme kararı almalarını belirleyebiliriz. Çünkü onların bu evliliğinden ve ülkelerin birleşmesinden Hıristiyanların beklentisi, ülkeyi dini bakımdan temizlemek ve Heretikleri cezalandıracak bir mahkeme kurulmasını sağlamaktı. Bu konuda da Thomas Torquemada (aslen Yahudi'dir) başı çekmekteydi. Torquemada, Kraliçeden tahta çıktığı taktirde sapıkların cezalandırılacağına dair söz almıştı. Kral Ferdinand ve Kraliçe İzabel evlendikten sonra Yahudilere yapacakları uygulamalar ile ilgili bazı tereddütleri oluşmaya başlamıştı. Çünkü Engizisyon mahkemelerinin kurulmasıyla kendi hâkimiyetlerinin zedelenebileceğini düşünüyorlardı. Ancak kilisenin baskılarına daha fazla dayanamayarak mahkemenin kurulmasını kabul etmek zorunda kalmışlardı.¹² Aslında Engizisyon mahkemeleri Ortaçağ'da dini sapıklıklarla mücadele etmek için Katolik Kilisesi tarafından kurulan özel mahkemelerdir. Bu mahkemeler ilk başta Papanın otoritesine karşı çıkan ve dini konularda Katolik Kilisesi'nden farklı düşünenleri yargılamasına rağmen, daha sonra

⁹ Rahmi Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, Ankara: Atıf Yayınları, 2014, ss. 12-13.

¹⁰ Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi*, İstanbul: Üniuersal Dil Hizmetleri ve Yayıncılık, 2000, s. 233.

¹¹ Daha fazla bilgi için bkz. Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, çev. Meriç Sobutay, İstanbul: Kapı Yayınları, 2008, ss. 5-24.

¹² Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, 2. bs., Ankara: Berikan Yayınevi, 2015, s. 55.

İspanya’da Hıristiyan olmayan Yahudi ve Müslümanlar da yargılamalara maruz kalmışlardır.¹³

Nihayetinde 1478’de Papalık İspanya’da bir Engizisyon mahkemesi kurulmasını emreden mektubunu yayınladıktan sonra ilk mahkeme 1480’de kurulmuştur. 1483’de de Thomas Torquemada mahkemeye Baş Engizisyoncu olarak atanmıştır. Hemen işe koyulan Torquemada, 37 maddelik bir yönerge hazırlamıştır. Yahudileri ayırt edebilmek için uygulanan kurallardan bazıları ise şöyledir:

“Madde 4: Musa’nın şeriatine saygı göstererek cumartesi günleri çalışmayan, ateş yakmayan ve temiz giyinen;

Madde 5: Yiyeceği etin yağını ayıran ve su ile yıkayıp temizleyen veya etin kanını akıtan;

Madde 7: Mukaddes Kilisenin yasak ettiği günlerde et yiyen;

Madde 20: Davud’un mezamirini okuduğu halde, sonunda “Baba, Oğul ve Ruhu’l-Kudüs aziz olsun” demeyen

Madde 31: Ölüm sekerâtı esnasında duvara doğru yüzünü çevirip, ruhunu teslim eden”¹⁴

Ahmet Hikmet Eroğlu, kitabında J. Michelet’in Engizisyon mahkemelerinde yargılamalarla ilgili görüşünden şöyle bahsetmektedir:

“Albigeos’lardan beri buna benzer hal görülmemiştir. Ateşte yakılmak açlık, yokluk, sefaletler ve denizde boğulmalarla dolu ani bir firar felaketi yüzünden, on yıl içinde bir milyona yakın Yahudi, bir o kadar da Mağrib’li telef olmuştu... Engizisyon, Sevilla şehrinin kapılarına, her köşesinde bir insan yakılan, içleri boş birer peygamber heykeli bulunan, taştan işkence yerleri yaptırdı; iniltiler yükseliyor yanık yağ kokuları genizleri dolduruyor, dumanlar etrafı bürüyor, her taraf kokuyordu. Fakat ölümü bekleyenleri dehşet veren çehreleri ve kıvrımları görünmüyordu. Bir şehrin yalnız bir tek yıl içinde (1481) erkek ve kadın, zengin veya fakir olmak üzere iki bin insanın ateşte yakıldığı bütün bir milletin alevlere kurban edildiği tespit olunmuştur...”¹⁵

Mahkemelerde yargılananlar sadece Yahudiler olmayıp, baskılara dayanamayarak Hıristiyanlığa geçen ancak onların hala Yahudi dinine bağlı kaldıklarını düşündükleri

¹³ Eroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*, s. 54.

¹⁴ Eroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*, s. 55.

¹⁵ Eroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*, ss. 54-56.

Marranos'lar da¹⁶ işkencelerle sorguya çekilmişlerdir. Her şeyi itiraf edip af dileyenler ise; oruç, dua, kutsal yerleri ziyaret, kırbaçlama ve çeşitli hapis cezaları gibi uygulamalarla ıslah edilmeye çalışılmışlardır. Yahudi olduklarını itiraf etmeyenler ise resmi makamlarca sıırğa bağlanıp yakılarak idam edilmişlerdir. Bu idamlar topluluk önünde "Auto-de fe" (iman gösterisi) adı altında yapılmaktaydı. İdam esnasında, üstlerine "sanbentino" adını verdikleri üzerinde siyah haçlar çizilmiş, sarı çuval şeklinde giysi ve uzun külahlar giydirilmekteydi. Bu uygulamalar Engizisyon mahkemelerinin Portekiz'de 1821'de, İspanya'da 1834'de kaldırılmasına kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında yüzbinlerce kişi mahkûm, on binlerce kişi ise idam edilmiştir.¹⁷

Sadece dini sahada kalmayan baskılar ekonomik sahaya da sıçramıştır. Krallık Torquemada'nın isteği üzerine yeni Hıristiyanları Yahudilerin elinden kurtarmak için, Yahudilerin ayrı bir mahalleye taşınmalarını emretmiştir. Ancak buradaki asıl amaç, güçlü bir rekabetle Yahudileri ve Konversoları¹⁸ iktisadi bakımdan zora sokmaktı. Ancak yapılan çalışmalar ters tepki doğurmuş Yahudi ve Konversolar arasındaki bağı güçlendirmiştir.¹⁹

Kral ve Kraliçe yaptıkları baskılara rağmen Yahudileri Hıristiyanlaştıramayınca onları ülkeden kovmaya karar vermiş, İspanya'daki son Müslüman toprağı olan Granada'yı da Ocak 1492'de ele geçirmeleriyle birlikte Yahudileri kovmak için uygun bir zemin bulmuşlardır. 31 Mart 1492'de yayınladıkları fermanla Yahudileri kovmanın gerekçesi olarak, Yahudilerin Katolik Dini'ni Yahudileştirmek istedikleri için ülkeden kovulması gerektiğini göstermişlerdir. Fermanı hemen uygulamaya koyan Hıristiyanlar, Yahudilere Temmuz ayının sonuna kadar ülkeyi terk etme zorunluluğu getirmiş ve giderken de altın, gümüş ve para götürmelerini yasaklamışlardır.²⁰ Fermanın metni şöyledir:

¹⁶ İspanyol ve Portekizlilerin, Yahudi iken Hıristiyanlığı kabul etmiş kişiler için kullandıkları bir aşaağılama terimidir. Fred Skolnik, Michael Berenbaum (ed.), "Marrano", *Encyclopaedia Judaica*, Jerusalem: Keter Publishing House, 2007, c. 13, s. 559.

¹⁷ Besalel, *Yahudi Tarihi*, ss. 78-79.

¹⁸ Konverso: Uygulanan baskıların etkisiyle Yahudilerin bir kısmı başka dine geçmişlerdir. Yahudiler dinlerini değiştirmiş gibi görünseler de, eski dinlerine inanmaktan vazgeçmemişlerdir. Bu şekilde gizli Yahudilik inancını sürdüren kişiler için "konverso" kavramı kullanılmaktadır. Moshe Sevilla-Sharon, *İsrail Ulusunun Tarihi*, Yeruslayim: Graph Press, 1981, s. 131.

¹⁹ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 56.

²⁰ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 57.

“Tanrı'nın inayeti ile ülkeyi, yani Kastilya, Aragon, Leon, Mursia, Mayorka, Sardunya, Granada ve Navara'yı yöneten biz Ferdinand ve İsabella... Anusim'in²¹ (Marranos) feryâd ve figanları bize kadar ulaştı. Onların bazılarının yakılması bazılarının da ömür boyu hapsedilmesine karar verilmiştir...

Engizisyon memurları onların şeytanî davranışlarını araştırmaya başlamışlardır. Bunlar, Anusim'in serkeş tavrı ve Hıristiyanlığın gereklerini yerine getirmelerinin asıl sorumlularının Yahudiler olduğunu tespit etmişlerdir. Yahudiler onlara kendi yaşam tarzlarını, hukuk kurallarını ve inançlarını öğrettikleri gibi, oruç ve bayramlarının esaslarını da belletiyorlarmış. Bu sebeple İspanya'da Yahudiler bulunduğu sürece, onların (Anusim) gerçek anlamda dinin bütün gereklerini yerine getiren Hıristiyan olamayacakları aşikârdır. Bu sebeple, suçlarının cezası daha ağır olmasına rağmen biz, Yahudilerin krallığımızdan çıkarılmasına karar vermiş bulunmaktayız. Gerçi biz kendilerine merhametli davrandık. Bu sürgün cezasıyla yetindik... 1 Mayıs'tan itibaren Temmuz ayının sonuna kadar 3 ay içerisinde Yahudilerin krallığımız topraklarından bir başka memlekete gitmeleri gerekmektedir. Bu emrimize itaat etmeyen, belirtilen süre içerisinde ülkemizi terk etmeyen Yahudiler, buldukları yerde idam edilecekler ya da Hıristiyanlaştırılacaklardır... ”²²

Fermanın yayınlanmasıyla birlikte Yahudiler telaşa düşmüşlerdir. Bu durumdan kurtulmak için çare olarak Kral ve Kraliçeyi ikna etme yoluna gitmişlerdir. Hatta Kral Ferdinand'ın yanında yüksek rütbede görevli olan Yahudi Abronel büyük meblağda para dahi teklif etmiştir. Ancak Yahudilerin yaptıkları Torquemada'nın kulağına gidince hemen harekete geçerek “Dikkat edin! Yahuda Hz. İsa'yı otuz gümüşe sattı. Şayet bu alışverişi kabul ediyorsanız, Onu (İsa) daha büyük bir paraya satın. Ben istifa ediyorum ve bu işten elimi çekiyorum. Fakat bunun hesabını Tanrı'ya verirsiniz” diyerek Kral ve Kraliçe'ye tepkisini göstermiştir. Torquemada'nın bu çıkışına daha fazla dayanamayan Kral Ferdinand Yahudilerin sürgünü kararını iptal etme düşüncesinden vazgeçmiştir.²³ Son umutlarını da kaybeden Yahudilerin bir kısmı, vaftiz olmayı kabul ederek İspanya'da

²¹ Anusim: Fiziksel, psikolojik ve ekonomik yaptırımlar uygulayarak Yahudiliği reddedip farklı bir dini benimsetmek için baskı uygulanan kişilerdir. Fred Skolnik, Michael Berenbaum (ed.), “Anusim”, *Encyclopedia Judaica*, Jerusalem: Keter Publishing House, 2007, c. 2, s. 251.

²² Nuh Arslantaş, *Yahudiler ve Türkler*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2013, ss. 348-50.

²³ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 57.

kalmıştır. Diğer grup ise, bunu Tanrı'nın bir imtihanı olarak görmüş ve şehri terk etmeye karar vermişlerdir.²⁴

Yolculuğa çıkmaya hazırlanan Yahudiler taşınmaz mallarının hepsini değerinin altında satmışlardır. Tek istekleri en azından mezarlarının yerinde kalması olduğu için, yöneticilere para vererek mezarlarına dokunulmamasını istemişlerdir. Yöneticiler bu durumdan faydalanarak, onlar şehri terk ettikten sonra mezarlarını kaldırıp yerine bina inşa ettirmişler.²⁵

İşkencelere dayanamayıp göç etmek zorunda kalan Yahudiler, Kuzey Afrika, İtalya ve birçoğu da Osmanlı topraklarına yerleşmişlerdir. İber yarımadasından göç eden 145 bini Yahudinin; 93 bini Osmanlıya, 30 bini Mağrip'e, 9 bini İtalya'ya, 3 bini Fransa'ya, 2 bini Hollanda'ya, 2 bini Mısır'a, 5 bini Amerika, bini Yunanistan, Macaristan, Polonya ve Balkanlar'a göç etmiştir.²⁶ Gittikleri yerlerde de zorluklar yaşayan Yahudiler, Kuzey Afrika'da yağma ve soygunlara, Portekiz'e gidenler ise bir süre kaldıktan sonra 1496-1497 yılında tekrar sürgüne maruz kalmışlardır.²⁷ Sadece ülkeden göndermekle yetinmeyen ve daha da ileri giden Portekiz Kralı Don Juan (II. Joao: 1481-1495) "*Şu İspanya Kralı ne kadar ahmak! Yahudileri dinleri ve malları ile bırakıvermiş. Ancak ben onlara dinlerini değiştirecek ve sahip olduklarına el koyacağım.*"²⁸ diyerek, Yahudi çocuklarının zorla Hıristiyanlaştırılmasını emretmiştir. Bu duruma seyirci kalamayan bazı Yahudiler, çocuklarının Hıristiyan olmasındansa ölmeleri daha iyidir diye düşünerek, daha doğar doğmaz çocuklarını öldürme yoluna gitmişlerdir. Bu düşüncede olmayanların bir kısmı çocuklarıyla birlikte Hıristiyan olmuş,²⁹ bir kısmı ise Osmanlı'ya ve Hollanda'ya göç etmiştir.³⁰ Gidenlerin ardından ülkelerde sadece Marrano'lar kalmıştır.³¹

XVI. ve XVII. yüzyıla gelindiğinde ise, baskılara daha fazla dayanamayan Anusim de ülkeleri terk etmişlerdir. Bunlardan bir kısmı Osmanlı Devletine sığınarak diğer

²⁴ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 57; Daha fazla bilgi için bkz. Arslantaş, *Yahudiler ve Türkler*, ss. 240-45.

²⁵ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 58.

²⁶ Jacques Attali, *Yahudiler, Dünya ve Para Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi*, çev. Berna Günen, 3. bs., İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2014, s. 207.

²⁷ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 58.

²⁸ Arslantaş, *Yahudiler ve Türkler*, s. 351.

²⁹ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 49.

³⁰ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 58.

³¹ Besalel, *Yahudi Tarihi*, s. 79.

Yahudi cemaatleriyle birlikte yaşamaya başlamışlardır. Hıristiyan olan Avrupa ve Amerika kıtalarındaki ülkelere gidenler ise kendi cemaatlerini oluşturmuşlardır.³²

Osmanlıya göç eden yaklaşık kırk bin Yahudi Selanik, İstanbul, Edirne gibi şehirlere yerleşmişlerdir. Osmanlı topraklarında yaşayan Aşkenaz ve Romaniotlar yeni gelen dindaşlarına yardımlarını esirgememişlerdir.³³ Bazı kültür ve gelenek farklılıklarından dolayı ufak tefek sorunlar yaşandıysa da Romaniotlar, Seferadilerin geleneğine, lisanına ve dualarına anlayış göstermeye başladıkça sorunlar azalmıştır.³⁴ Tabi ki sadece halk değil yöneticiler de onların yanında olmuş ve onlara karşı kötü davranışı da yasaklamışlardır. Ahmet Hikmet Eroğlu bu konuyla ilgili Eliya Kapsali'nin sözünden şöyle alıntı yapmıştır: " *Türkiye Padişah'ı Beyazıt, İspanya Yahudilerine yapılan kötülüğü ve bir sığınak aradıklarını öğrenerek onlara merhamet edip, bütün ülkeye münadiler göndererek, Yahudilere eziyet etmeyi ve onları kovmayı kesinlikle yasaklamıştır. Onlara yumuşak davranmayı ve iyilik yapmayı emretmiştir. Kim ki göçmenlere kötü muamelede bulunursa veya onlara en ufak bir ceza verirse cezası idam olacaktır.*"³⁵

Rahmi Tekin, kitabında, Sultan II. Beyazıt'ın (1481-1512) tüm eyaletlere gönderdiği fermanına değinmektedir. Fermanında; "...*İspanyol Yahudilerini geri çevirmek şöyle dursun tam bir içtenlikle karşılanmalarını, aksine hareket ederek göçmenlere kötü muamele yapanların cezalandırılacağını*" söylemektedir. Ancak Rahmi Tekin bu alıntının sadece Avram Galanti'de olduğunu, o döneme ait Tevârih-i Âl-i Osman'lar ve kroniklerin taranmasına rağmen bu veya buna benzer ifadelere rastlanmadığını ifade etmektedir.³⁶

Padişahların tutumlarından da anlaşıldığı üzere Osmanlı, sürgünle gelen Yahudilere kol kanat germiştir. Ancak o dönemde nüfus yoğunluğu ve yönetime yakınlığı bakımından güçlü bir grup olan Romaniotlar XV. yüzyılda zirve dönemlerini yaşadktan sonra XVII. yüzyıl ve sonrasında yerlerini Seferadlara devretmeye başlamışlardır. Bunda Seferadların banker, saray hekimi ve sarraf gibi ön plana çıkan meslekleri yapmaları ve uyguladıkları nüfus politikasının da etkisi bulunmaktadır. Bir başka neden ise,

³² Besalel, *Yahudi Tarihi*, s. 79.

³³ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, ss. 70-71.

³⁴ Besalel, *Yahudi Tarihi*, s. 80.

³⁵ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 71.

³⁶ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 50.

Romaniotlar sürgünle gelenleri kabul etmeye çalışsalar da sadece kendi içlerinden biriyle evliliğe izin vermeleriyle uzun vadede nüfuslarının azalmasına zemin hazırlamışlardır. Seferadlar ise, hiçbir ayırım yapmadan İtalyan, Fransız ve Aşkenaz Yahudilerle de evliliğe izin vererek nüfuslarını arttırmışlardır.³⁷

Bir diğer göç dalgasında ise 1470’de Kral Ludwig tarafından Bovyere’den kovulan Yahudiler Osmanlı topraklarına yerleşmişlerdir. Bu göçle gelen Yahudilerin çoğu Selanik şehrine giderek orada bir sinagog kurmuşlardır.³⁸

B) YAŞADIKLARI ŞEHİR VE MAHALLELER

Bu bölümde Osmanlı Devleti’nde Yahudilerin hangi şehirlerde yoğun olarak yaşadığı, mahalle veya nüfusları ile ilgili bilgiler verilecektir. Öncelikle genel olarak gayrimüslim evleri ve mahalleleri konusunda uygulanan hükümleri inceleyeceğiz. Çünkü Osmanlı her ne kadar dış göçlere açık bir ülke olsa da, şehirleşme konusunda belli sınırları olan bir devlettir. Ancak bu demek değildir ki gayrimüslimler ve Müslümanlar ayrı mahallelerde yaşatılmak zorunda bırakıldı. Tam aksine Osmanlı gayrimüslimlere, isterlerse kendilerine ait mahallelerde oturma, isterlerse de Müslümanlarla birlikte oturma izni vermiştir. Tabi ki bu durum her iki grup için de farklı kuralları ortaya çıkarmıştır. Fakat bu bir baskı değil, tercihleri sonucunda düzenin sağlanması için oluşturulan bir sistem olmuştur. İslam dünyasında yaşayan gayrimüslimlerin bir mahallede toplanma gibi bir baskının olmadığını Bernard Lewis’in şu sözlerinden anlamaktayız: “...*Meslek konusunda bir kısıtlama olmadığı gibi, İslam’ın kutsal toprağı Hicaz ve diğer birkaç kutsal yer dışında her yer kendilerine açıktı. Fas ve zaman zaman İran dışında, mesleki ya da coğrafi olarak gettolara kapatılmadılar. Hıristiyanlar ve Yahudiler Müslüman şehirlerinde kendi mahallelerini oluşturmak eğiliminde olsalar da, bu yerleşimler Hıristiyan Avrupa’nın gettoları gibi yasal bir kısıtlamaya bağlı olarak değil doğal bir toplumsal gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkıyordu...*”³⁹

Gayrimüslimlerin mahalle ve evlerinin yapılarıyla ilgili bazı kural ve sınırlamalar da mevcuttu:

³⁷ Önder Kaya, *İmparatorluktan Cumhuriyete Azınlıklar*, İstanbul: Kronik Kitap, 2017, ss. 99-100.

³⁸ Eroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*, s. 70.

³⁹ Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, çev. Belgin Çınar, Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2018, ss. 63-64.

I. Gayrimüslimlerin evleri Müslümanlarınkinden yüksek olmamalıdır. Bununla ilgili 7 Rebûlevvel 973/ 2 Ekim 1565 tarihli İstanbul Kadısına gönderilen hükümde, “*etrafında olan evlerden kaldırdıkları istima olunmagın hedm olub, sayir evlere beraber olmasın emredüb,*” yani Müslümanların evlerinden yüksek evleri olanların yıkılarak aynı seviyeye getirilmesi emredilmektedir. Hatta buna ek olarak Ebussuûd Efendi fetvasında Müslümanlardan daha gösterişli ev yapımını yasaklayan hâkimin, sevap kazanacağını ifade etmektedir; “*Ehl-i İslam içinde olan zimmîler yüksek müzeyyen ev yapmaktan... men’ eden hâkim ‘indallah musâb ve me’cûr olur mu? El-cevâb olur.*” Evlerin yüksek olmamasını destekleyen benzer bir fetva da Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi’den (ö. 1156/1743) gelmiştir.⁴⁰

Bununla birlikte XVI. yüzyılda ise İstanbul’da bu yasak uygulanmamıştır. Buna en güzel kanıt ise Moşe Hamon’un dört kattan oluşan taş bir bina inşa etmesidir. Ayrıca bu dönemde Müslümanlarda olduğu gibi zengin Yahudilerin evlerinin gösterişli olmasına da karışılmamıştır. Bu uygulamayı değerlendiren Yosef Nasi, teyzesi ve diğer zengin Yahudiler saray gibi ihtişamlı evlerde oturmuşlardır.⁴¹ Tabi ki evlerin yüksek olmamasındaki sınırlandırma Müslümanlarla gayrimüslimlerin aynı mahallede oturdukları zaman geçerlidir. Gayrimüslimlerin kendilerine ait ayrı mahallelerinde bu kural uygulanmamıştır.⁴²

II. Yapılan evlerin oturma amacının dışında kullanılması da yasaklanmıştır. Bunun sebebi ise; Müslümanların ibadetlerini yerine getirirken bu durumdan etkilenmeleri ve cami cemaatinin sayısının azalmasıdır. Devlet böyle bir durum yaşandığında kadılara, gayrimüslimlerin evlerini Müslümanlara satarak başka mahallelere gönderme yetkisi vermiştir. Hüküm ise şöyledir: “*Bilâd-ı İslâmiyyeden bir beldede vâki’ müslimin sâkin oldukları mahallede olan menzilleri zimmîler iştirâ idüb sâkin olmalarıyla*

⁴⁰ Tekin, *İstanbul’da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, ss. 74-75.

⁴¹ Minna Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati’nin Tarihi (1453-1566)*, çev. Serpil Çağlayan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 20.

⁴² Tekin, *İstanbul’da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 80.

ol mahallede vâki' mescid-i şerifin cemâ'atı kalmayub mu'attal olsa belde-i mezbûrede hâkimü'ş-Şer' olan Zeyd ol zimmîleri mahalleden ihrâc idüb müslimîn olduğu başka bir mahallede iskâna kâdir olur mu? El- cevâb, Olur."⁴³

- III. Hisara yakın yapılan evler belli bir mesafede yapılmalı ve evler saçaklı değil kireçli olarak yapılmalıdır. 23 Ramazan 966 /29 Haziran 1559 tarihli hükümde "*Yahûda tâifesi tabakatla âlî evler ve çârtâklar ihdâs eyleyüb, Müslümanlara eksüksüz mazarrat u hasâret olduğu ecilden min'-bad bu hususları ref' idüb, divardan zâid divar üzerine nesne uzatdurmayub aşâğunun ve yukarunun dîvârların beraber itdüresin ve evleri saçaklı yapıdırmayub*"⁴⁴
- IV. Evler inşa edilirken sokaklar ihlal edilmemelidir: Çünkü özellikle sokaktan geçen körler bu durumda zarar görmektedir. Hükümde, Yahudi mahallelerinde yaya kaldırımlarının yarısına kadar merdiven yapıldığı ve yol daraldığı için âmâlar ve hatta at ile geçenler dahi bu durumdan etkilenmekte olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle merdivenlerin bozularak yeniden yapılması emredilmiştir."*21 Şaban 1003 /1Mayıs 1595 tarihli İstanbul kâdısına gönderilen hükümde, mahrûse-i mezbûrede vâki' Yahudâ mahallelerinde tarik-i 'ammda olan yaya kaldırımları Yahudi tayfası nisf mikdarı nerdübân yapıdukları*"⁴⁵
- V. Tabi ki sadece sınırlandırmalar yoktur. Bazı şikâyetler üzerine yapılması istenen uygulamalar Şeyhülislam tarafından reddedilerek serbest bırakılmıştır. Buna örnek olarak; Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi (ö 1103/1692) evinin üstünü kiremit ile örtmek isteyen gayrimüslime karşı, Müslümanların toprakla örtülmesi konusunda baskı yapamayacağına dair fetva vermiştir: "*Bir kasaba ahalisinden Zeyd-i zimmî kefere mahallesinde binâ ettiği menzilin kiremid ile örtmek istedikçe müslimînden ba'zı kimesneler toprak ile ört deyu bi-gayr-i vech-işer' kâdir olurlar mı? El- cevab, olmazlar.*"⁴⁶

⁴³ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 76.

⁴⁴ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 77.

⁴⁵ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, ss. 77-78.

⁴⁶ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, ss. 75-76.

- VI. Gayrimüslimler birbirlerinin evlerinin yapılarından rahatsız olduklarını beyan etmek içinde kadılara başvurmuşlardır. Buna örnek olarak; Evâil-i Safer 1000 /18-28 Kasım 1591 tarihli şer'îye sicili kaydında Galata'da yaşayan Yahudi Levne (Lone) bint-i İshak adındaki kadın, komşusu Manol'a mirî tarafından verilen evin duvarının kendisine zarar verdiği iddiasıyla mahkemeye başvurur. Mahkeme Nâib Osman ve Hassa mimarlarından Ali bin Abdullah'ı keşif yapması için olay mahalline gönderir. Yapılan araştırma üzerine davacı haklı bulunup “*dokuz zira' taç divâr binâ olunmağla zarar-ı mezbûr def' olunur*” diyerek Manol'un evine dokuz zira' taş duvar çekmesi emredilmiştir.⁴⁷
- VII. Gayrimüslimlerin Müslümanlarla aynı mahallede oturması yasak olmamasına rağmen Müslümanlar tarafından bazı kutsal sayılan yerlerin yakınına yerleşmeleri yasaklanmıştır. Mesela 1581 tarihli fermanla gayrimüslimlerin Eyüp Sultan Türbesi çevresinde oturmaları yasaklanmıştır. Bir başka örnek ise; (986/1578) tarihinde Kudüs-ü Şerif Kadısına Divân-ı Hümâyun'dan gönderilen bir hükümde, Kudüs'te Üzeyir peygamberin türbesinde şarap içen Yahudi ve Hıristiyanlara yasaklama getirilmesi emredilmiştir.⁴⁸
- VIII. Gayrimüslimler Osmanlı topraklarına göç ettikleri ilk zamanda, evlerde kiracı olarak oturmuşlardır. Devlet de, ister gayrimüslim ister Müslüman mahallesi olsun oturmalarına izin vermiştir. Ancak gayrimüslimler zenginleştikçe, Müslüman şehir ve mahallelerindeki evleri satın alıp almaması konusu gündeme gelmiş ve bu konuda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bazı İslam âlimleri; gayrimüslimlerin ev satın alamayacağını savunmuşlardır. Hatta satış akdi gerçekleşse bile, o evi Müslümanlara satmak için zorlama yapılabileceğini de söylemişlerdir. Çatalcalı Ali Efendi'nin de bu görüş doğrultusunda fetvası bulunmaktadır. Azınlıkta olsa da bazı âlimler ise; evleri satın alabileceklerini savunmuşlardır. Ebussûd Efendi ise, Müslüman mahallesinin genel durumunu göz önüne alarak, eğer

⁴⁷ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, ss. 78-79.

⁴⁸ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 27.

Müslümanların sayısı azalacaksa evin gayrimüslimlere değil de Müslümanlara satılması gerektiğini söylemiştir.⁴⁹ “*Zeyd-i yahudi mahalle-i müslimînde vâki olan mülk dârını Yahudiye bey’ etmek istedikte, Müslümanlar Yahudiye bey’ ettirmeyip ‘elbette müslime bey’ eyle’ demeye kâdir olurlar mı? El cevap: Olurlar, bey’ etmek ile cemâat az kalmak lâzım olursa. Amma bahası ile bey’ ettirilir.*”⁵⁰

1) Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri

a) İstanbul

İstanbul zaman içerisinde çok fazla el değiştirmesinin etkisiyle isim değişikliğine uğramıştır. Seyahatname’de geçtiği üzere İstanbul kalesinin ilk ismi Latin dilinde Makedonya olmuştur. Daha sonra fetheden kişiler değişikçe Süryani dilinde Yankoviçe, İbri dilinde Aleksandra, Sırpça Pozanta ve Yahudi dilinde Vejendoniya adıyla anılmaya başlanmıştır. Dokuzuncu kere Konstantin fethettiği için Yunan dilinde Poznatyam ve Konstantin denmiştir.⁵¹

Fatih’in fethiyle adı İstanbul olarak değişen şehir, sadece savaş anıyla değil, daha sonrası Fatih’in zimmilere gösterdiği imtiyazlarla da gündeme gelmiştir. Çünkü şehirdeki kilise ve havralara dokunulmamıştır. Peki, buradaki amaç neydi? Fatih Sultan Mehmed İstanbul’u anveten (zorla) mı fethetmişti yoksa bir sulh akdi yapılarak mı fethedilmişti? İşte bu durum farklı soru ve cevapları ortaya çıkarmıştır.

İslam hukukuna göre, fethedilen yerlerdeki gayrimüslimlerle zimmet akdi yapılmıştır. Bu akit doğrultusunda zimmilere kendi dinlerini yaşama hakkı tanınmıştır. Ancak savaşarak fethedilen yerlerdeki ibadethanelerin kullanımına izin verilmez, sulh akdi ile fethedilen yerlerdeki ibadethanelerine ise dokunulmayıp, kullanımı serbest bırakılmıştır. Genel yargı bu olsa da Osmanlıdaki uygulamada farklılıklar görülmüştür. Bazen savaşarak fethedilen yerlerdeki ibadethaneler kullanıma açık tutulmuştur. Aynı durum İstanbul’da da yaşanınca farklı yorumlar üretilmiştir. Bu görüşlerden biri; bazı

⁴⁹ T. Tankut Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimler*, İstanbul: Ütopya Kitabevi, 2000, ss. 178-79.

⁵⁰ M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1972, s. 94.

⁵¹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Seyit Ali Kahraman & Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, c. 1, s. 25.

Hıristiyanların ve Yahudilerin Fatih ile gizli anlaşma yaparak fethiye yardım ettikleri ve karşılığında da çeşitli imtiyazlar elde ettikleri düşüncesidir. Ebussûd efendi bu görüşü destekleyici olarak iki yeniçerinin şahitliğini şöyle dile getirmiştir: *”yahudi ve nasâra elaltından Sultan Mehmed ile ittifak edip anlar tekfura nusret etmeyecek olup, Sultan Mehmed, dahi anları seby etmeyip halleri üzerine bırakmıştı.”* Buna benzer başka bir delil ise; *“II. Ahmed dönemindeki 1693 tarihli bir fermana da Molla Fenari'nin fetvasına dayanılarak benzer bir şekilde, ‘ceddim Ebülfetih Sultan Mehmed han... Konstantiniye'yi anveten fethü teshir eyledikleri esnada içinde sakın olan Yahudiler kablel fetih İstanbul tekfuruna İmdad ve nusret itmameği teahhüd idüb cecdi emcemin merhumu müşarünileyh dahi mezburlar sebyolunmayub kadimi üzre keniseleri halleri üzere kalub kendülere ve cümle keniselelerine dahlolunmamak’ emrolunuyordu.”*⁵²

Steven Runciman ferman ve fetvalardan biraz daha farklı olarak, Bizans döneminde dıştaki surların haricinde bazı mahalleri çevreleyen surlar da olduğunu ve fetih sırasında Osmanlı ordusu dış surları aşır iç kısımlara doğru ilerlediği sırada mahalle sakinlerinin artık fethin önünde bir engel kalmadığını düşünerek sulh akdi yaptıklarını ve bu nedenle de padişahın onların kiliselerinde ibadetlerine izin verdiğini söylemektedir.⁵³

Bütün bu söylemlerin dışında Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'ne baktığımızda sadece İstanbul'u Sultan Mehmed'in fethettiği döneme değil, Müslümanların İstanbul'u fethetme girişimlerine dahi yer verilmesine rağmen, fethiye Yahudilerin yardımı olup olmadığıyla ilgili bilgiye rastlanmamaktadır.

Artık fetih tamamlanıp zimmilerle de anlaşmalar yapıldıktan sonra Fatih Sultan Mehmed, Rumeli ve Anadolu'dan varlıklı Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi ailelerinin buraya göç etmelerini emretmiştir.⁵⁴ Eliya Kapsali Fatih Sultan Mehmed'in çağrısından şöyle bahsetmektedir:

“Türkiye'nin kralı Sultan Mehmed'in ilk yılında... Tanrı onun ruhunu canlandırdı... ve sesi tüm krallığına yayıldı ve çağrısında şöyle diyordu: (Ezra I, 1 -3)

'Bunlar, Türkiye'nin Sultanı Mehmed'in sözleridir, Cennetin Yüce Tanrısı yeryüzünde bana bir krallık verdi ve halklarını, Abraham'ın soyunu hizmetçisi, Yakup'un

⁵² Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, ss. 145-46; Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, ss. 31-32.

⁵³ Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, s. 146.

⁵⁴ Halil İnalçık, “İstanbul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, c. 23, s. 221.

soyunu seçilmişleri olarak toplamamı ve onlara topraktan besin ve güvenli bir sığınak vermemi emretti. (Ezra ve Genesis'teki dizelere dayanarak) Hadi herkes Tanrı'sıyla beraber payitahtıma Konstantinapol'e gelsin. Gümüş ve altın, mülkü ve büyükbaş hayvanlarıyla asma ve incir ağacının altında otursun, toprağa yerleşsin, onu işlesin ve onun bir parçası haline gelsin' (Genesis'ten, 34: 1 0). ”⁵⁵

Bu göç dalgası boyunca Selanik ve Edirne'den gelen elli Yahudi cemaati, Tekfur Sarayı ve Şuhud Kapısı'na; Safet'ten gelenler ise Hasköy semtine gönderilmiştir.⁵⁶ Bunlar dışında Yahudilerin yerleştikleri bölgeler; Bahçekapı, Balık Pazarı, Unkapanı ve Balat olmak üzere on yedi mahalledir. Bunlar arasında Bahçekapı semtinde yoğun olarak Yahudiler yaşadıkları için Türkler buraya “*Yahudi Kapısı veya Çift Kapısı*” adını vermişlerdir. Ancak XVII. yüzyılın başında semte Yeni Valide Cami yapımına karar verildiği için, Karaî Yahudileri buradan Hasköy'e yerleştirilmişlerdir.⁵⁷

İstanbul'un fethinin ardından Müslümanlardan sonra çoğunluğu temsil eden Yahudi ve Hıristiyanların ayrı mahalleler kurmalarına izin verilmiş ve onlar da mahalleleri genellikle Sinagog ve Kiliseler etrafında toplamışlardır. Bu durum Sultan I. Süleyman'a kadar sürmüştü; XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gayrimüslimlerin yeni mahalleler kurmaları yerine uygun olan bölgelere yerleşmeleri sağlanmıştır.⁵⁸

İstanbul'un nüfusuna dair aynı veya farklı dönemlere ait birçok kaynakta bilgiler verilmektedir. Bunlardan bazıları şöyledir:

1477 yılında İstanbul'da yapılan nüfus sayımına göre şehirde yaşayan aile sayısı; 9.486 Müslüman, 3.743 Rum-Ortodoks, 1.647 Yahudi, 434 Ermeni bulunmaktadır.⁵⁹

1552- 1554 yıllarında Kaptan-ı Derya Sinan Paşa'nın kölelerinden olan Cristobal de Villalon'ın bıraktığı hatıratında Sinan Paşa'ya sunulan kütüklerde yazıldığına göre İstanbul'da; 40 bin Hıristiyan, 10 bin Yahudi ve 60 bin Müslüman hanenin bulunduğu tespit edilmiştir. Tabii ki Cristobal Villalon'ın verdiği bilgiler İstanbul'un merkezinde yaşayanların nüfus sayısıdır. Robert Mantran ise eserinde, Yahudi sayısını 4 bin olarak

⁵⁵ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, s. 48.

⁵⁶ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 48.

⁵⁷ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 44.

⁵⁸ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 44.

⁵⁹ Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s. 33.

vermiştir.⁶⁰ Galata'nın nüfusuna ise ayrıca değinmektedir. 4 bin haneden oluşan Galata'nın bin hanesini Venedik ve Floransalı tacirlerin oluşturduğunu ayrıca Rum ve Ermenilerin de çoğunlukta olduğunu belirtmektedir. Yahudilerin ise burada evlerinin olmadığını sadece dükkânlarının bulunduğunu söylemektedir.⁶¹

1573- 1576 yılları arasında İstanbul'da bulunan Stephan Gerlach, İstanbul'un dünyanın en büyük Müslüman, Yahudi ve Rum şehri olduğunu ve önemli ölçüde de Ermeni nüfusunu içinde barındırdığını belirtmektedir. İstanbul'da bulunduğu dönemlerde daha önceden Hıristiyan olan on bini aşkın Yahudi bulunduğunu ve Josef Nassi'nin, beş yüz kadar İspanyol ve İtalyan Yahudisini buraya getirdiğini söylemektedir.⁶²

Polonyalı Simeon ise, Seyahatnamesinde (1608-1619) ise, İstanbul'da 40 bin hane Rum, 10 bin hane Ermeni ve 4 bin hane Yahudi olduğunu belirtmektedir.⁶³

XVII. yüzyılı yansıtan Seyahatname'ye baktığımızda, İstanbul'da yaşayanların sayısının ayrıntılı olarak verildiğini görmekteyiz: dokuz bin dokuz yüz yetmiş üç Müslüman mahallesi, üç yüz elli dört Rum mahallesi, iki yüz elli yedi Yahudi mahallesi, on yedi Frenk mahallesi ve yirmi yedi Ermeni mahallesi bulunmaktadır.⁶⁴

İstanbul'da bulunan Yahudilerin cizye tahrirlerini tutmak üzere görevlendirilen Mısır eski kadısı Mehmed Kasım'ın Evâil-i Rebûlevvel 1038 /28 Kasım- 7 Aralık 1628 tarihli cizye defterindeki kayda göre, İstanbul ve Galata'da toplam 2985 cizye hanesinin bulunduğu tespit edilmiştir.⁶⁵

⁶⁰ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990, c. 1, s. 45.

⁶¹ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, ss. 28-29.

⁶² Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, ss. 28-29.

⁶³ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 29.

⁶⁴ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 468; İstanbul'un nüfusu ile ilgili Seyahatnameye atıf yapılarak verilen bilgilerin farklı olduğunun tespit edilmesi üzerine tarafımızdan araştırma yapılmış ve kullandığımız metnin aslına uygun olduğu tespit edilmiştir: Robert Mantran kitabında dokuz bin dokuz yüz doksan Müslüman, üç yüz dört Rum, altı yüz elli yedi Yahudi, on yedi Frenk ve yirmi yedi Ermeni mahallesinin olduğunu yazmıştır. Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, c. 1, s. 42; Osmanlıca matbu eserde: dokuz bin dokuz yüz doksan Müslüman, üç yüz dört Rum, altı yüz elli yedi Yahudi, on yedi Frenk ve yirmi yedi Ermeni mahallesi bulunmaktadır. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1314, c. 1, s. 510; Transkripsiyonu yapılan eserde: dokuz bin dokuz yüz yetmiş üç Müslüman, üç yüz elli dört Rum, iki yüz elli yedi Yahudi, on yedi Frenk ve yirmi yedi Ermeni mahallesidir. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff (ed.), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006, c. 1, s. 252; Topkapı Sarayı Kütüphanesinde bulunan el yazması eserde: dokuz bin dokuz yüz yetmiş üç Müslüman, üç yüz elli dört Rum, iki yüz elli yedi Yahudi, on yedi Frenk ve yirmi yedi Ermeni mahallesi olduğu yazmaktadır. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, t.y., Topkapı Sarayı Bağdat Kütüphanesi: 152/b, 304.

⁶⁵ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 35.

İstanbul Osmanlı tarafından fethedilmeden önce burada yaşayan Yahudilerin sayısının az olduğu bilinmektedir. Ancak elde edilen bilgilerde Türk asıllı olup Musevi dininde olan Karâî'lerin İstanbul'daki eski yerleşim merkezlerinin, Karaköy ve Bahçekapı olduğu geçmektedir. Bununla birlikte XV. yüzyıl sonlarında yaşanan Yahudi sürgünleri nedeniyle İspanya, Portekiz, Almanya ve Orta Avrupa'dan gönüllü olarak gelenler, Balkanlar ve Anadolu'da Sinop'tan sürgün olarak gönderilenlerle birlikte İstanbul'da Yahudi nüfusunda artış olduğu görülmektedir.⁶⁶

Ermeni asıllı yazarlardan olan Eremya Çelebi'nin bildirdiğine göre, İstanbul'da Yahudilerin en kalabalık olduğu bölge Hasköy'den sonra Balat'tır. Bunların dışında Ayazma Kapısı, Cibali, Kasımpaşa, Galata, Mumhane, Beşiktaş, Ortaköy ve Üsküdar'da da Yahudi nüfus bulunmaktaydı.⁶⁷

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde İstanbul'daki bölgeleri ayrı başlıklar altında kaleme almıştır. Bunlar içinde Yahudilerin yaşadığı bölgeler şu şekildedir:

(1) Şuhut Kapısı

Evliya Çelebi Şuhud Kapısı/Şehit Kapısı'na, Yahudilerin çoğu burada oturduğu için onların adına binaen "Çufutkapısı"⁶⁸ denildiğini ancak bu kullanımın yanlış olduğunu söylemektedir. Semte Şuhud Kapısı isminin verilmesinin sebebi ise, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi sırasında bu bölgede Hıristiyanlar ile büyük bir cenk yapılmış ve şehitler verilmiştir. Hem İstanbul'un fethi sırasında verilen şehitler anısına hem de Harun Reşit döneminde Ensar'dan birçok sahabenin de burada şehit olması adına bu semte Şehit Kapısı adı verilmiştir.⁶⁹

Seyahatname'de geçtiği üzere İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed, Anadolu ve Rumeli'deki eyalet sahibi vezirlere bölgelerinde yaşayan insanların bir kısmını İstanbul'a göç ettirmeleri emrini vermiştir. Bunun üzerine

⁶⁶ İstanbul Yahudi cemaatleri nüfusu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, ss. 51-56.

⁶⁷ Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, 1. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, ss. 475-76.

⁶⁸ Daha fazla bilgi için bakınız. Mustafa Oral, "Çıfit Adına Dair", *Folklor/Edebiyat Dergisi*, c. 16, sy. 63 (2010), ss. 22-23.

⁶⁹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 62.

Selanik Yahudilerinden elli cemaat Tekfur Sarayı'na ve Şuhud Kapısı'na, Safet Yahudileri ise Hasköy'e yerleştirilmiştir.⁷⁰

(2) Hasköy

Hasköy'de Müslümanların bir, Rumların iki, Ermenilerin bir mahallesi olmasına karşın Yahudilerin on bir mahallesi vardır.⁷¹ Ancak daha sonra bu bölgede yaşayan Yahudilerin sayısı artmıştır. Evliya Çelebi bunun sebebini şöyle anlatmaktadır:

Fatih Sultan Mehmed'in annesi Valide Sultan, İstanbul'da bir cami yapılmasını ister. İnşaata başlanmasına rağmen Valide Sultan'a caminin bittiğini görmek nasip olmaz. Valide Sultan'ın vefatından sonra inşa faaliyetleri durmuş ve cami yarım bırakıldığı için camiye "Zulmiye Camii" adını verilmiştir.⁷² İstanbul'da 1600 yılında çıkan Ayazma Kapı yangınından sonra IV. Mehmed Han'ın (1648-1687) annesi Hatice Turhan Sultan⁷³ şehrin içinde dolaşırken Zulmiye Cami'ni görür ve hemen tamamlanması emrini verir. Bu cami Şehit kapısı/Şuhud kapısı ile Balık Pazarı arasında Yahudilerin yaşadığı bölge içinde kalmaktaydı. Çıkan yangın sonucunda Yahudilerin de evleri yanınca, Valide Sultan onların evlerini ve arsalarını satın alarak caminin avlusuna ve çarşıya dâhil etmiştir.⁷⁴ Böylelikle bu bölgede yaşayan ve Şuhud kapısından gelen Yahudilerle birlikte 11 bin Yahudi olmuştur.⁷⁵

Evliya Çelebi Hasköy'ü anlatırken suyunun, havasının güzelliğinden, kendine ait bahçesi olan üç bin adet eviyle meşhur olduğundan bahsetmektedir. Bu bahçelerin bazılarında limon, turunç ve kebbât⁷⁶ da yetiştirilmektedir. Çelebi burada bazı Yahudi evlerine değinmektedir. Küpelioğulları adıyla anılan Murdehay, Nesim ve Kemal adlı Yahudilerin evlerinin mimari yapısı ve bahçelerinde yetişen çeşit çeşit limon ve ekşi narı ile farklı bir konuma sahip olduğunu belirtmektedir.

⁷⁰ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 76.

⁷¹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 375.

⁷² Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 259.

⁷³ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 45.

⁷⁴ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 259.

⁷⁵ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 375.

⁷⁶ *Kebbât: Reçeli yapılan, meyvesi acı bir nârenciye çeşidi*. İlhan Ayverdi, "Kebbât", *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2005, c. 1, s. 1816.

Hasköy’de toplamda altı yüz adet dükkân bulunmaktadır. Bunların ellisi debbağhane⁷⁷, yüzü meyhane ve üçü bozahanedir. Burada Küpelioglu Yahudilerinin kokulu elma suyu ve terbiye ettikleri şeftalileri ve Tiryandafile Rumlarının Misket (üzüm) şarabı meşhurdur.⁷⁸

(3) Galata

XII. yüzyılın sonundan itibaren Cenevizlilerin yönetiminde olan Galata, İstanbul’dan bağımsız bir şehir hüviyetindeydi. XV. yüzyılda İstanbul, Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra Fatih Sultan Mehmed Galata’yı da Osmanlı yönetimine dâhil etmiştir.⁷⁹ Fetihten sonra 1455 yılında yapılan nüfus sayımına göre Galata’da gayrimüslim nüfus; seyahatle gelen Cenevizli ve Venedikli tüccarlar, fetihten sonra kalan yerli Cenevizli halk, Rumlar, Yahudiler ve Ermenilerden oluşmaktadır.⁸⁰ Az sayıda Türkün yerleştiği bölgede, Kilise ve Havraları bulunan Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerin sayısı fazladır. Bizans döneminde yaşayan Yahudiler Karaî Musevileridir. Bugünkü Karaköy semtinin adının Karay Köyü’nden çevrilmiş olduğu rivayet edilmektedir.⁸¹

Evliya Çelebi’nin bahsettiğine göre, Galata bölgesinde on sekiz Müslüman, yetmiş Rum, üç Frenk, bir Yahudi ve iki Ermeni mahallesi bulunmaktadır.⁸² Seyahatname’de Galata’ya bağlı Kara Pirî Paşa Kasabasından da bahsetmektedir. Kara Pirî Paşa hem Beyazıd Han hem de I. Selim Han’ın vezirliğini yapmış bir paşadır. Paşayı bu bölgenin havası ve suyunun güzelliği etkiler ve hemen buranın inşa edilip kasaba haline getirilmesi fermanını verir. Daha sonra kasaba onun ismi ile anılmaya başlar. Bu kasabada Mimar Sinan eseri olan Turşucuzâde Hüseyin Çelebi Camii ve üç mescit bulunmaktadır. Bunlardan başka han, imaret, medrese, kurrâ bulunmayan kasabada daha çok Yahudi, Rum ve Ermeniler yaşamaktadır. Kışın kasabanın iskelesine birçok gemi demir atardı ve

⁷⁷ *Debbağhâne: Dericilerin deriyi sepileyip terbiye ettikleri yer, tabakhâne.* İlhan Ayverdi, “Debbağhâne”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2005, c. 1, s. 643.

⁷⁸ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, ss. 374-75.

⁷⁹ Tekin, *İstanbul’da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 37.

⁸⁰ Halil İnalçık, *Osmanlılar (Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 195.

⁸¹ Tekin, *İstanbul’da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, ss. 37, 39.

⁸² Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 391.

iskele başında gayrimüslimlerin çoğu meyhane ve bozahaneden oluşan iki yüz adet dükkânları ve hamamları vardır.⁸³

(4) Tophane

Evliya Çelebi Tophane semtinde yüz yetmiş Müslüman, yirmi Rum, yedi Ermeni mahallesi ve iki Yahudi mahallesi bulunduğunu bildirmektedir.⁸⁴

(5) Ortaköy

Evliya Çelebi Ortaköy semtinde önceleri gayrimüslim halkın yaşadığını söylemektedir. Ancak Sultan Süleyman'ın defterdarlarından bir Paşa, Ortaköy'de deniz kıyısında bir cami yaptırınca Müslümanlar da buraya taşınmaya başlamışlardır. Ortaköy'de deniz kıyısında bahçeli evler, yalılar ve saraylardan oluşan toplam iki bin üç yüz hane vardır. Bunlardan bazıları; Baltacı Mahmut Ağa Yalısı, Kara Hasanoğlu Yalısı, Ekmekçizade Ahmet Paşa Yalısı, Şekerci Yahudi Yalısı, İshak Yahudi Yalısı, Mimar Mustafa Yalısı, Safiye Sultan Yalısı, Cigalazâde Mahmut Bey Yalısı, Çelebi Keyhudâ Yalısı ve Nakkaş Paşa Yalısı'dır. Ayrıca bölgede yaşayan kefere (Hıristiyan) ve Yahudilerin, çoğu meyhanelerden oluşan toplam iki yüz dükkânları bulunmaktadır.⁸⁵

(6) Kuru Çeşme

Seyahatname'de geçtiği üzere Kuru Çeşme semti, deniz kıyısında şehrin ileri gelenlerinin yalılarının bulunduğu bölgeyi de içine alan bir yerleşim yeridir. Burada bir Müslüman ve üç Rum mahallesinin yanı sıra on bir cemaat Yahudi haneleri vardır. Ayrıca Kuru Çeşme'de bir cami, iki Rum kilisesi var iken üç sinagog olması bölgede Yahudilerin çoğunlukta olduğu izlenimi vermektedir.⁸⁶

(7) Arnavutköy

Müellifimiz, deniz kıyısının da bağlı, bahçeli yaklaşık bin adet ev bulunan Arnavutköy'ün tamamının Yahudi ve Rum halkından oluştuğunu bildirmektedir. Semtte Müslüman halk yaşamadığı için cami, mescit, medrese, mektep ve imaret

⁸³ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 373.

⁸⁴ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 400.

⁸⁵ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 413.

⁸⁶ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 413.

bulunmamaktadır. Yahudiler içerisinde özellikle “Benli Yahudi” diye anılan bir saz ve tambur ustası bu mesleğin en iyisi olarak kabul edilmektedir.⁸⁷

(8) Yeniköy

Seyahatnamede Yeniköy, deniz kıyısında üç bin haneden oluşan bir bölge olarak anlatılmaktadır. Halkın çoğunluğu Trabzonlulardan oluşmaktadır. Bu nedenle burada hiç Yahudi yaşamamaktadır. Çünkü Trabzonlular Yahudileri hiç sevmemektedirler ve yaşadıkları bölgelerde genel olarak Yahudileri barındırmamaktadırlar.⁸⁸

İstanbul’da bulunan ve yukarıda adı geçen semtlerin dışında Seyahatname’de, Üsküdar’da ve Beşiktaş’ta bir Yahudi mahallesi bulunduğu, ancak Anadolu Hisarı, Rumeli Hisarı, Kasımpaşa ve Sarıyer’de hiç Yahudi bulunmadığı yazılmaktadır.⁸⁹

b) Bursa

Bursa şehri 1326 yılında Orhan Bey tarafından fethedilmiştir. Savaş sırasında şehirde bulunan Rumlar evlerini terk etmemiş, fetihten sonra ise Rumlar hisar dışına alınarak yerlerine Müslümanları yerleştirmişlerdir.⁹⁰ Daha sonra Orhan Bey’in Müslüman ve gayrimüslim ayırt etmeksizin herkesi şehre davet etmesi üzerine özellikle Şam ve Bizans İmparatorluğu çatısı altında yaşayan Yahudilerin bir kısmı Bursa’ya yerleşmişlerdir.⁹¹ “Türkiye Yahudileri” kitabının yazarı Moshe Sevilla-Sharon, Orhan Bey’in bu uygulamasını, onun, ticaret, sanayi, maliye, idare ve bilim alanında Yahudilerin önemini bildiği ve yeni kurulmakta olan devletin temellerini sağlamlaştırmak için Yahudileri davet ettiği şeklinde yorumlamaktadır.⁹²

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Bursa’da, şehir halkının Türkler, Yahudiler, Ermeni ve Rumlardan oluştuğunu görmekteyiz.⁹³ Halkın vergi veren kısmı üzerinde yapılan değerlendirmeye göre XVI. yüzyılda Yahudi, Ermeni ve Rumlar toplam nüfusun %3’ünü oluşturmaktadır. Net bir sayı ile ifade edecek olursak 1530- 1531 tarihli defterde Bursa’da

⁸⁷ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 414.

⁸⁸ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 419.

⁸⁹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, ss. 431, 408, 427, 417, 378, 420-21.

⁹⁰ Ali İhsan Karataş, “Bursa’daki Uygulamaları Işığında Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Meskenleriyle İlgili Düzenlemeler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 16, sy. 2 (2007), s. 127.

⁹¹ Eroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*, s. 114.

⁹² Moshe Sevilla-Sharon, *Türkiye Yahudileri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, ss. 31-32.

⁹³ Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, s. 540.

bulunan dört bin üç yüz yetmiş altı haneden yüz altmışaltısının, 1573 tarihli defterde ise 12.908 neferden 410 gayrimüslimlere ait olduğu tespit edilmiştir.⁹⁴ 1530-1531 tarihli defterde Yahudilerin yüz on yedi hanesi; 1573 tarihli defterde ise yüz yirmi sekiz haneleri olduğu belirtilmiştir. Bu dönemden itibaren XVI. yüzyılın sonlarına doğru Yahudi nüfusunda artış görülmektedir. 1594 (Evâhir-i Zilhicce 1002) tarihindeki sicilde geçtiği üzere, Bursa'da 403 nefer Yahudiden vergi alınmıştır.⁹⁵ Evliya Çelebinin XVII. yüzyılı içeren Seyahatname'deki Bursa'da, yüz yetmiş altı Müslüman, yedi Ermeni, dokuz Rum, bir Kıpti mahallesi ve 6 altı cemaat Yahudi bulunduğu açıklanmaktadır.⁹⁶

Bursa'nın genel olarak mahalle dağılımına bakıldığında, gayrimüslimlerden bazılarının kendilerine has bazı mahallelerde toplandıkları görülmektedir. Ermeniler Setbaşı ve çevresinde; Rumlar Balıkpazarı, Kayabaşı ve Demirkapı'da; Yahudiler ise Kuruçeşme'de oturmaktadırlar⁹⁷. Yahudiler sayıları fazlaştığı için Orhan Bey'den kendilerine ait mahalleleri olmasını talep etmişlerdir. Padişah buna olumlu yönde cevap verdikten sonra ibadetlerini yapmaları için Etz Hayim adı verilen bir sinagog inşa etmelerine de izin vermiştir.⁹⁸ Bu anlatılanlardan gayrimüslimlerin hep ayrı mahalleleri olduğu izlenimi çıksa da Tahrir defterlerinde geçtiği üzere, Müslümanların oturduğu yirmi iki mahallede gayrimüslimlerin de yaşadığı belirtilmektedir. Bu da sonuç olarak Bursa'da Müslüman ve gayrimüslimler arasında net bir şekilde ayrışmanın olmadığını göstermektedir.⁹⁹

c) *İzmit*

Seyahatname'de geçtiğine göre, Orhangazi'nin İzmit'i fethetmesinden sonra şehir üç bin beş yüz bahçeli evden oluşan bir yerleşim yeri haline gelmiştir. Bu evlerin oluşturduğu yirmi üç mahallenin üçü kefereye (Hıristiyan) ve biri de Yahudilere aittir.¹⁰⁰ De Bruyn ise, 1678'de İzmit'in nüfusunun yaklaşık 30 bin kadar olduğunu yazmaktadır. Rumlar, Ermeniler, Türkler ve Yahudilerden oluşan şehir halkının tamamı ipek ticaretiyle

⁹⁴ Ergenç, Özer, *16. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, s. 115.

⁹⁵ Ergenç, Özer, *16. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, ss. 115-16.

⁹⁶ Çelebi, *Seyahatname*, c. 2, s. 12.

⁹⁷ Ergenç, Özer, *16. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 115.

⁹⁸ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 114.

⁹⁹ Ergenç, Özer, *16. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 115.

¹⁰⁰ Çelebi, *Seyahatname*, c. 2, s. 78.

uğraşmaktadır. Bunun yanında dokumacılık, seramik ve cam işletmeciliği de yapılan meslekler arasındadır.¹⁰¹

d) Trabzon

Evliya Çelebi Trabzon'da yaşayan Müslüman ve Hıristiyan mahallelerinden bahsettikten sonra Yahudilerin hiçbir şekilde Laz kavmi ile aynı bölgede yaşamamalarının sebebini ayrıntılı olarak anlatmaktadır.

Aslında önceleri yani Sultan Selim Han dönemine kadar Trabzon'da Yahudiler de yaşamaktaydı. Bu durumun sebebi olay şöyledir: Bu dönemde şehirde iki çocuk kaybolur. Şehrin bütün yöneticileri ve halkı çocukları ararlar ama bulamazlar. Artık günler geçip ümitler azaldıktan sonra, bir gün pazarda parlak kırmızı ve yaldızlı sarı sahtiyanlar (boyanmış, cilalanmış deri) insanların ilgisini çeker ve elden ele dolaşmaya başlar. İçlerinden bir derviş sahtiyanlara bakarken ilk etapta göze çarpmayan ancak dikkatlice bakıldığında içinde şifre bulunan bir yazı olduğunu keşfeder. Yazıda *"Ey bizim ahvalimize vâkıf olmak isteyen, 20 senedir debbağ (deri işleyicisi) Yahudiler elinde ziri zeminlerde (yer altında) mahpus olduk. Allah rızası ve Resûlullah şefaati için bizi kurtarıp tâ ki acaiplikler göresiz"* diye yazmaktadır. Derviş hemen Selim Han'ın huzuruna varıp durumu anlatır. Selim Han derhal askerlere Yahudi debbağhanelerinin hepsine bakılması emrini verir. Debbağ yapılan bir mağarada iki çocuğu bulunca şaşkına dönerler. Çünkü onları kaçıran Yahudi, iki kardeşin derilerini yüzüp sırt sırta oturtur. Ve bu halde debbağ işler. Trabzon halkı bu durumu görünce kale kapılarını kapatarak, Yahudi kadınları ve beşikteki bebeklere varıncaya kadar hepsini öldürürler. Bu olaydan sonra bir ferman yayınlanır. Trabzon halkı bu fermana dayanarak hiçbir zaman şehirde Yahudi barındırmayıp, gördükleri yerde öldürmüşlerdir.¹⁰² Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla Evliya Çelebi'nin Sultan Selim'e nispet ettiği bu fermanın bulunamaması, Evliya Çelebi'nin anlattığı olayın gerçekliği konusunda bazı şüphelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

¹⁰¹ Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, s. 588.

¹⁰² Çelebi, *Seyahatname*, c. 2, s. 115.

e) Erzurum

Müellifimiz Erzurum'da yetmiş Müslüman, yedi Ermeni mahallesi olduğunu söylemektedir. Ancak burada kesinlikle Çingene ve Yahudi yaşamadığını açıklayan Evliya Çelebi, nedenini açıklamasa da, Erzurum'da çingene veya Yahudi görüldüğünde ya sürgüne gönderildiklerini ya da idam edildiklerini yazmaktadır.¹⁰³

f) Ankara

İstanbul'un fethiyle birlikte Anadolu artık bir Türk yurdu haline gelmeye başlamıştır. İstanbul'un kalkınması için yapılan bazı politikalar Ankara'ya da etkilemiştir. Dönemin Vezîr-i Âzam'ı Mahmut Paşa, Ankara'ya boyahaneler, bezehaneler yaptırarak ticari anlamda gelişmesine önayak olmuş ve şehir XVI. yüzyılda ticaret ve sanayi bakımından en parlak dönemini yaşamıştır.¹⁰⁴

1492'de İspanya'dan ve 1497'de Portekiz'den gelen Yahudilerin etkisiyle Ankara'da Yahudi nüfusu gitgide artmaya başlamıştır. Şehirde gayrimüslimler arasındaki çoğunluğu Ermenilerden sonra Yahudiler temsil etmiştir. Ancak zamanla Yahudilerin ticaret alanındaki başarıları onları ön plana çıkarmıştır. Özellikle göç ile gelen Yahudilerin farklı dilleri bilmeleri ve Avrupa'nın ticaretine yakından tanık olmuş olmaları, onları yün dokuma, tekstil ve ihracatta ayrıcalıklı bir konuma getirmiştir.¹⁰⁵

Ankara Yahudileri kervancılık da yapmaktaydı. Ancak XVI-XVII. yüzyıllarda başlayan Celâlî İsyancılar, Sabatay Sevi olayı ve Yahudilere atılan kan iftiraları¹⁰⁶ ile birlikte kervancılıkla uğraşan Yahudiler zor zamanlar geçirmeye başlamışlardır. Celâlî isyancıları,¹⁰⁷ “zımmilerin Anadolu'ya para götürmeleri dinen yasak” yalanıyla

¹⁰³ Çelebi, *Seyahatname*, c. 2, s. 239.

¹⁰⁴ Beki L. Bahar, *Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2003, s. 39.

¹⁰⁵ Bahar, *Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri*, ss. 38-39.

¹⁰⁶ Yahudiler tarih boyunca dini emirleri yerine getirmeye çalışarak, etleri kanlarından iyice ayırmak için çeşitli işlemler uygulamaktaydı. Avrupa'da yaşayan Hıristiyanlar ise bu durumu kullanarak Yahudilerin hamursuz ekmeğe yedikleri Pesah (Fıstık) Bayramından önce birini kaçırıp öldürdükleri iddia ederek karışıklıklara neden olmaktadır. Osmanlı topraklarında ise ilk kan iftirası 1545 yılında Amasya Yahudileri ile Hıristiyanlar arasında olmuştur. Bir Ermeni'nin kaybolması üzerine, Yahudilerden suçlanan kişiler çeşitli işkencelerle suçlarını itiraf etmeye zorlanmıştır. İftiraları kabul edenler ise hemen idam edilmiştir. Kaçırıldığı düşünülen Ermeni'nin şehre dönmesiyle birlikte ortada bir suçun olmadığı anlaşılınca aynı cezaya iftiracılar çarptırılmıştır. Bahar, *Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri*, s. 43.

¹⁰⁷ Celâlî İsyancıları; “Celâl'e mensup” anlamına gelen Celâlî kullanımı, XVI. yüzyıl başlarında isyan eden Bozoklu Şeyh Celal'le ilgilidir. Celâlî İsyancılar ilk başta, Osmanlı idaresinden memnun olmayan grupların ve Şii eğilimli Türkmen gruplarının Safevîler'in de tahrikiyle devlete başkaldırmaları

Ankara'ya gelen gayrimüslim halkın önlerini kesmişlerdir. Yaşanan olayların dönemin padişahı I. Ahmet'e anlatılması üzerine, gayrimüslimlerin ticaretlerini güvenli bir şekilde yapabilmeleri için Üsküdar'dan itibaren koruma altına alınmaları sağlanmış ve giyim yasağının kaldırılıp Müslümanlar gibi giyinebileceklerine dair fetva çıkarılmıştır.¹⁰⁸

Evliya Çelebi'nin Seyahatname'yi yazdığı dönem olan XVII. yüzyıla gelindiğinde de Yahudilerin, nüfuslarını korudukları görülmektedir. Çelebi, Yahudi ve Ermeni sayısının çok olduğunu bildirdikten sonra on Ermeni mahallesi ve iki cemaat de Yahudi mahallesi bulunduğunu yazmaktadır.¹⁰⁹ Aynı mahallelerde otursalar da Yahudi mahalleleri Müslüman mahallelerine yapısal olarak benzerlik göstermekteydi. Cami, medrese yerine sinagog, Talmud - Tora derslerinin öğretildiği derslikler ve hamamlar bulunmaktaydı.¹¹⁰

g) Antakya

Evliya Çelebi Antakya şehrinden bahsederken Asi Nehri ve ona bu ismin nasıl verildiği ile ilgili ayrıntılı bilgi vermektedir:

Tarihçilerin anlattığına göre; Hz. Peygamber döneminde Hama şehri (Suriye'ye bağlı bir şehir) halkı susuzluk çekmekteydi. Bunun üzerine İzail adında bir Yahudi, halka su ulaştırabilmek için bir su dolabı yaptırır. Ancak susuzluktan dolap işlevini görmez. Bu işe bir çözüm yolu arayan Yahudi, Nil nehrinden buraya su getirmeye karar verir. Yola çıkarak Mısır'ın Mansure adlı şehrine kadar varır. Şehrin kenarından geçen Nil nehrinden bazı efsunlu, sihirli sözler söyleyerek dört şişe su doldurur. Yahudi elinde su şişeleriyle yol aldıkça devamlı "Hama yolu niyetiyle" der ve Nil nehrinin bir parçası Yahudinin peşinden Menzile şehrine kadar gelir. Yafa şehrini geçtikten sonra Askalan ve Kıbrıs yolu üzerine varır. Bu yol Askalan ve Kıbrıs'ı birbirine bağlayan bütün kervanların kullandığı bir kara yolu ticaret ağıdır. Hamalı Yahudi elindeki şişelerden birini burada yere atınca, Allah'ın emri ile Nil kaynar ve büyük bir göl haline gelerek Kıbrıs'a giden bu ticaret yolunu kapatır. Bu göle "Tene Gölü" adı verilmekte ve halen kullanılmaktadır.¹¹¹

şeklinde ortaya çıkmıştır. Mücteba İlgürel, "Celâli İşyanları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, c. 7, s. 252; Daha fazla bilgi için bkz. Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, Özgür Saraç, "Osmanlı Tarihinde Vergi İşyanları -I-", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 7, sy. 2 (2002), ss. 6-13.

¹⁰⁸ Bahar, *Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri*, s. 35.

¹⁰⁹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 2, s. 527.

¹¹⁰ Bahar, *Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri*, s. 84.

¹¹¹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 3, ss. 75, 176.

Sihirbaz Yahudi, yoluna devam edip Reme şehri (Filistin'e bağlı bir şehir) yakınlarına varınca ikinci şişeyi de yere atar ve adına "Lut Gölü" denilen göl ortaya çıkar. Yahudi yoluna devam ettikçe Nil nehrinin bir parçası da onu takip eder. Daha sonra Yahudi üçüncü şişeyi de yere atınca, oradan da "Mine Gölü" diye anılan tatlı su gölü ortaya çıkar. Artık sihirbazın elinde sadece bir şişe kalır. Yahudi Gülbin dağına gelince orada durur. Hz. Peygamber Yahudi'nin bu yaptıklarını duyunca hemen Hz. Ali'ye *"Yetiş ey Ali! Sihir ile Nil Nehri'ni Arz-ı Mukaddes'den dışarı çıkarıp Rum'u harap etmek ister, yetiş!"* diyerek hemen yola çıkmasını emreder. Hz. Ali de hemen Düldül'e binip yola çıkar; Yahudiyi Gülbin dağında bulur ve öldürür. Hz. Ali sihirbazı öldürür ama son şişenin kırılmasını engelleyemez. Şişe Gülbin dağında kırılıp Allah'ın emriyle Nil suyu şişeden dökülünce Gülbin kayasında *"Ya Allah"* nidalarıyla büyük bir nehir oluşur ve batı tarafa doğru akmaya başlar. Bunu gören Hz. Ali nehre dönerek,

"Ey Asi Nehri, bütün nehirler Hak huzuruna yönelip kibleye doğru akar. Sen niçün batıya doğru akarsın. Dön geri ak, âsi oldun" deyince Allah'ın izniyle nehir dile gelir ve

"Ey Ali! Tanrı'nın emriyle bu mahalle gelmişken Humus, Hama ve nice şehri sulayıp Antakya şehrinde Habib-i Neccâr'ı ziyaret edip oradan yine kibleye doğru akayım" der. Nehrin verdiği cevap üzerine Hz. Ali,

"Dön, yoksa seni keskin Zülfikârımla iki parça ederim" deyince nehir,

"Eğer vurursan ey Ali, bir parçamı kan, bir parçamı irin akıtıp kıyamet gününe dek Allah'ın kulları benden fayda elde edemezler" der. Bunun üzerine Hz. Ali,

"Senin adın âsi olsun. İnsanoğlu senden yarar görüp içen hayat bulsun" diyerek bu nehre "Âsi" ismini verir. Gülbin dağının dibinde akan bu Âsi nehrinden Hz. Ali su içip Düldül'üne su vermiş ve nehrin kıyısında ibadet etmiştir. Hz. Ali'nin ibadetini yaptığı bu yere "Ali Makamı" denmiştir.

Hz. Ali'nin öldürdüğü İzail adındaki sihirbaz hakkında Yahudiler, *"Peygamberdir, onun mucizesiyle Nil Nehri Mısır'dan geldi"* derler. Ve bu kişi için, *"Hazret-i Musa zamanında gelmiştir"* diye iddiada bulunurlar. Yahudilere göre bu nehir sihir ile getirildiyse de bu Allah'ın sırrıdır.

Gülbin dağı eteklerinden başlayan Asi nehri, Humus, Hama ve Antakya'ya gelinceye kadar batı yönünde akarak, bağ ve bahçeleri sular ve Habib-i Neccar'a yüz sürdükten sonra verdiği söz gereği kible yönüne doğru akmaya başlar. Evliya Çelebi'nin

aktardığına göre, Yahudi kaynaklarında Asi nehrinin güzergahı bu şekilde açıklanmıştır.¹¹²

Hama şehrine Nil suyu gelir ama sihirbazın asıl amacı, kendi yaptığı Hama dolabına kadar suyu getirip şehre ulaştırmaktır. Hz. Ali onu öldürünce, sihirbazın oğlu babasından kalan bu mirası yerine getirmek için dolabı döndürmeye çalışır ama dolap dönmez. Dolaba,

"*Hazret-i Âdem'i seversen dön!*" der ancak dolap hareket etmez. Bütün peygamberleri şefaatchi tutacak şekilde,

"*O ulu'I-azm peygamberleri seversen dön!*" der ama dolap yine dönmez. En sonunda Yahudi,

"*Âhir zaman peygamberi Muhammed'i seversen dön!*" deyince dolap, "*Ya Muhammed!*" diyerek dönmeye başlar. Bu duruma şahit olan sihirbazın oğlu hemen şahadet parmağını kaldırıp İslam dini ile şereflenir. İsmi de Muhammed Ensarî olarak değiştirir. Muhammed Ensarî vefat ettikten sonra Hama dolabının yakınına gömülmüştür. Bundan sonra dolap her döndüğünde "*Ya Muhammed!*" diyerek döndüğü için dolaba, "Muhammed Dolabı" adı verilmiştir.¹¹³

h) Edirne

Eski Yunan kaynaklarında geçtiği üzere Edirne şehrini kuran, Agamemnon'un oğlu Orestae'dir. Şehrin yeniden inşa edilmesi ise Roma İmparatoru Hadrianus tarafından olmuştur. Zaman içerisinde farklı isimlerle anılan Edirne şehri, Antik devirde Orestesit, Oreste, Viscudama, Adrianapolis isimlerini almıştır. XVI ve XVII. yüzyılda Avrupalılar tarafından Adrianople diye anılan Edirne şehrini, 1360'da I. Murat döneminde Osmanlı topraklarına katılmıştır. 1366 yılında Osmanlının başkenti olmasıyla birlikte şehrin önemi artmış ve nüfusu çoğalmıştır.¹¹⁴

I. Murat Edirne'yi fethettiği sırada şehirde bir grup Yahudi cemaati bulunmaktaydı. Yahudiler, Bizans'tan çektikleri zulümden bir kurtuluş olarak gördükleri Osmanlının şehri fethetmesini coşkuyla karşılamışlardır. Osmanlıyı o kadar benimsemişlerdir ki

¹¹² Çelebi, *Seyahatname*, c. 3, ss. 76-77.

¹¹³ Çelebi, *Seyahatname*, c. 3, s. 85.

¹¹⁴ Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, ss. 529-30.

sadece Yunanca biliyor olmalarına rağmen, Türkçe öğrenmek için Bursalı dindaşlarından bazılarını Edirne'ye getirtmişlerdir.¹¹⁵

Roma yönetiminden bıkan ve Edirne'nin fethini bir kurtuluş kapısı olarak gören Balkan Yahudileri, Osmanlı topraklarına göç etmeye başlamışlardır. Sofya, Niş, Larisa'dan büyük Yahudi gruplar Trakya veya Balkanlardaki Osmanlı topraklarına yerleşmişlerdir. Göçlerle birlikte artan nüfusun dini lideri Edirne Baş Hahamı olarak belirlenmiştir. Şehirdeki din akademisinin de (Yeşiva) şöhret kazanmasıyla birlikte Macaristan, Polonya, Rusya gibi ülkelerden Yahudi gençler de eğitim almak için Edirne'ye gelmeye başlamışlardır.¹¹⁶

Edirne sadece Roma zulmünden kaçan Yahudilere değil, 1376'da Macaristan'dan, 1394'de Fransa'dan sürgün edilen Yahudilere de kucak açmıştır. Yahudilerin yaptıkları bu göçleri ve çektikleri sıkıntıları en güzel ifade eden ise XV. yüzyılın ortalarında Edirne Hahambaşısı olan İzak Sarfati'nin, Alman göçmeni David ve Kalman adlı hahamların kendisine anlattıklarına dayanarak¹¹⁷ Avrupa'daki Yahudileri kurtuluş için Osmanlı topraklarına yerleşmeye çağırdığı mektup olmuştur:

“Almanya'daki kardeşlerimizin ölümden beter acılar içinde bunaldığını biliyorum -tiranların hükümleri, baskı altında gerçekleşen vaftizler, her gün karşılaştıkları sürgün cezaları. Öğrendiğime göre bir yerden kaçtıklarında gittikleri yeni yerde kendilerini daha trajik şartlar bekliyormuş... Her yandan, ruhlarına iç sıkıntısı verildiğini, vücutlarına ise işkenceler edildiğini, zalimlerin ezici haraçlar topladığını biliyorum. Din adamları ve keşişler, bu yalancı rahipler, Allah'ın zavallı kavminin karşısında acımasızlaşıyorlar... Bir kanun çıkartmışlar, Doğu'ya yelken açmış bir Hıristiyan gemisinde bulunacak her Yahudi denize atılacakmış. Ne yazık! İsrailoğullarına Almanya'da ne kadar kötü davranılıyor; artık dayanacak güçleri kalmamış! Oradan oraya sürülüp duruyorlar ve ölümlerine kadar takip ediliyorlar... Kardeşlerim, dostlarım! Ben İzak Sarfati, Fransız asıllı atalarımın, Almanya'da dünyaya geldim, orada yüce hocaların elinde büyüdüm. Sözlerime kulak verin size sesleniyorum, Türkiye, eğer isterseniz, huzur bulacağınız bereketli bir ülke. Buradan Kutsal Topraklar yolu açık. Hıristiyanlardansa Müslümanların egemenliğinde yaşamak daha iyi değil mi? Burada her insan kendi dikili

¹¹⁵ Sevilla-Sharon, *Türkiye Yahudileri*, s. 32.

¹¹⁶ Sevilla-Sharon, *Türkiye Yahudileri*, ss. 32-33.

¹¹⁷ Naim A. Güler, *Tarihte Yolculuk - Edirne Yahudileri*, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın Ve Yayın A.Ş., 2014, s. 37.

ağacının gölgesinde huzur içinde kendi hayatını yaşayabiliyor. Burada istediğiniz süsleri takabilirsiniz. Oysa Hıristiyanlık boyunduruğundayken, hakaret ve tartaklamalara maruz kalacaklar korkusu ile çocuklarınıza gönül verdiğimiz kırmızıları ve mavileri giydiremiyor, sefiller gibi koyu renkli giysilere maruz kalıyorsunuz... Ey İsrail! Neden uyumaktasın? Neden suskunsun kalk ve bu rezil ülkeyi temelli terk et!”¹¹⁸

İstanbul’un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed 1455-1472 yılları arasında uyguladığı iskân politikası çerçevesinde, İstanbul’a canlılık kazandırmak için diğer şehirlerden göç etmeye davet ederken Edirne Yahudilerini de bu konuda teşvik etmiştir. Davete icabet eden Edirne Yahudileri bazıları İstanbul’da “Mahallet-ül Yahûdiyyîn el-Edirneyin” mahallesini kurmuşlardır. Tabi ki göç eden sadece Edirne Yahudileri değil, Balkanlardan da Karaî Yahudileri İstanbul’a geldiklerinde, genelde Eminönü, Sirkeci, Tahtakale ve Mahmutpaşa’ya yerleştirilmişlerdir.

Osmanlı arşivindeki Tahrir defterlerinden edinilen bilgiler ışığında Edirne’de yaşayan Yahudi nüfusu hakkında daha net bilgiler elde etmekteyiz. Bunlardan ilki Yavuz Sultan Selim’in emriyle düzenlenen H.925 (1519) tarih ve 77 numaralı Tahrir Defteri kayıtlarıdır. Burada hane isimleri ve sayılarının yanı sıra Mücerret (bekâr) sayısı da ayrıca belirtilmiştir.

	Hane	Mücerret (Bekâr)
Cemaat-ı Katalan	29	3
Cemaat-ı Portukal (Portugal)	45	
Cemaat-ı Alaman (Aşkenaz)	8	
Cemaat-ı Polya (Pulia)	33	4
Cemaat-ı Grvz ¹¹⁹	40	4
Cemaat-ı Toledo	10	
Cemaat-ı Aragon	24	
Cemaat-ı İspanyol (Katalan cemaatinden ayrılmış olup haraç vergileri tam ödeyen	42	
Toplam	231	11

¹¹⁸ Esther Benbessa, Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.- 20. Yüzyıllar)*, çev. Ayşe Atasoy, 2. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, ss. 79-80; Daha fazla bilgi için bkz. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler*, ss. 50-52.

¹¹⁹ Osmanlıca metinde ‘grvz’ harfleriyle yazılan kelime araştırmacılar tarafından Keruz, Gayruz, Kaduz gibi değişik şekilde okunmuş ve yazılmıştır. Bernard Lewis bu kelimenin, İspanyollar tarafından Romaniot’lara verilen Gregos adını ifade ettiği, küçük bir ihtimalle İbranice Geruş (sürgün) sözcüğünü de anımsatabileceği görüşündedir. Gülerüz, *Tarihte Yolculuk - Edirne Yahudileri*, s. 39.

1570-1571 tarih ve 494 numaralı Tapu Tahrir Defterine göre ise Yahudi nüfusu artış göstermiştir.

	Hane	Mücerret
Cemaat-1 Katalan	39	31
Cemaat-1 Poliye (Pulya)	36	27
Cemaat-1 Grvz	50	20
Cemaat-1 İspanya	45	19
Cemaat-1 Portukal (Portugal)	52	28
Cemaat-1 Aragon	27	13
Cemaat-1 Alaman (Aşkenaz)	18	2
Cemaat-1 Toledo	14	1
Cemaat-1 Hiçilye (Sicilya)	14	1
Cemaat-1 İtalya	11	0
Cemaat-1 Sürgünan-1 Yahudiyan	11	3
Yenice Cemaat-1 Portukal	11	1
Sultan Mehmed Zamanında gelenler	8	0
Toplam	336	146

Sultan I. Ahmet döneminde (1012/10603-1026/1617) tutulan 729 sayılı tarihsiz Tahrir Defterinde bu sefer değişiklik göze çarpmaktadır. Aile reisi ve bekâr ayırımı yapılmadan genel nüfus kaydı tutulmuştur.¹²⁰

	Nüfus
Grvz	75
Aragon	41
Alaman	30
Küçük Portukal	26
Katalan	41
Pulya	44
İspanya	44
İtalya	36
İspanyo?	17
Budun	13
Büyük Portukal	57
Sicilya	47
Toplam (İsimlerin sayılmasından elde edilen toplam)	472

¹²⁰ Gülerüz, *Tarihte Yolculuk - Edirne Yahudileri*, ss. 38-41.

XVII. yüzyılda Edirne şehrindeki surların uzunluğunun şehrin çevre uzunluğuna (yedi veya sekiz mil) eşit olduğu bilinmektedir. Ancak Gemelli Careri, 1693'te surların büyük bir kısmının yıkıldığını ve Türklerin burayı tekrar inşa etmeyip şehri açıkta bıraktığını yazmaktadır. Varlığını devam ettiren surlar ise şehrin en kötü yeri olarak bilinmekteydi. Ve burada Çingeneler, Hıristiyanlar Yahudiler ve toplum tarafından dışlanmış kişiler yaşamaktaydı.¹²¹

Müellifimiz Edirne'de yaklaşık olarak dört yüz on dört (?) mahalle olduğunu bildirmektedir. Bunların on dördü kale içindedir. Edirne'de on mahalle Rum, beş mahalle Çingene halkı ve beş mahalle de Yahudi halkı bulunmaktadır.¹²²

i) İzmir

Evliya Çelebi İzmir hakkında bilgi verirken buraya “Çufut Kasabası” dendiğini ancak bu kullanımın yanlış olduğunu bildirmektedir. Aslında burada çok fazla şehit verildiği için Şuhud Kasabası denmesi gerektiğini söylemektedir.¹²³ İzmir şehrinde on Müslüman, on Hıristiyan, on Frenk ve Yahudi, iki Ermeni ve bir Kıpti mahallesi bulunmaktadır.¹²⁴ Çelebi burada bütün hepsinin mahalle sayısını ayrı verirken Frenk ve Yahudileri aynı anda zikretmesi nedeniyle tam net bir sayıya ulaşamamıştır.

2) Arap Ülkelerinde Yahudi Nüfusu

a) Safet Şehri

Safet şehri Yahudilerin ana vatanı olduğu için Evliya Çelebi bölge hakkında ayrıntılı bilgi vermekte ve bu bilgilerin bazılarını “Tuhfe” kitabını yazan tarihçiden edindiğini belirtmektedir.

Çelebi, Safet şehrini Nuh tufanından sonra yerleşim yeri haline getiren kişinin Hz. Nuh'un (as) oğlu Sam olduğunu söylemektedir. Hz. Yakup dönemine kadar Safet şehri birçok insanın yaşadığı kalabalık ve mamur bir şehir özelliğini taşımaktadır. İsrailoğullarının çoğu bu bölgede yaşadığı için eski mabetleri de bulunmaktadır. Safet İsrailoğullarının eski mabetleri de burada olduğu için vatanları gibi olmuş, Müslümanlar

¹²¹ Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, ss. 529-30.

¹²² Çelebi, *Seyahatname*, c. 3, s. 590.

¹²³ Çelebi, *Seyahatname*, c. 9, s. 39.

¹²⁴ Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff (ed.), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, c. 9, s. 51.

için Kâbe ne ise Yahudiler için de Safet şehri o duruma gelmiştir. Ancak İsrailoğullarının buradaki huzurlu ortamları ebediyen sürmemiştir. Buhtunnasr Hz. Yahya'nın kanını talep etmek için Safet'i yerle bir etmiş ve İsrail kavmini öldürmüştür. Daha sonra bu şehir birçok savaşa maruz kaldıktan sonra, yaklaşık yetmiş devletin hâkimiyeti altına girmiştir. En sonunda 922 (1516) yılında Sultan Selim Han, Mısır Çerkezlerinden Sultan Gavri'nin elinden Safet'i savaşız almıştır. Şehre bir grup askerini bırakarak Mısır'a doğru devam etmiştir.

Selim Han Safet'i fethettikten sonra Hadım Sinan Paşa'nın yazdığı üzere, 600 bin Yahudi haracı yazılmıştır.¹²⁵ Daha sonra şehirde Yahudilerin sayısı 70-80 bine, Yahudi mahallelerinin sayısı ise yediye kadar ulaşmıştır. Şehrin dört bir tarafını kaplayan evlerin bulunduğu bu büyük şehir, Yahudilerin Selanik'e göç etmesi sonrasında ıssız ve boş kalmıştır. Ancak her ne kadar Yahudilerin bir kısmı bu bölgede yaşamasa da, onların kalplerindeki yeri her zaman aynı kalmıştır. Yahudiler nezdinde Safet'in bu kadar değerli olmasının sebebi bütün Peygamber ve çocuklarının kabirlerinin bu şehirde olmasıdır.¹²⁶

Moshe Sevilla-Sharon'un "Türkiye Yahudileri" adlı eserinde yazdığı üzere Safet şehrinin XVI. yüzyılın başında nüfusu üç yüz aileye kadar ulaşmıştır. Nüfusu bu denli az olan bölgeye İbery'a'dan göçlerin başlaması üzerine şehirde hareketlenmeler olmuş ve kısa bir süre içinde akademik çalışmaların yapıldığı bir bölge haline gelmiştir. Diğer ülkelerle olan ilişkilerin de gelişmesi üzerine ticarete de canlanmalar olmuştur. Safet'in kısa zamanda bu kadar gelişmesine şahit olan Rabi David de Rossi 1535 yılında yaptığı ziyaret sonrası görüşlerini şöyle aktarmaktadır: "*Safet'i on yıl önce görüp şimdi tekrar ziyaret edenler şaşkınlıklarını gizleyemiyorlar. Yahudiler sürekli olarak gelip kente yerleşmekte ve giyim sanayi gün geçtikçe gelişmektedir. Burası bizim memlekete (İtalya) benzemiyor. Türkler ileri gelen Yahudilere saygı gösteriyorlar. Burada olsun, Mısır'da olsun, vergi memurları hep Yahudiler arasından seçiliyor.*"¹²⁷

Evliya Çelebi şehirde bulunan "Beytü'l-Hazen" mağarasından bahsetmektedir. Bu mağara "Yakup Makamı" diye bilinen Hz. Yakub'un oğlu Hz. Yusuf'un hasretinden yalnızlığa çekilip içine kapandığı bir mağaradır. Daha sonra Çelebi'nin *Tevârih-i Hüzn-i Muhâdara* adlı eserde aktardığına göre, Hz. Yakub'un 13 evladından 10'unun mezarı bu

¹²⁵ Çelebi, *Seyahatname*, c. 3, ss. 159-60; Çelebi, *Seyahatname*, c. 9, s. 468.

¹²⁶ Çelebi, *Seyahatname*, c. 3, s. 160; Çelebi, *Seyahatname*, c. 9, s. 471.

¹²⁷ Sevilla-Sharon, *Türkiye Yahudileri*, s. 58.

mağaradadır. Bunların isimleri: Hz. Yahûdâ, Hz. Rûyil, Hz. Şemmûn, Hz. Meshara, Hz. Zâhîl, Hz. Dârim, Hz. Lâvî, Hz. Âzeryâ, Hz. Redâm. Bu isimler içinden Hz. Yahûdâ ve Hz. Şemmûn'un peygamberlikleri konusunda ihtilaf vardır. Diğerleri ise peygamber değildir. Hz. Yakup, Hz. İshak ve Hz. Yusuf'un kabirleri ise Kudüs-i Şerîfe yakın yerde Halilür'r-rahman'da yatmaktadır.¹²⁸

Safet kalesi içinde Kutûr mağarasında Hz. İsmail'in çocuklarının da kabirleri vardır. Bunlar: Hz. Kutûr, Hz. Âzeryâ, Hz. Kaydâ, Hz. Füttemâ ve Hz. Tâymâ'dır. Bu kişiler Yahudilerin kendi tarihlerinde geçtiği için onları da ziyaret ederler.¹²⁹

Evliya Çelebi bir de Beytül-Hazen'in yakınında, Hz. İshak Beyti olduğunu ve burada Hz. İshak'ın çocuklarının kabirlerinin bulunduğunu, ancak isimlerinin bilinmediğini belirtmiştir.¹³⁰

Bu bilgilerden sonra Evliya Çelebi, Yahudiler için Safet şehrinin ne kadar önemli olduğunu şöyle ifade etmektedir: *"Ve ömründe bir Yahudi bu şehri ziyaret etmese, eğer gücü yoksa toprağından sürünmese veya suyundan içmese veya ağaçların solmuş yapraklarından kendisine tütsü vermese yanlış inançları üzere Yahudi olmayıp cuhud olur."*¹³¹

b) Filistin

Evliya Çelebi "Büyük Kalinseve şehri, yani "Felestin" diye başlık atarak şehir ile ilgili bilgileri "Eski Mısır Tarihi" kitabının yazarı Hitat-ı Makrisî'den alıntı yaptığını belirterek şöyle dile getirmektedir:

Kalinseve, yani Filistin şehri, Nuh tufanı gerçekleşmeden önce de büyük bir şehirdi. Tufandan sonra ise yeryüzünde yapılan büyük şehirlerden ilki Kalinseve olmuştur. Şehre bu ismin verilmesinin sebebi İbrî dilinde "Kalinsev" o dönemde yaşamış bir Şeyh'in ismidir. Kıptî kavminin söylemlerine göre Şeyh Kalinsev, Sam İbn Kalinsev adıyla bilinen bir peygamberdir. 700 sene yaşamış ve bu kaleyi inşa etmiştir. Bu nedenle şehre onun ismi olan Kalinsev verilmiştir. Daha sonra Buhtunnasr, Hz. Yahya'nın intikamını almak için Kürdistan'dan yola çıkmıştır. Zağzağa şehri, Taberistan şehri, Safet şehri ve

¹²⁸ Çelebi, *Seyahatname*, c. 9, s. 473.

¹²⁹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 9, s. 474.

¹³⁰ Çelebi, *Seyahatname*, c. 9, s. 474.

¹³¹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 3, s. 160.

Kalinseve şehrinde yaşayan Yahudileri öldürdükten sonra bu şehirleri yerle bir etmiştir.¹³²

Evliya Çelebi Filistin'den bahsederken Hz. Üzeyir'in Filistin'de bulunan kabrini ziyaret ettiğini açıkladıktan sonra Hz. Üzeyir ile ilgili birçok kaynakta geçmeyen bilgilere de yer vermiştir. Hz. Üzeyir'in ismi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmesine rağmen açık bir ifade ile Peygamber olduğu belirtilmemektedir. Bu nedenle İslam âlimleri Hz. Üzeyir'in Peygamber olup olmaması konusuna kesin bir cevap verememektedir. Ancak Evliya Çelebi Hz. Üzeyir hakkında bilgi verirken onun peygamber olduğunu ve yaşadığı dönemde gösterdiği mucizeler ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

Hz. Üzeyir İsrailoğullarına gönderilmiş büyük bir peygamberdir. Kavminden hiç kimse onun peygamber oluşuna ve söylediklerine inanmayınca Allah o kavme büyük bir veba salgını verir. Halkın bir kısmı salgından kaçmak için Askalan şehrini terk ederken, Allah onlara yolda Cebrail ile şiddetli bir ses ile *"Allah'ın iznine uyunuz."* emrini verir. Vebadan kaçarken Allah'ın yaptığı uyarının ağırlığına dayanamayan halkın ödleri patlar ve balık istifi misali ölerek helak olurlar. Nice yüzyıllar geçtikten sonra Hz. Üzeyir bu bölgeden geçerken kemik yığınlarını görür ve şaşkınlık içerisinde;

"Yâ Rabbî! Bu ne hâldir ki bütün ölülerin kemikleri bir yerde yatar. Birisi bile dağılmış değildir. Bu ne hikmettir?" dedikten sonra Allah ona;

"Ey Üzeyr! Bunlar benim veba azabımdan kaçarken helâk olanlardır. Senin duanı beklerler ki onlara yine hayat verem" der. Hz. Üzeyir bunu duyunca hemen dua eder ve bütün kemikler birleşerek tüm ölüler dirilirlenir. Dirilen bu insanlar şaşkınlık içerisinde karşılarında Hz. Üzeyir'i görünce;

"Lâ ilâhe illallah, Üzeyrun ibnullah (Allah birdir ve Üzeyr Allah'ın oğludur)" dediler. Evliya Çelebi de Tevbe Suresi 30. ayette geçen *"Yahudiler: 'Üzeyr, Allah'ın oğludur' dediler."* ifadesinin bu olayı kastettiğini söylemektedir. Ayrıca diriltiren Yahudilerin diğerlerinden farklı olarak, sarı benizli, gücü kuvveti olmayan, ağızları kokan, gözlerinin nuru olmayan bir topluluk olduklarını da söylemektedir.¹³³

Hz. Üzeyir bu olayın ardından 100 yıl daha yaşadıkten sonra vefat etmiş ve Filistin'in Remle şehrine defnedilmiştir. Daha sonra Allah Hz. Üzeyir ve eşğine tekrar

¹³² Çelebi, *Seyahatname*, c. 3, s. 163.

¹³³ Çelebi, *Seyahatname*, c. 3, s. 165.

hayat vermiş ve 300 yıl daha yaşayarak halkını dine davet etmiştir. Evliya Çelebi Kur'ân-ı Kerîm'de "*Allah da kendisini yüz sene öldürüp sonra diriltti.* " (Bakara, 259) ayetinde geçen kişinin Hz. Üzeyir olduğunu söylemektedir.¹³⁴

Hz. Üzeyir dirildikten sonra Hz. Üzeyir peygamberlik görevini tamamlar ve vefat eder. Bu sefer onu Remle'ye değil Yafa şehri dışında bir bölgeye defnederler. Bu nedenle Hz. Üzeyir'in biri Remle diğeri Yafa şehrinde olmak üzere iki adet mezarı bulunmaktadır.¹³⁵

Evliya Çelebi Allah tarafından ölü iken diriltilen iki peygamberden bahsetmektedir. Biri Hz. Üzeyir diğeri ise kırk kere ölüp ve ardından diriltilen, külü göğse savrulup yeniden hayat bulan Hz. Circis'tir (as).¹³⁶ Ve kabri Musul'da bulunmaktadır.¹³⁷

İspanya küffarı Hz. Üzeyir'in mezarını Kızılelma'ya götürmek isterken büyük bir deprem olur. Bu deprem ile Askalan şehri, Filistin'in Remle şehri ve Kalinseve kalesinin harap olmasıyla içinde yaşayan gayrimüslimlerin hepsi ölürler. Bu üç şehir 300 yıl boyunca harap bir halde durmuştur. Ancak Mısır padişahı Melik Kamil zamanında İspanya kâfirleri Kudüs'ü tekrar istila etmişler; ama bu sefer Hz. Üzeyir'in kabrine el sürmeye cesaret edememişlerdir. Bunun üzerine Hz. Üzeyir'in eşeğinin kemiklerini kabrinden çıkarmışlardır.¹³⁸

İspanyolların Kudüs'ü işgalini fırsat bilen Malta kâfirleri Hz. Yahya'nın Nablus yakınındaki Sabastiye köyünde bulunan cesedini alıp Tarsus yakınlarındaki Karagözgez Kalesine götürürler. Daha sonra burayı Halife Me'mun fethedince Malta kâfirleri Hz. Yahya'nın nâşını da alıp Malta Rodosu kalesine giderler. Malta Rodosu kalesini de 925 (1522) yılında Sultan Süleyman fethedince Hz. Yahya'nın nâşi tekrar Kudüs'e taşınmadan, Malta'da cevahir sanduka içerisinde muhafaza edilir. Hz. Yahya'nın kabri Malta'da olduğu için bu bölgede yaşayan kâfirler diğerlerinden daha saygın kabul edilmektedir. Ayrıca Evliya Çelebi Hz. Yahya'nın bedeninin Malta'da olmasına rağmen başının Şam-ı Şerif Kalesinde Ümeyye Cami ortasında yerin altında, altın bir tepsi içinde

¹³⁴ Çelebi, *Seyahatname*, c. 3, s. 165.

¹³⁵ Çelebi, *Seyahatname*, c. 3, s. 165.

¹³⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Günay Tümer, "Circis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, c. 8, s. 26.

¹³⁷ Çelebi, *Seyahatname*, c. 3, s. 165.

¹³⁸ Çelebi, *Seyahatname*, c. 3, s. 166.

olduğunu bildirir. Hatta 797 (1393) yılında Timurlenk'in Hz. Yahya'nın başını gördüğünü ifade eden ek bilgiyi de sunmaktadır.¹³⁹

c) *Hemedan*

Seyahatname'de Hemedan şehrinde çok sayıda Yahudi bulunduğunu, hatta Hemedan Yahudisinin meşhur olduğunu söylemektedir. Ancak Çelebi belli bir sayı vermemektedir.¹⁴⁰

d) *Bağdat*

Evliya Çelebi'nin anlattığına göre eski dönemlerde Bağdat Buhtunnasr tarafından harap edilmiştir. Bunun sebebi Hemedan şehrinde çok sayıda Yahudi yaşamasıdır. Buhtunnasr, Hz. Yahya'nın kanını Yahudilerden talep etmek için Yahudilerin çoğunlukta bulunduğu Bağdat'a gelip bu şehri ve içindeki insanları yakıp yok ermiş ve bundan sonra 600 sene Bağdat harap bir halde kalmıştır. Daha sonra Hz. Peygamber'in dünyaya geldiği yıllarda İran İmparatoru Adil Enûşirvân, yedi adet Kârûn hazinesi bulup harap olmuş Bağdat şehrini tekrardan imar etmiştir.¹⁴¹

Evliya Çelebi Bağdat'ta yirmi üç Müslüman mahallesi olduğunu belirttikten sonra özel olarak bazı mahalle isimlerini saymaktadır. Bunların içinde "*Yahudiler Mahallesi*" olduğunu da belirtmektedir. Ancak bu mahallelerin kaç adet olduğu veya içinde yaşayan kişi sayıları hakkında bilgi vermemektedir.¹⁴²

e) *Basra*

Seyahatname'de geçtiği üzere, farklı kültürlere kucak açan Basra şehrinde yetmiş iki millet yaşamaktadır. Çelebi, bunların içerisinde, net bir sayı vermemekle birlikte, Hindu, Banyan Kavmi, Muğan Kavmi, Putperestler, Hıristiyan, Yahudi, Frenk, Acem ve Arapların sayısının çok daha fazla olduğunu belirtmektedir.¹⁴³

¹³⁹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 3, s. 166.

¹⁴⁰ Çelebi, *Seyahatname*, c. 4, s. 468.

¹⁴¹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 4, s. 535.

¹⁴² Çelebi, *Seyahatname*, c. 4, s. 567.

¹⁴³ Çelebi, *Seyahatname*, c. 4, s. 653.

f) Hızır Şehri

Evliya Çelebi Hızır Şehri ile ilgili Seyahatname’de “Eski Belde, Büyük Hızır Şehri” başlığını atarak önce Hızır’dan (as) sonra da bu şehrin tarihteki yerinden bahsetmektedir. Tarih kitaplarından da bilindiği üzere Hızır dendiğinde Onun Hz. Musa (as) ile olan ilişkileri akla gelmektedir. Bu noktada Evliya Çelebi de öncelikli olarak Hz. Musa ve Hızır hakkında kısaca şöyle bilgi vermektedir:

Arap, Acem, Kıpti, Hıristiyan Yakubi ve İsraili tarihçiler Hızır’ın bu şehirde doğduğuna dair görüş birliği içerisindedirler. Hızır 40 yaşında iken peygamberlik gelmiş ve seyyahlık yapıp dünyayı gezmiştir. Daha sonra Hızır Hz. Musa ile arkadaş olmuş ve beraber dünyayı gezmeye başlamışlardır. Hızır Hz. Musa ile bu yolculukları esnasında görevi icabı yaptığı şeyler konusunda kendisine soru sormaması üzerine bir anlaşma yapar. Ancak Hızır yetime ait bir gemiyi batırması, bir duvarı yıkması ve bir çocuğu öldürmesi üzerine Hz. Musa’ya öfkelenip, *"Ey Hızır, niçin böyle eyledin?"* diye sorduğunda Hz. Hızır:

*"Ey Musa, benim Allah'ın emriyle memur olduğum işlere karışma demedim mi? O gemiyi ki delip batırdım, bir yetimin bineği idi, zalim hâkim o gemiyi batmış görüp almayıp geçer, sonra o yetimin sahipleri azıcık uğraşır o gemiyi Nil'den çıkarıp kullanırlar. O duvarı ki yıktım, o duvarın temelinde bir yetimin miras malı vardı, ortaya çıkmıştı, zalim hâkim görmeyip yine o yetime nasip ola diye duvarı yıktım, mal duvar altında gizli kaldı. O çocuk ki katleyledim, ana-babasına ve idarecilere asi olsa gerek idi, Hak emri ile katleyledim. Ey İmdi ey Musa, sen bâtin ilminden haberdar değilsin, benim görevli olduğum şeylere engelsin, sen bana yoldaş olamazsın" diye Hazret-i Hızır'ın Hazret-i Musa ile ayrıldıklarını Cenab-ı Rabbül-İzze Hazret-i Risalet'e bu ayet-i şerifle kısasa yoluyla bildirdi ki (---) suresinde "O şöyle söyledi: İşte bu, seninle benim ayrılmamızı gerektiriyor; dayanamadığın işlerin yorumunu sana anlatacağım " [Kur'an, Kehf, 78] ayeti ile sabittir. Ve nice tefsir kitaplarında ve değerli kitaplarda Hazret-i Hızır ile Hazret-i Musa karşılaşmaları yazılmıştır ki bu hakirin yazmasına ihtiyaç yoktur."*¹⁴⁴

Hızır’ın doğduğu yer olarak adıyla anılan bu şehir, onun duasıyla bakımlı, en güzel bitki ve hayvanların bulunduğu bir şehir haline dönüşmüş ve insanlar bu şehri akın akın

¹⁴⁴ Çelebi, *Seyahatname*, c. 4, ss. 803-4.

ziyarete gelmişlerdir. Ama Yahudiler bu şehre gelmeyip Safet şehrini ziyarete giderlermiş. Çünkü Safet Yahudiler için, tabiri caizse Kâbeleri gibi olmuştur. Hz. Yahya'nın şehit edilmesinden sonra Rumlar birleşerek Yahudi kavmine savaş açmıştır. Yahudiler bu durumdan kurtulamayacaklarını anlayınca kendilerine güvenli bir mekân ararken, en güvenli yer olarak düşündükleri Hızır şehrine gelmişlerdir. Daha önce Yahudilerin çoğunluğu Safet şehrinde iken, bu hadise ile Hızır şehrine toplanmışlardır. Ancak bu durum sonsuza kadar sürmemiştir. Çünkü Buhtunnasr da Hz. Yahya'nın kanını talep etmek için Yahudilerin çoğunlukta bulunduğu bu şehre gelmiş; şehri harap bir hale getirirken iki yüz bin kadar Yahudi'yi öldürmüştür. Kaçıp kurtulan Yahudiler Eski İsfahan'a yerleşmişlerdir. İsfahan şehrinde yaşayan Yahudi sayısı o kadar fazlalaşmış ki, şehre Yahudi Şehri denmeye başlanmıştır. Hızır şehri, Buhtunnasr'ın ortaya çıkardığı yıkıcı etkiden sonra tekrar inşa edilmiş, ancak zaman içerisinde aralıklarla Hulagu Han ve Timur Han tarafından da tahribatlara uğramıştır.¹⁴⁵

g) Kudüs

Evliya Çelebi Kudüs'ün yerli halkının Araplar olduğunu dile getirmektedir. Ancak gayrimüslim olarak çoğunluğu temsil edenler Yahudi, Karaî, Yakubi ve Dürzîler'dir. Çelebi, Hz. Osman Camii'nin bulunduğu semtin tamamen Yahudi halkına ait olduğunu söylemektedir. Caminin imam ve müezzini olmasına rağmen, semtte Müslüman halkın oturmaması nedeniyle cami cemaatsiz kalmıştır; ancak camide Cuma günleri büyük bir cemaat toplanıp namaz kılmaktadır.¹⁴⁶

Evliya Çelebi adım adım Kudüs'te gezdiği yerleri anlatırken Sidrem /Lut Gölü'ne gittiğini ve oradaki türbeyi ziyaret ettiğini anlatmaktadır. Türbenin kible yönüne bakan tarafta içinde iki yüz ev bulunan bir köy vardır. Bu köyde Müslüman, Yahudi ve Yakubiler oturmaktadır. Köy halkı türbeyi ziyaret etmek için gelenlere yiyecek ve içecek ikramında bulunmaktadır. Türbeye her yıl Yahudilerden de gelenler olur. Kudüs'ten gelenler 500-600 kişilik kabileler halinde ziyaret etmektedirler.¹⁴⁷

Seyahatname'de Hz. Lut'un şehri olan Zağzağa şehrindeki Demâmir Hamamı ile ilgili "Büyük Acayıplık" başlığıyla bilgi verilmektedir. Hamamın suyunun Nikris (Gut)

¹⁴⁵ Çelebi, *Seyahatname*, c. 4, ss. 805-6.

¹⁴⁶ Çelebi, *Seyahatname*, c. 9, s. 550.

¹⁴⁷ Çelebi, *Seyahatname*, c. 9, s. 555.

hastalığına iyi geldiğini söylemektedir. Suyun ilginç yönü ise, suya tek sayı adedince yumurta koyulduğunda bir tane yumurta gidip geriye muhakkak çift sayı adedince yumurta çıkmaktadır. Halktan bazıları bunun nedenini, Hz. İdris Peygamberin kâhinlerinden birinin tıslımlı suyu olduğu için giden yumurtaların cinlerin yiyeceği olduğunu söylemektedirler. Bu ilginç özelliğinin yanı sıra bu ılıcağı genellikle Kudüs ve Safet Yahudileri çokça kullanmaktadırlar.¹⁴⁸

h) Mısır

Evliya Çelebi Mısır'a ilk girdiği zamanki şaşkınlığını şöyle ifade etmektedir:

“Evvelâ bu hakir âlem seyyahu ve âdem nedimi gösterişsiz Evliya 1083 Saferinin 7. [4 Haziran 1672] günü Mısır'a girip Mısır'ın içini dışını dikkatle inceleyip hayretler içinde kalıp parmağımı ısurdım. Zira Mısır'da olan acayip ve garip yapılar bir diyarda yoktur. Bu büyüleyici yapıları, köşkleri, kasırları ve sarayları "Ayâ kim inşa etti?" diye Mısır'ın durumunu araştırırken,..."¹⁴⁹

Devamında Mısır ile ilgili okuduğu kaynakların isimlerini sıraladıktan sonra Hz. Âdem'den bu yana Mısır ve orada yaşamış peygamberlerle ilgili bilgi vermektedir.

Seyahatname'de, Mısır'da çoğunluğu temsil edenler olarak toplam yedi yüz kırk Müslüman mahallesi olduğunu yazmaktadır. Gayrimüslim olarak ise yirmi Kıpti, yirmi iki Yahudi mahallesi bulunmaktadır. Yahudilerin mahallelerinin hepsi bir semttedir. Beş veya altı katlı olan evlerin sokakları genellikle at veya deve ile geçilemeyecek kadar dar bir yapıdadır. elli adımda bir “*tedbire kapıları*” denilen soyguncu ve eşkıyalardan korunmak için kapılar bulunmaktadır. Yeniçeriler de mahallenin güvenliğini sağlamaktadır. Toplamda 6.060 haraç veren Yahudilerin mahallesinde çarşı ve pazarları olduğu için bütün ihtiyaçlarını buradan temin etmektedirler.¹⁵⁰

Mısır'ın başkenti olan Kahire diğer şehirlerin arasında en kalabalık şehirdir. Arnold Von Harff'ın 1496-1499 yılları arasında Kahire nüfusu hakkında verdiği bilgiye göre bir evde on veya on iki aile yaşamaktaydı. Şehir nüfusu gitgide artış göstererek, XVI. yüzyılın sonunda yüz yirmi bine kadar ulaşmıştır. Bu yoğunluğun günlük hayata nasıl bir

¹⁴⁸ Çelebi, *Seyahatname*, c. 9, s. 561.

¹⁴⁹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 10, s. 5.

¹⁵⁰ Çelebi, *Seyahatname*, c. 10, ss. 209-10.

etkisi olduğunu 1634'te Henry Blount'un "*Ana cadde öyle kalabalıktı ki katırlarımızı kiraladığımız katırcı başı daima önden gidiyor ve 'Bhadarack' (yol açın) diye bağırtıyordu.*" ifadesinden anlamaktayız.

Kahire'de nüfusun çoğunluğunu temsil edenler yerli Kıptiler (Hıristiyanlar), Arap köylüleri ve diğer Araplardır. Yerli halkın dışında şehirde sayıları az da olsa Türkler, Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve Avrupalı tacirlerin de yaşadığı bilinmektedir. XV. ve XVII. yüzyıllar arasında Yahudi nüfusunda artış görülmüş ve XV. yüzyılda on bin kişiye, XVII. yüzyılda ise altmış bin haneye ulaşmıştır.

Diğer şehirlerde olduğu gibi Kahire'de de Türkler, Hıristiyanlar ve Yahudiler giydikleri kıyafetlerle birbirlerinden ayırt edilmekteydi. Türkler ucu sivri külahlarının etrafını beyaz kumaş ile, Hıristiyanlar ise "Çevre" denilen uzun mavi bir kumaşı başlarının etrafına sarmaktaydı. Bu çevrenin sarı renkte olanını da Yahudiler giymekteydi.¹⁵¹

Evliya Çelebi, Mısır'daki hamamlardan ve özelliklerinden de bahsetmektedir. Bunlar içerisinde diğer hamamlardan temiz olan Şekerciler Hamamına Yahudi, Kıpti ve Rumlar girememektedirler. Çünkü hamamı yaptıran hayrat sahibi kişi böyle olmasını istemiştir. Bu nedenle salih kişilerden bazıları bu hamamı tercih etmektedirler. Bütün Yahudilerin kullandığı hamam ise Yahudi mahallesine yakın olan Cici Bey Hamamıdır.¹⁵²

Evliya Çelebi Kays beldesinde bulunan Şeyh İbrahim Türbesi'ndeki ağaç ile ilgili "Acayip ve garip ağacın şekli" başlığıyla bilgi vermektedir. Şeyh İbrahim'in kabrinin olduğu yerde diğer ağaçlardan farklı özelliklere sahip ve birçok hastalık için şifa kaynağı olarak kullanılan büyük bir ağaç vardır. Bu ağacın ortasından Arabistan'a mahsus olarak yetişen meyvesiz bir ağaç olan Santa ağacı çıkmıştır. Bu ağacın özelliği ise, kökleri dışarıdadır ve altından geçebilecek kadar boşluk bulunmaktadır. Dalları ise çadır gibi gölgelik oluşturacak şekilde yere değmektedir. Ağacın bu olağanüstü durumu menkıbelere konu olmuş ve üç farklı anlatım ortaya çıkmıştır. Birincisi; halkın yaşlı kesiminden bazıları, bu ağacın dedelerinden bu yana bu şekilde olduğunu, akıl almaz ilahi bir sanat olduğunu söylemektedirler. İkincisi; bazıları ise Şeyh İbrahim'den halkın keramet görmek isteği üzerine bu ağacın yaratıldığı ve ağacın bu olağanüstü durumunu

¹⁵¹ Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, ss. 605-7.

¹⁵² Çelebi, *Seyahatname*, c. 10, s. 365.

görünce bütün inkârcıların iman ettiğini anlatmaktadırlar. Üçüncüsü; *Tarih-i Hitat-ı Makrîsi'de* Evliya Çelebi'nin okuduğuna göre, Kahire'nin güneyinde Said-i Âlî Vilâyeti'nde Allah havada asılı duran bir ağaç yaratmıştır. Ağaç Benî İsrail zamanında bin sene yaşamıştır ve gölgesinde yedi peygamber ibadet ederken Yahudiler onları ağacın altında şehit etmişlerdir. Tam peygamberleri ağacın dibine defnedecekleri sırada ağacın kökleri yerden çıkıp, dalları ile Yahudilere vura vura öldürmüştür. Ağacın gövdesi ise, peygamberlerin inlemelerinden parça parça olmuştur. Bu yedi peygamber bu ağacın gölgesinde yatmaktadır ve insanların ziyaret ettiği yerlerden birisidir. Evliya Çelebi eserden aldığı bu bilgiyi aktardıktan sonra *Tarih-i Hitat'ın* güvenilir bir kaynak olduğunu ancak ağacın olduğu yerde, Şeyh İbrahim'in kabri dışında bir kabre rastlamadığını söylemektedir.¹⁵³

Seyahatname'de bazı Mısır şehirlerinde yaşayan Yahudi sayıları ise şöyle tespit edilmiştir:

- Reşit Şehri: Tamamı aşağı yukarı on iki bin haneden oluşan şehirde dokuz bin dokuz yüz hanesi Müslümanların, bin altmış hane ise Kefere ve Yahudilerindir. Şehirde Müslümanların kırk, Yahudilerin üç, Keferelerin yedi mahallesi vardır. Ayrıca bir mahalleden oluşan Beni İsrail Kıptî'si bulunmaktadır ki Mısır halkının ileri gelenlerinin güvenilir kâtipleri bunlardan oluşmaktadır.¹⁵⁴

- Dimyat Şehri: Şehirde Yahudilerin bir, Kefere'nin yedi ve Kıptilerin bir mahallesi bulunmaktadır.¹⁵⁵

- Garbiyye Vilayeti: Garbiyye şehrinde bir Yahudi ve iki Kıpti mahallesi bulunmaktadır. Bu iki milletin toplam bin hanesi vardır.¹⁵⁶

- Menfelut Şehri: Tamamı üç yüz haneden oluşan bir Yahudi mahallesi ve bir Kıpti mahallesi bulunmaktadır.¹⁵⁷

¹⁵³ Çelebi, *Seyahatname*, c. 10, ss. 841-43.

¹⁵⁴ Çelebi, *Seyahatname*, c. 10, s. 773.

¹⁵⁵ Çelebi, *Seyahatname*, c. 10, s. 805.

¹⁵⁶ Çelebi, *Seyahatname*, c. 10, s. 820.

¹⁵⁷ Çelebi, *Seyahatname*, c. 10, s. 852.

3) Balkanlarda Yahudi Nüfusu

a) *Bulgaristan Şehir Nüfusu*

(1) *Pravadi Şehri (Bulgaristan)*

Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda Varna yakınlarında bulunan Pravadi şehri 1388 tarihinde Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı tarihçisi Neşri'nin söylediğine göre bu şehri Timurtaş Paşa'nın oğlu Yahşi Bey fethetmiştir. 1878 yılına kadar Osmanlının hâkim olduğu bu topraklar da ekonomik faaliyetleri ve şehirdeki birçok camisiyle adeta bir Türk yurdu haline gelmiştir. Şehirde Müslümanlar hâricinde Hıristiyan, Yahudi, Ermeni ve Bulgarlar da bulunmaktadır.¹⁵⁸ Evliya Çelebi eserinde şehirde Latin halkının nüfusunun yoğun olmasının yanı sıra, Yahudilere ait bir mahalle bulunduğunu söylemektedir.¹⁵⁹

(2) *Silistre (Bulgaristan)*

Silistre şehri 790 (1388) yılında Çandarlı Ali Paşa tarafından fethedilmiştir. XII. yüzyıldan itibaren şehirde Yahudilerin varlığı bilinmektedir. 1022 (1613) tarihli Tahrir defterinde geçtiği üzere şehir nüfusunun, yedi yüz doksan beşi, Müslüman, dört yüz elli yedisi Hıristiyan, on yedisi ise Yahudi evlerinden oluşmaktadır.¹⁶⁰ XVII. yüzyılın eseri olan Seyahatname'de Silistre'de, on mahallede Hıristiyanlar yaşarken sadece bir Yahudi mahallesinin bulunduğu, geri kalanların ise Müslümanlara ait olduğu geçmektedir.¹⁶¹

(3) *Filibe (Bulgaristan)*

Günümüzde Plovdiv diye bilinen Filibe şehri Bulgaristan'ın güney kesiminde yer almaktadır. 1361 tarihinde fethedildiği düşünülen Filibe şehri, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra medreselerinde yetişen ilim adamlarıyla ön plana çıkmıştır. XX. yüzyıla kadar Müslümanlar ve birçok farklı grubun da yaşadığı bilinen şehirde, 1652 tarihinde oluşturulan Sofya şehrindeki cizye defterinde, üç yüz on Ortodoks Hıristiyan, yetmiş beş

¹⁵⁸ Machiel Kiel, "Pravadi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, c. 34, s. 339.

¹⁵⁹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 3, s. 402.

¹⁶⁰ Machiel Kiel, "Silistre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, c. 37, ss. 203-4.

¹⁶¹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 3, s. 436.

Ermeni ve on altı Yahudi hanesi olduğu kaydedilmiştir.¹⁶² Evliya Çelebi de şehrin nüfusunu verirken yirmi üç Müslüman mahallesi bulunduğunu söylemektedir. Gayrimüslimlerden ise; yedi Latin, Sırp, Bulgar, Rum ve Ermeni mahallesi var iken sayıları çok fazla olmakla birlikte bir adet Yahudi mahallesi bulunmaktadır.¹⁶³ Evliya Çelebi ayrıca Filibe’de bulunan Şehabettin Paşa İmaretinde (Aşevi) Müslümanların yanı sıra bütün yolculara, ateşe tapanlara, Hıristiyanlara, Yahudilere, Kıptilere, Frenklere, miskinlere, zengin ve fakirlere gece gündüz sofralar kurulup yemekler dağıtıldığını da bildirmektedir.¹⁶⁴

(4) Sofya Şehri (Bulgaristan)

Bulgaristan’ın başkenti olan Sofya şehri 1380’li yılların başında I. Murat tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. Kozmopolit bir nüfusa sahip şehirde 1520-1544 yıllarında yirmi yedi Müslüman, on bir Hıristiyan, üç Yahudi, bir Frenk mahallesi bulunmaktadır. 1544 yılında yapılan nüfus bildirimine göre Sofya’da yedi bin iki yüz kişi yaşamaktaydı. Nüfusun % 82’sini Müslüman, % 12’sini gayrimüslim, % 3,5’u Yahudi ve % 2,5’ünü ise Frenk oluşturmaktaydı. 1570 yıllarına gelindiğinde ise nüfus yaklaşık 6900’e düşmüştür. Şehrin nüfus oranı % 73 Müslüman, % 19’u gayrimüslim, % 6’sı Yahudi, % 2’si Frenk olarak tespit edilmiştir.¹⁶⁵ 1544-1570 yılları arasındaki nüfus hareketliliği karşılaştırıldığında, Müslüman ve Frenk nüfusunun azalmasına karşın Yahudi ve gayrimüslim nüfusunun arttığı görülmektedir.

Evliya Çelebi Sofya şehrindeki hanların isimlerini sayarken “Yahudiler Hanı” adıyla Yahudilerin kendilerine ait hanları olduğunu yazmaktadır. Daha sonra Evliya Çelebi şehirdeki kadınlara ait kaplıcalardan bahsetmektedir. Bu kaplıcalardan birini kâfir, Yahudi ve gayri Hıristiyan kadınları¹⁶⁶ kullanmaktadır. Diğerlerini ise; Rum, Latin, Bulgar ve Ermeniler kullanmaktadır ve bu kaplıcaya diğer Hıristiyanların girmesine izin verilmemektedir. Evliya Çelebi Yahudilerin bir de kendilerine has kaplıcaları olduğu ve

¹⁶² Machiel Kiel, “Filibe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, c. 13, ss. 79-80.

¹⁶³ Çelebi, *Seyahatname*, c. 3, s. 500.

¹⁶⁴ Çelebi, *Seyahatname*, c. 3, s. 503.

¹⁶⁵ İlhan Şahin, “Sofya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, c. 37, ss. 344-46.

¹⁶⁶ Bu ifade *Seyahatname*’de geçtiği üzere alınmıştır.

onların kaplıcalarına başka milletlerin girmeye tiksindiğiyle ilgili ayrıca not düşmektedir.¹⁶⁷

(5) Varna Şehri (Bulgaristan)

Müellifimiz, Varna şehrinin bağlı bahçeli içinde dört bin adet evden oluşan bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir. Burada yedi Müslüman ve beş gayrimüslim mahallesi bulunmaktadır. Şehirdeki gayrimüslimler Rum, Yahudi ve Ermenilerden oluşmaktadır. Ancak Evliya Çelebi burada ayrıntılı olarak bir sayı belirtmemektedir.¹⁶⁸

(6) Lofça Varoşu Kalesi (Bulgaristan)

Çelebi Lofça Kalesi'ni, 1320 yılında Murad Hüdavendigâr tarafından fethedildiğini söylemektedir. Lofça yirmi iki mahalleden oluşmakta ve Yahudilere ait bir mahalle bulunmaktadır.¹⁶⁹

(7) Vidin Varoşu /Kalesi (Bulgaristan)

Seyahatname'de Vidin Kalesi'nin 792 yılında Yıldırım Beyazıd döneminde Gazi Evrenos Bey tarafından surların hepsi yıkılarak fethedildiğinden bahsetmektedir. 910 (1504) yılına gelindiğinde Sultan II. Beyazıd Vidin Kalesi'ni inşa ettirmiştir.¹⁷⁰ Vidin'de toplam yirmi dört mahalle bulunmaktadır. Bunların içinde sadece bir tanesi Yahudi mahallesidir.¹⁷¹

(8) Bulgareli (Yanbolu) Şehri

Seyahatname'de geçtiği üzere Bulgareli şehri 767 (1366) yılında I. Murat tarafından fethedilmiştir. Havası ve suyu ılıman olan bölgenin halkı Çıtak yörüklerinden oluşmaktadır. Halkının çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu şehrin reayası ise; Bulgar, Rum, Yahudi ve Sırlardan oluşmaktadır. Şehirde toplam on yedi Müslüman, bir Rum ve bir de Yahudi mahallesi bulunmaktadır.¹⁷²

¹⁶⁷ Çelebi, *Seyahatname*, c. 3, s. 519.

¹⁶⁸ Çelebi, *Seyahatname*, c. 5, s. 132.

¹⁶⁹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 6, ss. 204-5.

¹⁷⁰ Çelebi, *Seyahatname*, c. 6, s. 211.

¹⁷¹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 6, s. 214.

¹⁷² Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, ss. 55, 57.

b) Yunanistan Şehir Nüfusu

(1) Vodina Kalesi (Yunanistan)

Şu anda Yunanistan sınırı içinde bulunan Vodina şehri Evliya Çelebi'nin anlattığına göre Vodina, Gazi Evrenos eliyle Osmanlı topraklarına katılmıştır. Şehrin asıl imarını yapan ise bir Sırp Kralıdır. Bu şehir, o dönemde kayalar üzerine inşa edilmiş, bağ, bahçe ve sayısız abıhayat suları bulunan on iki mahalleden oluşuyordu. Dokuz mahallede Müslümanlar, üçünde ise gayrimüslimler oturmaktaydı. Şehirde yaşayan Rumların sayısı fazla olduğu için burada Yahudiler bulunmuyordu; zira Rumların elinde Yahudileri öldürebileceklerine dair ferman olduğu için onları şehirde barındırmazlardı.¹⁷³

(2) Florina Kasabası (Yunanistan)

Evliya Çelebi Florina kasabasında bulunan Gölikesri Kalesi'nde yirmi mahalle olduğunu ve bunlardan bir mahallede Yahudilerin yaşadığını bildirmektedir.¹⁷⁴

(3) Rumçine Vilayeti/ Gümülçine Kalesi (Yunanistan)

Evliya Çelebi öncelikli olarak “Rumçine ve Gümülçine” isminin nasıl verildiği hakkında bilgi vermektedir. Aslında ismin kaynağı bir Yahudidir. Bu Yahudi, Kavala'yı yöneten Feylekos tarafından vilayete defterdar olarak atanmıştır. Bu Yahudiye “Gümlü Çin” ismini vermişlerdir. Aslında Gümül Çin adlı Yahudi, Maçin Yahudilerindedir. Yahudi, Çin padişahından elçilik görevi ile İskender-i Zülkarneyn'e gönderilmiştir. Daha sonra bu Yahudi, Rum ülkesinin doğası ve havasını beğenince şehirde kalmaya karar vermiştir. Şehirde kaldığı sürece burada bir kale inşa etmiş ve kaleye kendi adı olan “Gümül Çin” ismini koymuştur. Daha sonraları bu isim halk dilinde söylene söylene “Gümülçine” adını almış ve şehir de bu isimle anılmaya başlamıştır.¹⁷⁵

Gümülçine Kalesi 764 (1363) yılında Sultan Murat Hüdavendigâr döneminde Gazi Evrenos tarafından kuşatılmıştır. Rum ve Yahudilerle verilen mücadele sonrasında Yahudilerin kale içinde kalmaları şartıyla Gazi Evrenos'a teslim etmişlerdir. Ancak kale fethedildikten bir süre sonra, Yahudiler ve Kıpti (Çingene) kavmi arasında çıkan “*Kalenin asıl sahibi hangi kavimdir?*” tartışması büyük kavgalara yol açmıştır. Gazi

¹⁷³ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, ss. 173-74.

¹⁷⁴ Çelebi, *Seyahatname*, c. 5, s. 801.

¹⁷⁵ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 81.

Evrenos duruma el koyarak, Yahudilerin kale içinde yaşamalarına ancak kalenin neferlerinin (askerlerinin) Çingenerden olmasına karar vermesiyle olay tatlıya bağlanmıştır. Ancak yine de dizdar (kale muhafızı) ve neferatlar (askerler) arasında Yahudiler de olmuştur. Tahmin edilebileceği üzere bu çözüm Yahudi ve Çingenerler arasındaki ilişkiyi düzeltmeye yetmemiş; bu iki halk birbirlerini can düşman olarak ilan etmeye devam etmiştir. Hatta Evliya Çelebi, Gümlü Çin adlı Yahudi'nin Çingene korkusundan bu kaleyi inşa ettiğini söylemektedir.¹⁷⁶

Şehrin diğer adı olan “Rumçine” Yunan dilindeki kullanımıdır. İsminin kaynağı Feylekos'un ay gibi güzel kızı Rumçine'nin adıdır. Rumçine, cüzzam hastalığına yakalanınca, babası Feylekos kızını bu şehre getirir. Rumçine, şehrin havasının ve suyunun güzelliğinden şifa bulur ve cüzzam hastalığından kurtulur. İyileştikten sonra Rumçine bu şehri inşa eder ve şehre Rumçine ismi verilir.¹⁷⁷

(4) *Siroz Şehri (Yunanistan)*

Evliya Çelebi, Siroz şehrini Gazi Evrenos'un 786 (1385) tarihinde fethettiğini söylemektedir. Siroz hisarında sayıca Müslümanlar kadar olmasa da Yahudi, Rum, Ermeni, Latin, Bulgar ve Sırp gibi milletler de yaşamaktadır. Hisar içinde Yahudi, Rum, Ermeni ve Latinlerin de mabetleri bulunmaktadır. Şehirde toplam kırk mahalle bulunmaktadır. Bunların otuzu Müslümanların oluşturduğu mahallelerdir. Ancak Çelebi Yahudilerin sayılarının çok olduğunu söylemekle yetinmekte ve net bir sayı bildirmemektedir.¹⁷⁸

(5) *Selanik*

Evliya Çelebi Selanik ile ilgili bilgileri aktarmadan önce Rum, Yunan, Latin, Sırp, Mığdısi ve Kıpti tarihlerinden edindiği bilgilerle Belkıs ve Hz. Süleyman arasında geçen olayı anlatmaktadır:

Hız. Süleyman cinlere verdiği emirle Belkıs'ın tahtını getirtirken Belkıs cihanı seyretme fırsatı bulur ve Atina şehri üzerinden geçerken burayı çok beğenir ve köşk yaptırır. Bunun dışında Hız. Süleyman Selanik başta olmak üzere, Kavala, İstanbul,

¹⁷⁶ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 82.

¹⁷⁷ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 82.

¹⁷⁸ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, ss. 124-26.

Trabzon, Bursa gibi üç bin şehirde Belkıs'ın hatırı için köşkler yaptırır. Bu nedenden dolayı Evliya Çelebi tufandan sonra yeryüzünü Hz. Süleyman'ın inşa ettiğini söylemektedir.¹⁷⁹

Hz. Süleyman'dan sonra tahta geçen Melik Rac'im döneminde Hz. Zekeriyya dünyaya gelmiştir. Hz. Zekeriyya'nın peygamberlik döneminde yaşayan Kral Feylekos, Zekeriyya peygambere iman ettikten sonra Kavala ve Selanik zemininde Hz. Süleyman'ın yaptırdığı köşk yerine kaleler inşa eder. Selanik kalesini ise Hz. Muhammed'in dünyaya gelişinden 898 yıl önce inşa edip yönetimini Selenik adındaki oğluna devreder. Bundan sonra şehir şehzade Selenik'in adı konularak zamanla Selanik şeklini alır. Yahudiler ise bu şehre "Selenik" demektedirler.¹⁸⁰

Selanik şehri zamanla Rumların elinde gelişip güzelleşmiş ve insanların uğrak mekânlarından olmuştur. Ancak Hz. Zekeriyya'nın Yahudiler tarafından şehit edilmesinin ardından Hz. Yahya peygamberlik görevini devralmıştır. Hz. Yahya babasının bıraktığı yerden hemen göreve başlayıp Yahudi kavmini dine davet etmiştir. Ancak dönemin Kralı kendi kızını nikâhına almak için Hz. Yahya'dan fetva istemiştir. Hz. Yahya bunun dinde yerinin olmadığını, böyle bir şeyi yapmanın Allah tarafından yasaklandığını söyleyince Yahudi kavmi, "*Meryem Ana akraban bir bakire kız, niçin babasız İsa'yı doğurdu*" diye ayaklanarak Nablus şehri yakınında Sabastıya köyünde Hz. Yahya'yı şehit etmişlerdir. Mübarek başını Şam'daki Ümeyye Camii içine defnedip, bedenini ise Sabastıya Kilisesi'ne koymuşlardır.¹⁸¹

Hz. Yahya'ya daha önceden iman etmiş olan Buhtunnasr, Hz. Yahya'nın Yahudiler tarafından şehit edildiği haberini alınca Kürdistan'dan 500 bin Rum askeri ile yola çıkıp Halep, Şam ve Kudüs'e kadar gelip yüzbinlerce Yahudiyi katletmiştir. Daha sonra pek çok Yahudinin yaşadığı Safet bölgesine gelip orada da 170 bin Yahudiyi kılıçtan geçirmiştir. Buhtunnasr'ın elinden kaçmayı başaran Yahudiler ise Yafa, Askalan, Akka, Sayda, Beyrut ve Cebeliye adlı iskelelerden gemilere binip Selanik'e gelmişlerdir. Selanik kalesine gizlice sızmayı başaran Yahudiler Rumları etkisiz hale getirerek kaleyi ele geçirmişler ve 140 yıl kaleyi zapt etmişlerdir. Yahudilerin yaptıkları bu son hamle dolayısıyla Rum tarihçileri Selanik için "*Yahudi yurdu*" tabirini kullanmaktadırlar.¹⁸²

¹⁷⁹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 139.

¹⁸⁰ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 140.

¹⁸¹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 140.

¹⁸² Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 140.

Yahudiler bu kaleyi işgal etmiştir; ancak içlerinden Karaî mezhebine mensup bir Yahudi Akdeniz içindeki Sakız Adası'nda yaşayan Ceneviz Frenkleriyle birlik olup Selanik Kalesi'nin başına geçmiştir. Yahudilerin 70 yıl boyunca Selanik şehrinde hüküm sürmeleri üzerine Arz-ı Mukaddes'te yaşayan bütün Yahudiler Selanik'i kendi şehirleri olarak benimseyerek buraya göç etmişlerdir. Selanik Yahudilerle dolup taşması üzerine Rum krallarından Ağıştaş Makedonya (Filibe) şehrinden 600 bin Rum askeriyle çıkıp Selanik'i kuşatmıştır. Savaş devam ederken Rumların beklemediği bir şey olmuş; Ceneviz Frenkleri bin adet gemi ile Yahudilere yardıma gelince Rumlar Selanik'i alamadan geri dönmek zorunda kalmışlardır. Ancak Ceneviz Frenkleri Hıristiyan olduktan sonra Yahudiler ve Rumlar arasında arabuluculuk yapmışlar ve "*Eşit olarak Selanik'e malik olalar*" diyerek iki halkı anlaşma yapmaya ikna etmişlerdir. O zamandan beri Yahudilerin şehirde sayıları çok olmasına rağmen, Selanik hâkimi Rumlar arasından Ayasof adlı ünlü bir kadın olmuştur. Ayasof Selanik'teki Ayasofya Kilisesi'ni, İstanbul ve Trabzon'daki Ayasofya Camii'ni de yaptırmıştır.¹⁸³ Muhtemelen Evliya Çelebi "Ayasofya" isminden bir çıkarım yaparak böyle bir bilgi vermektedir. Çünkü kaynaklara bakıldığında İstanbul'daki Ayasofya Kilisesi'nin yapımını başlatan olarak I. Constantin olarak düşünülse de oğlu Constantinus bitirmiş ve 15 Şubat 360'da Kilise açılmıştır.¹⁸⁴

Bundan 700 yıl sonra tahta geçip İstanbul'u tekrardan inşa eden Kostantin'in annesi Helena, Selanik'e hükmetmeye başladıktan sonra burada büyük bir kilise yaptırmıştır. Daha sonra Helena bin milyon akçe ile Kudüs'e gidip, orada Kumame adlı kiliseyi yaptırmıştır. Selanik şehrinin başına geçen Helena binlerce Yahudiyi kılıçtan geçirmiştir. Bunun üzerine Yahudiler Selanik'te reaya durumuna düşmüşlerdir.¹⁸⁵

Selanik şehrinde Rumlar ve Yahudiler derken zaman içerisinde birçok devletin hüküm sürmesinden sonra, şehir 792 (1390) yılında I. Murad Hüdavendigâr döneminde Gazi Evrenos tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır.¹⁸⁶ Türklerin burada Hıristiyan ve Yahudi halk ile karşılaştıklarına dair bilgiler olmasına rağmen 1478 tarihli Osmanlı Tapu Tahrir Defterinde Yahudilere ait hiçbir kaydın bulunmamasının, Selanik Yahudilerinin İstanbul'a göç etmesi ve Selanik'in geçici bir süre Venediklilerin eline

¹⁸³ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 141.

¹⁸⁴ Semavi Eyice, "Ayasofya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, c. 4, s. 207.

¹⁸⁵ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 141.

¹⁸⁶ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 141.

geçmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.¹⁸⁷ Ancak Avrupa’da yaşanan Yahudi baskıları şehre göçü hızlandırmış ve yaklaşık 1470 yılında Macaristan ve Bavyera’dan ilk Yahudilerin gelmesiyle şehre Yahudi göçü başlamıştır.¹⁸⁸ Bu olayları takiben Yahudilerin kalabalık bir şekilde Osmanlı topraklarına özellikle de Selanik’e göç etmelerini sağlayan olay ise; 1492 yıllarında Katolik Kral Ferdinand ile İzabel’in Yahudileri ülkelerinden sürgün etme kararı ile başlamıştır. Daha sonrasında (1496-1497) tarihlerinde Portekiz’den kovulan Yahudilerin ardından, İtalya, Kuzey Afrika ve Osmanlıya ait diğer şehirlerde kalan Yahudiler de Selanik’e gelmişlerdir.¹⁸⁹

Aşkenaz Yahudiler ise Selanik’e XV. yüzyılın ortalarında yerleşmeye başlamışlardır. Özellikle Edirne hahamı İzak Sarfati’nin Almanya, Morova ve Macaristan bölgelerine yaptığı çağrı üzerine, Avrupa, Transilvanya ve Macaristan’da zulme uğrayan Yahudiler Selanik’e göç emiştir. Bunun ardından, Kanuni Sultan Süleyman’ın 1526’da Avrupa’ya yaptığı seferler göç faaliyetlerini hızlandırarak birçok Aşkenaz Yahudisinin de göç etmesini sağlamıştır.¹⁹⁰

Selanik’te sadece Aşkenaz Yahudiler değil Karâi mezhebi mensupları da yaşamıştır. Ancak Karâi ve Rabbâni Yahudiler arasındaki anlaşmazlıkların büyümesi nedeniyle Karâiler İstanbul’a göç etmek zorunda kalmışlardır.¹⁹¹

1510 yılındaki Selanik şehrinin nüfus kayıtlarına göre şehirde toplamda dört bin yetmiş üç hane bulunuyordu. Şehirde yirmi dört ayrı Yahudi topluluğu olduğu hakkında bilgiler verilmiştir. 1610 yılına kadar bu sayı yirmi beşe çıkmıştır. (iki bin dokuz yüz otuz üç hane ve iki bin iki yüz otuz bekâr erkek)¹⁹²

1530 yılında Selanik’te bulunan Sinagoglarda kayıtlı iki bin beş yüz dokuz Yahudi evi (yaklaşık 17,653 kişi) bulunduğu tespit edilmiştir. Selanik’te sayıları gün geçtikçe artan Yahudilerin 1518’de 23,001’e 1589’da 23,942 kişiye ulaşmış, 1613 yılında ise 22,767 kişiye düşmüştür. Daha sonraki yıllarda göçlerle birlikte nüfusun artış durumu söz

¹⁸⁷ Eroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*, s. 101.

¹⁸⁸ Georgios I. Mintsis, “Selanik’in İspanya Yahudileri (Yerleşme, Yükseliş, Büyük Yıkım)”, *Litera: Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, çev. Esin Ozansoy, c. 27, sy. 2 (2017), s. 114.

¹⁸⁹ Eroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*, ss. 101-2.

¹⁹⁰ Eroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*, s. 102.

¹⁹¹ Eroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*, s. 102.

¹⁹² Muharrem Gürkaynak, “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 8, sy. 2 (2003), s. 284.

konusu olsa da, salgın hastalıklar ve yangınlar nedeniyle nüfusta çok fazla değişiklik olmamıştır.¹⁹³

XV. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise, Selanik'te yerli Yahudilerin (Romaniot), İtalya menşelilerin ve Aşkenazların birer sinagogu olduğu bilinmektedir. Ancak daha sonraları bu sayı artış göstermiş ve 1022/1613 tarihli Selanik Tapu Tahrir Defterine, Selanik'te yirmi altı Yahudi cemaati ve her cemaate ait bir sinagog olduğu kayıtlara geçmiştir. Defterde adı geçen isimler ise şöyledir:¹⁹⁴

		Hane	(Bekâr)
1.	Cemaat-ı İspanyol	94	70
2.	Cemaat-ı Çiçilyan	126	240
3.	Cemaat-ı Moy (Movi)	33	21
4.	Cemaat-ı Lizbon	231	49
5.	Cemaat-ı Dalyan	49	70
6.	Cemaat-ı Arbon	144	-
7.	Mahalle-i Obranlu	49	42
8.	Cemaat-i Etz (Er)-Haim	140	124
9.	Cemaat-ı Köhne Katalan	70	69
10.	Cemaat-ı Aragon	231	153
11.	Cemaat-ı Çiçilyan-ı Köhne	91	92
12.	Cemaat-ı Katalan nâm-ı diğer Geruş	91	87
13.	Cemaat-ı Şalom	105	178
14.	Cemaat-ı Midraş	92	153
15.	Cemaat-ı Polye	159	193
16.	Cemaat-ı Portugal	43	21
17.	Cemaat-ı Geruş Kastilyan	158	89
18.	Cemaat-ı Avora Portugal	231	149
19.	Cemaat-ı Alaman	239	-
20.	Cemaat-ı Geruş Kalavraş	126	81
21.	Mahalle-i Kane	91	48
22.	Cemaat-ı Motalto	40	16
23.	Cemaat-ı Estrok	32	-
24.	Cemaat-ı Köhne Kalavraş	182	118
25.	Cemaat-ı Cedid Portugal	59	206
26.	Cemaat-ı Korfus	12	-
TOPLAM		2918	2220

¹⁹³ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, ss. 59-60.

¹⁹⁴ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, ss. 102-3.

Evliya Çelebi o dönemde Selanik’te elli altı adet Yahudi mahallesi bulunduğunu bildirmektedir. Mahkeme sicillerinde olan hane-i avarız defterleri kayıtlarına göre Selanik’te yaşayan Müslüman, Rum, Yahudi, Ermeni ve diğer gayrimüslimlerin evlerinin sayısı otuz üç bin altmışı bulmaktadır. Bunlar içinde kendilerince “*Bizim İstanbul*” olarak adlandırdıkları Selanik şehrinde yaşayan Yahudi sayısı ise 100 bin kadarı oluşturmaktadır.¹⁹⁵

Yahudilere ait mahalleler genel olarak İskele Kapısı’nın iç yüzünde hisar duvarı diplerinde bulunmaktadır. Evliya Çelebi Selanik sokaklarının her ne kadar düzgün ve temiz olduğunu söylese de, Yahudilerin yaşadıkları mahalleler için, pazarın seçkin yerlerinde, ancak dar ve kirli olduğunu söylemektedir. Hatta mahallelerin temizliğinden sorumlu çöpçüler dahi onların mahallelerine girememektedir. “*Derblerinin [sokaklarının] kapılarından içeri değme adamlar geçemez, Allah saklasın sanki cehennem derecelerinden bir sakar derecesidir.*”¹⁹⁶

Selanik halkı çoğunlukla dört dili de konuşabilmektedirler. Düzgün bir Türkçenin yanında Rumca ve Bulgarca da bilmektedirler. En iyi bildikleri dillerden diğeri ise Yahudilerin kullandığı dildir. Çünkü Yahudiler içinde zengin tüccarlar bulunmaktadır.¹⁹⁷

Evliya Çelebi eserinde gezdiği ziyaretgâhları ve buralarda duyduğu hikâyeleri de anlatmaktadır. Bunlardan biri de Şeyh Hortaç’ın ziyaret makamıdır. Burası Hortaç dağında bir aziz tekkesidir. Şeyh Hortaç bu tekkede gündüzleri oruçla, geceleri ise ibadetle geçirmektedir. Evliya Çelebi bu şeyh ile ilgili birçok hikâye anlatıldığını, ancak bunlardan sadece bir tanesine değindiğini söylemektedir. Anlatılanlara göre bir Cuma gecesi şeyh ve dervişleri “*Ey müminler, Cuma günü namaz için çağrıldığı(nız) zaman, Allah’ı anmaya koşun, alışverişi bırakın!*” (Cuma, 62/9) ayetinde geçen “Allah’ı zikredin” emri üzerine tevhid ve zikir çekmeye başlarlar. Tam bu esnada gecenin karanlığında Şeyh’in başındaki tacın üzerine güneş doğmasıyla Selanik şehri bir anda aydınlanır. Bu olay üzerine Şeyh’in adı Farsça güneşli taç sahibi anlamına gelen Hortaç olarak kalmıştır. O gece olaya şahit olan gayrimüslimlerden yedi yüz Hıristiyan ve yetmiş Yahudi Müslüman olur.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 160.

¹⁹⁶ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 159.

¹⁹⁷ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 162.

¹⁹⁸ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 166.

(6) Aya Merye Vadisi /Karaferya Kalesi (Selanik)

Selanik'e bağılı olan Karaferya kalesi Seyahatname'de geçtiğı üzere, Rum tekfuru Serfice Kralının kızı Aya Merye tarafından inşa edilmiştir. 774 (1373) yılında I. Murat döneminde Gazi Evrenos kaleyi fethetmek için mücadele verirken Kara Ferye adındaki gazi, adamlarıyla birlikte kaleye çıkıp fethetmiştir. Daha sonra kale onun ismiyle anılmaya başlanmıştır.

Karaferye Kalesinde on altı Müslüman mahallesi bulunmaktadır. Rum, Sırp, Bulgar ve Latinlerin oturduğu on beş mahalle vardır. Bunun dışında iki mahallede Yahudiler bulunmaktadır. Bunların çoğunluğunu Karâî Yahudileri oluşturmaktadır.¹⁹⁹

(7) İstife Kalesi (Yunanistan)

Seyahatname'de anlatıldığına göre bu kale Fatih Sulatan Mehmed döneminde Gazi Ömer Bey tarafından Venediklilerin elinden alınarak fethedilmiştir. İstife'de toplam iki bin beş yüz adet hane bulunmaktadır. Müslümanların altı, Rumların on yedi ve Yahudilerin bir mahallesi vardır.²⁰⁰ Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre, bu kalede gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır.

(8) Ağrıboz Kalesi (Yunanistan)

Eskiden Osmanlı hâkimiyetinde olan bu Eğriboz adası günümüzde Yunanistan'a bağılı bir yerleşim yeridir. Seyahatname'de geçtiğı üzere kale, Rum ve Yunan asıllı Ayağırıyoz adıyla bilinen rahip tarafından yapıldığı için isminin değiştirilmiş hali olan Ağrıyoz veya Eğriboz adıyla anılmaktadır. Ağrıboz kalesi, Fatih Sultan Mehmed döneminde Osmanlı topraklarına katılmıştır.²⁰¹

Kale içinde on bir Müslüman, beş Rum ve bir Yahudi mahallesi vardır. Ayrıca gayrimüslimlerin ibadetlerini yapabilecekleri beş adet küçük kilise ve bir adet de Sinagogları vardır.²⁰²

¹⁹⁹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, ss. 178-79.

²⁰⁰ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, ss. 230-31.

²⁰¹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 232.

²⁰² Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 236.

(9) Narda Şehri (Yunanistan)

Seyahatname’de Narda şehrinin Sultan Beyazıd döneminde Gazi Evrenos tarafından fethedildiği açıklanmaktadır. Şehirde bağ ve bahçe içine inşa edilmiş iki bin ev bulunmaktadır. Evlerin tamamı on yedi mahalleyi oluşturmaktadır. Bunların üçü Müslümanların, dördü Yahudilerin, onu ise Rumların oturduğu mahallelerdir.²⁰³

(10) Yanya Şehri (Yunanistan)

Evliya Çelebi Yanya şehrinin Gazi Evrenos tarafından fethedildiğini söylemektedir. Fetihden sonra şehir toplamda otuz yedi mahalleden oluşmaktadır. On sekiz Müslüman mahallesinin yanında, on dört kefer (Hıristiyan), dört Yahudi ve bir de Çingene mahallesi bulunmaktadır.²⁰⁴

(11) Sakız Adası (Yunanistan)

Seyahatname’de geçtiğine göre, Sultan Süleyman tarafından fethedilen bu kalede toplamda elli mahalle bulunmaktadır. Çoğunlukta gayrimüslimlerin yaşadığı bölge olan Sakız Adası’nda iki Müslüman, beş Frenk, üç Yahudi mahallesi ve en çok da kırk mahalleden oluşan Rum yerleşimi vardır.²⁰⁵

Aslında Yahudiler, Cenevizlilerin hüküm sürdüğü dönemde Sakız Adası’nda yaşamamaktadırlar. Osmanlılar adayı fethettiğinde, bölgede bulunan Yahudilerin hepsi de buraya yerleştiler. Yahudilerin mahalleleri kalenin bir köşesinde bulunmaktadır. Eğer ki Yahudiler şehrin taşra veya varoşlarından bir yerlerde otursalardı, Rumlar hemen onları katlederlerdi.²⁰⁶

(12) İstanköy Adası (Yunanistan)

Seyahatname’ye göre günümüzde Yunanistan’a bağlı olan İstanköy Adası, Seyahatname’ye göre 928 tarihinde Cenevizliler elinden Sultan Süleyman tarafından fethedilmiştir.²⁰⁷ Toplamda on iki bin hanesi bulunan kalede gayrimüslimler çoğunluğu teşkil etmektedir. Sadece elli hanesi bulunan bir mahallede Müslümanlar oturmaktadır.

²⁰³ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 619.

²⁰⁴ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 627.

²⁰⁵ Çelebi, *Seyahatname*, c. 9, s. 133.

²⁰⁶ Çelebi, *Seyahatname*, c. 9, s. 138.

²⁰⁷ Çelebi, *Seyahatname*, c. 9, s. 236.

Dokuz yüz kefere (Hıristiyan) hanesi vardır ki bunlar sekiz mahalleyi oluşturmaktadır. Adada sadece bir Yahudi cemaati bulunmaktadır.²⁰⁸

(13) Frenk Hisarı/Rodos Adası

Seyahatname’de geçtiği üzere Rodos adası 928/1522 tarihinde Sultan Süleyman Han tarafından fethedilmiştir.²⁰⁹ Rodos adasının iç kalesi olan Frenk Hisarı, şehrin yüksekçe kesiminde inşa edilmiş bir kaledir.²¹⁰ Yirmi dört mahalleden oluşan dört bin iki yüz yirmi ev ve saray bulunmaktaydı. Bunların içinden dördü Rumların ve ikisi Yahudilerin oturduğu mahallelerdir.²¹¹ XVIII. yüzyılda padişahlık yapmış olan III. Ahmet dönemine gelindiğinde ise, bu nüfus oranı azalmış, yaklaşık 19 bin kişinin yaşadığı üç bin altı yüz elli haneye kadar düşmüştür. Müslüman ve gayrimüslim oranlarına bakıldığında ise; Müslümanlar % 38.8, Hıristiyanlar % 58.2, Yahudiler % 2.8 oranında bir nüfusa sahiptir.²¹²

c) Diğer Bölgelerdeki Şehir Nüfusu

(1) Mankalya Şehri (Romanya)

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Laz halkının Yahudileri sevmeyip orada barındırmadıklarını ve bunun sebebini Trabzon şehrini anlatırken ayrıntılı olarak bahsetmişti. Buna karşın, ileri gelenlerini Lazlar oluşturmasına rağmen, şehirde Yahudiler de yaşadığı için, Mankalya şehri istisnai bir durum teşkil etmektedir.²¹³

Laz kavmi²¹⁴ bu şehre çok değer vermektedir. Hatta Evliya Çelebi Lazların birbirine şaka yollu: “*Bir adamın Kâbe’ye gitmeye gücü olmasa, ‘Bre cahil Mankalya’ya gitsene, gariplerin Kâbe’sidir*” dediklerini söylemektedir. İşte Lazlar için bu kadar değerli olan Mankalya’da Rum halkının yanı sıra sayıları en az Rumlar kadar, Yahudiler de yaşamaktadır. Bununla birlikte Laz ve Yahudilerin birlikte yaşamaları aralarındaki

²⁰⁸ Çelebi, *Seyahatname*, c. 9, s. 241.

²⁰⁹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 9, s. 257.

²¹⁰ Çelebi, *Seyahatname*, c. 9, s. 261.

²¹¹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 9, s. 268.

²¹² Bülent Çelik, Uğur Ünen, “XVIII. Yüzyılda Rodos’un Sosyo-Ekonomik, Dinî ve Kültürel Durumu”, *Adanan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 2, sy. 2 (2015), s. 55.

²¹³ Çelebi, *Seyahatname*, c. 3, s. 460.

²¹⁴ Bu ifade Seyahatname’de geçtiği üzere alınmıştır.

buzları eritmesi bir yana, çekişmeleri daha çok körüklemiştir. Bunun sonucu olarak, Mankalya'da gece gündüz mahkemeler olmaktadır.²¹⁵

(2) İsmail Şehri

Evliya Çelebi İsmail şehrinin iki bin haneden oluştuğunu ve bu hanelerin bir kısmının üç Müslüman mahallesini oluşturduğunu söylemektedir. Daha sonra bu şehirde Eflak, Boğdan, Rum, Ermeni ve Yahudi halklarının da yaşadığını söylemesine rağmen sayıları hakkında ayrıntılı bilgi vermemektedir.²¹⁶

(3) Bozcada Kalesi (Çanakkale)

Seyahatname'de geçtiği üzere, burada Müslümanların yanı sıra Rumların sayısı da fazladır. Ancak Yahudi, Ermeni ve Frenk halkı burada yaşamamaktadır.²¹⁷

(4) Belgrad Kalesi (Arnavutluk)

Günümüzde Sırbistan'ın başkenti olan Belgrad şehrinin içinde yer alan bu kale Tuna ve Sava nehirlerinin birleştiği yerde bulunmaktadır. Seyahatname'de geçtiği üzere bu kaleyi inşa eden kişi despot bir Sırp kralıdır. Daha sonra Fatih Sultan Mehmed, Bosna kalelerini fethetmek için yola çıkar ancak Belgrad'a geldiğinde şiddetli geçen kışın etkisiyle fetih teşebbüsü başarılı olmaz ve geri dönmek zorunda kalır. Fatih'ten sonra Sultan Süleyman'a kadar diğer padişahlar çeşitli nedenlerden dolayı burayı fethedemez. Ancak Sultan Süleyman tarih kitaplarında Fatih Sultan Mehmed'in burayı fethetmeyi ne kadar çok istediğini öğrenince hemen yola koyulur. Önce Belgrad etrafındaki kaleleri fethettikten sonra 1521 yılında Belgrad'ı fetheder.²¹⁸

Fethin ardından Müslümanların da yerleşmesiyle kalabalıklaşan şehirde Evliya Çelebinin bildirdiğine göre altmış mahalle bulunmaktadır. Bunlardan Kıpti, Rum, Sırp ve Bulgarların üçer, Ermenilerin bir mahallesi vardır. Yahudilerin de bir mahallesi vardır ve bu mahallede yedi cemaat Karaî de bulunmaktadır. Geriye kalan yerlerde Müslümanlar oturmaktadır ve Çelebi bu yerlerin şehrin en seçkin, yüksek, geniş ve havadar bölgesi olduğunu söylemektedir.²¹⁹

²¹⁵ Çelebi, *Seyahatname*, c. 3, s. 460.

²¹⁶ Çelebi, *Seyahatname*, c. 5, s. 154.

²¹⁷ Çelebi, *Seyahatname*, c. 5, s. 414.

²¹⁸ Çelebi, *Seyahatname*, c. 5, ss. 497-99.

²¹⁹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 5, s. 509.

(5) Bosnasaray Şehri

Evliya Çelebi Bosnasaray'ın mahalleleri hakkında bilgi verirken şehrin kethüdasının defterindeki bilgilerden yola çıkmaktadır. Buna göre Bosnasaray'da toplam 104 adet mahalle bulunmaktadır. Bunlardan onu Sırp, Eflak ve Latin halkına, ikisi Yahudi halkına aittir. Diğer mahallelerde ise Müslümanlar oturmaktadır.²²⁰

(6) Serfice Kalesi

Evliya Çelebi Sarıgöl kazasını anlattıktan sonra burada bulunan Serfice kalesini anlatmaktadır. Serfice kalesinde altı Müslüman, sekiz Rum ve bir de Yahudi mahallesi bulunmaktadır. Ayrıca Evliya Çelebi evlerin bahçelerinde bin sekiz yüz ağaç bulunduğuna dair ayrıntılı bilgi vermektedir. Şehirdeki bağlarda çokça dut ağacı olmasından dolayı Rum seyyahlar şehre "Küçük Bursa" adını vermişlerdir.²²¹

(7) Küçük Üsküp Kasabası

Bu bölge Kırkkilise Sancağı'na (Kırklareli) bağlı bir kasabadır. Küçük Üsküp kasabasında Müslümanların yanı sıra Bulgarlar ve Ermeniler de yaşarlar ancak; Yahudi Frenk ve Ermeni yaşamaz.²²²

(8) Peçoy Kalesi

Peçoy Kalesi'nde on yedi mahalle bulunmaktadır. Macar, Bulgar, Sırp, Rum, Ermeni ve Frenk yaşamaz; ancak Yahudilere ait bir mahalle bulunmaktadır.²²³

(9) Budin Kalesi Beç Kapısı (Macaristan)

Müellifimiz Budin Kalesi ve fethiyle ilgili Seyahatnamesi'nde ayrıntılı olarak bilgiler vermektedir. Budin Sultan Süleyman Han döneminde fethedilmiştir. Sultan Süleyman Budin'i fethettikten sonra Lagoş Kral'ının oğlu olan Yanoş'a Budin'in yönetimini verir. Sultan Süleyman İstanbul'a dönerken Budin'deki bazı değerli eşyaları da İstanbul'a gönderir. Ayrıca gayrimüslim, Yahudi ve sanatkârlardan bir kısmını İstanbul'a gönderip Yedikule, Hasköy ve Galata'ya yerleştirir. Ancak Yanoş'un krallığı

²²⁰ Çelebi, *Seyahatname*, c. 5, s. 581.

²²¹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 5, ss. 811-12.

²²² Çelebi, *Seyahatname*, c. 6, s. 151.

²²³ Çelebi, *Seyahatname*, c. 6, s. 248.

uzun sürmez. Budin civarındaki krallar Yanoş'un küçük ve tecrübesiz olduğunu ve yönetimin neredeyse bir kadın tarafından yürütüldüğünü iddia ederek karşı çıkarlar ve yedi ülkenin Kralı Budin'in başına geçebilmek için savaş açarlar. Kral Yanoş'un annesi, yani Kraliçe, Sultan Süleyman'dan yardım istemek için bir mektup yazar. Mektubu okuyan Süleyman Han, hemen askerlerini Budin'e gönderir. Zorlu mücadeleler sonucunda Sultan Süleyman Budin'i gayrimüslimlerin elinden kurtarır.²²⁴

Evliya Çelebi, Budin'in fethi esnasında Beç kapısı ile ilgili "*Hoş hikâye*" başlığıyla ilginç bir bilgi vermektedir. Beç kapısı işgal altında iken kâfirlerin kaleye girmeleri durumunda bütün Yahudiler içmek üzere ellerine birer şikembin zehri ve sıçanotu almışlardır. Bu durumda iken Yahudiler kendi dillerince "*Pençe-i gurab elimizde iken yalayalum ölelüm mü? Yohsa kurtulalum mu?*" sözlerini söylemişlerdir. İlerleyen zamanlarda bazı kişiler Yahudilere "*Yalayalum mu?*" diyerek, o gün ki durumları hatırlatmaları üzerine Yahudiler de "*Düşmanlarımız yalasun da gebersin*" cevabıyla karşılık vermişlerdir. Son çare olarak ölmeye hazırlanan Yahudilerin yanı sıra Beç kapısına akın akın gelen kâfirleri bertaraf etmek için bir Yahudi kadın, seneler öncesinden beri hiç kullanılmayan topu ateşlemiştir. Toptan çıkan barut ortalığa saçılarak birçok kâfirin ölmesine yol açmış; geri kalanları ise Müslüman askerler öldürüp kaleyi düşman elinden kurtarmışlardır. Bu olayı Hıristiyanlar "*Bu Beç Kapısı'nda Yahudi karısının attığı top sadmesinden 15.000 seçkin Hıristiyanlarımız İsa'ya can verdiler*" diye nakletmişlerdir. Budin Kalesinin kurtarılmasında Yahudi kadının büyük katkısından dolayı Osmanlı hükümeti Budin'i tüm vergilerden muaf tutmuştur.²²⁵

Budin'in Beç kapısının üstünde saray gibi evlerinde Yahudiler oturmaktadır. Yahudi kadının attığı top ise kalenin iç yüzünde Beç kapısına bakar halde bulunmaktadır. Ancak bu olayın bir de karşı taraftaki görüntüsü vardır ki Macar, Nemse ve Çek halkının ellerine bir Yahudi geçse hemen onu öldürmeye teşebbüs etmektedirler.²²⁶

Budin şehri, Osmanlı topraklarına katılmadan önce XV. yüzyılda nüfusu 8 bine ulaşmıştır. Ancak XVI. ve XVII. yüzyıllarda nüfus azalmış ve 2 bine kadar düşmüştür. Bunun sebebi ise, Budin şehrinin sınır bölgesinde bir savaş alanı olması nedeniyle halkın şehri terk etmesidir. Buda (Budin) ve Peşte'de Hıristiyan Macar halkının birer sokağı

²²⁴ Çelebi, *Seyahatname*, c. 6, ss. 279-82.

²²⁵ Çelebi, *Seyahatname*, c. 6, s. 302.

²²⁶ Çelebi, *Seyahatname*, c. 6, s. 302.

bulunmaktadır. Bunun dışında şehrin geri kalan nüfusunu ise; birkaç yüz Türk, birer mahalle Yahudi ve Çingene halkı oluşturmaktadır.²²⁷

(10) Öziçe Şehri (Yugoslavya)

Müellifimizin anlattığına göre Öziçe Kalesi Fatih Sultan Mehmed döneminde fethedilmiştir. Fatih, Bosna şehrini fethetmek için yola çıkmışken Öziçe Kalesi'nde yaşayan gayrimüslimler Osmanlı ordusundan korktukları için aman dileyerek kaleyi teslim etmişlerdir. Bunun üzerine Sultan Mehmed askerlerini kaleye yerleştirip gerekli olabilecek savaş mühimmatlarını da tedarik ettikten sonra Bosna'yı fethetmek için yoluna devam etmiştir.²²⁸ Bundan sonra Osmanlı yönetimi altında yaşayan Öziçe şehrinde üç mahalle Hıristiyan ve bir mahalle de Yahudi halkı yaşamaktadır. Ayrıca burada Ermeni, Frenk, Macar ve Rum halkından hiç kimse yaşamaz; ama Latin, Sırp ve Bulgar halkından insanlar bulunmaktadır²²⁹

(11) Foça Şehri /Hersek Koca Şehri (Bosna Hersek)

Latin tarihçilere göre, bu şehir Hz. Yahya döneminde, yani Hz. Muhammed'in doğumundan 620 yıl önce Her İrşek Kral tarafından kurulmuş; kralın adına binaen ve biraz da değişiklik yapılarak şehre Hersek adı verilmiştir. Bu şehir 859 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilmesiyle Müslüman topraklarına katılmıştır.

Şehrin tamamı on sekiz mahalleden oluşmaktadır. Bunlardan onunda Müslümanlar, sekizinde Sırp, Bulgar ve Latinler; birinde de Yahudiler yaşamaktadır.²³⁰

(12) Dobra/ Venedik Kalesi

Evliya Çelebi'nin ifadesine göre yeryüzünde Venedik adıyla anılan iki yerleşim yeri vardır. Bunlardan biri, Osmanlılarla -Evliya Çelebi'nin tabiri ile- 25 yıldır düşmanlık eden Venedik'tir. Diğeri ise Dobra-Venedik adıyla bilinen eski Hıristiyan milletlerinde olan "Mesihî Kavmi"dir. İçlerinde yıldız ilmiyle ilgilenen kâhinler, cerrahlar, fessadlar (kan alıcı) ve tarihçiler vardır. Kâhinleri yıldızlar ilmiyle, Hz. Muhammed'in bu cihanın

²²⁷ Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, ss. 564-65.

²²⁸ Çelebi, *Seyahatname*, c. 6, s. 534.

²²⁹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 6, s. 536.

²³⁰ Çelebi, *Seyahatname*, c. 6, s. 556.

sahibi olacağı ve ondan sonra gelen Osmanlıların kıyamet günü Hz. İsa ve Hz. Mehdi gelene kadar yeryüzüne hâkim olacağı bilgisini edinmişlerdir. Edindikleri bu bilginin Osman Gazi'nin Bursa kalesini kuşatmasıyla gerçekleştiğini düşünerek, elçileriyle hediyeler göndermişlerdir. Ancak Osman Gazi'nin ömrü Bursa'yı fethetmeye yetmeyince görevi oğlu Orhan Gazi almış ve Bursa'nın fethini gerçekleştirmiştir. Dobra-Venedik'ten gelen hediyeler Orhan Gazi'ye verildikten sonra ikisi arasında her sene Dobra-Venedik'in Osmanlı'ya belirlenen miktarı vermesi üzerine 150 maddelik anlaşma imzalanmıştır. Böylece Osmanlı'nın kanatları altında hâkimiyetini sürdüren bu şehirde sayıları belirtilmemekle birlikte Ermeni, Rum, Yahudi, Acem ve Frenk halkından çok sayıda insanın yaşadığı bilinmektedir.²³¹

(13) Süveyde Varoşu /Beç Kalesi (Macaristan)

Evliya Çelebi Beç Kalesi'ni Sultan Süleyman'ın fethetmesiyle ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir. Beç kalesinin Nemçe dilindeki diğer ismi "Seveyte"dir. İki Tuna arasına kurulmuş olan büyük adada 3 bin adet geniş bahçeleri olan büyük saray vardır. Beç Kalesi'nde tüm Yahudiler, sarayların bulunduğu bu bölgede yaşamaktadır.²³²

(14) Kırım

Kırım Beyazıt Han döneminde Gedik Ahmed Paşa tarafından fethedilmiştir. Bölgede yüz haneli bir Müslüman mahallesi ve bin haneli yedi Yahudi mahallesi bulunmaktadır. Kalenin iki kapısı bulunmaktadır. Bunlardan biri kuzey tarafına bakan Yahudilerin yaşadığı küçük bir kapıdır. Bu nedenle buradan üzerinde yük olan atlar geçememektedir. Kuzey kapısının açıldığı bölgede tamamen debbağ dükkânları bulunmaktadır.²³³

Kırım Yahudileri, Tevrat ve Zebur'un ikisini de okumaktadırlar. Ancak bu Yahudiler kendi dillerini, yani İbraniceyi bilmemektedirler. Neredeyse yaşadıkları bölgenin hayat tarzını benimseyerek Tatarca konuşup, şapka yerine Tatar kalpağı giymektedirler.²³⁴

²³¹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 6, ss. 575-77.

²³² Çelebi, *Seyahatname*, c. 7, s. 220.

²³³ Çelebi, *Seyahatname*, c. 7, ss. 495-96.

²³⁴ Çelebi, *Seyahatname*, c. 7, ss. 496-97.

(15) *Gevherkirman Kalesi*

Kırım'a bağı olan bu kale etrafı duvarlar yerine büyük kayalarla çevrilmiş bir yapıdır. Bu kalede toplam bin beş yüz otuz Çufut yani Yahudi evi vardır. Kale içinde Müslümanlar yaşamamaktadır. Kalede görevli olan dizdar (kale muhafızı), neferler ve kapıcıların hepsi Yahudilerden oluşmaktadır. Ayrıca Evliya Çelebi, Yahudilerin çokça silahı bulunduğunu, ancak silahları kullanmaya yürekleri olmadığını söylemektedir. Kale kuşatma altına girdiğinde ise, etrafında çevrili olan kayaları düşmanlara atarak kaleyi düşmanlardan korumaya çalışmaktadırlar.²³⁵

Çufut Kalesi olarak da adlandırılan Gevherkirman Kalesi'nin Kırım üzerinde de etkisi büyüktür. Çünkü Kırım ve Bahçesaray'ın bütün dükkân sahipleri Yahudilerden ve Yahudi bezirgânlardan (tüccar) oluşmaktadır.²³⁶

Kale içinde eski hanlardan Gazi Giray Han tarafından yaptırılmış eski bir cami vardır. Ancak burada Müslümanlar yaşamadığı için cami kapalı halde bulunmaktadır. Bir de kale içinde esirlerin tutulduğu bir zindan vardır ki, Evliya Çelebi'nin tabiriyle “*cehennem çukuru zindanı*”dır. Çünkü bu zindandan kurtulmak mümkün değildir. Tek çıkış yolu tabutla çıkmaktır. Nitekim, o dönemde Kırım Hanı olan Mehmed Giray Han, Şeremet veziri ile yaptığı savaşta Şeremet vezirini ve askerlerini esir olarak alıp, Çufut kalesinin zindanına hapseder. Vezir, Mehmed Giray Han'a üç bin kese akçe verip serbest bırakılmayı talep etse de Mehmed Giray Han kabul etmez. Vezir ömür boyu zindanda kalacağını öğrenince üzüntüsünden daha 5-6 aylık bir bebeği annesinden alıp Çufut Kalesi'nin zindanının bacasından aşağı atar. Bebek kayalardan aşağı doğru düşerken kaya içinde yuvaları olan kuşlar bebeği görüp onu av zannederler. Hepsi onu yakalamak için çabalarken ukab (karakuş) kuşu, bebeği alıp aşlama bağındaki ağacın dallarına bırakır. Bebeğin ağlamasını duyan bağcılardan biri bebeği alır ve Mehmed Giray Han'a götürür. Mehmed Giray Han çocuğu görünce “*Bu masum oğlanın ismi Necati olsun*” buyurarak bakmaları için dadılara verir.²³⁷

²³⁵ Çelebi, *Seyahatname*, c. 7, s. 500.

²³⁶ Çelebi, *Seyahatname*, c. 7, s. 500.

²³⁷ Çelebi, *Seyahatname*, c. 7, ss. 501-2.

(16) Karasu Şehri

Kırım'a bağlı olan Karasu şehrinin halkının çoğunluğu, Anadolu'daki zulümden kaçan, Tokat, Amasya ve Sivas şehirlerinden göçen insanlardan oluşmaktadır.²³⁸ Çelebi, şehirde yaşayanların sayısını verdikleri haraç üzerinden belirtmektedir. Ermenilerin iki bin, Rumların beş yüz ve Yahudilerin üç yüz haraç verdiğini söylemektedir. Karasu bölgesindeki bütün Yahudiler Karâî mezhebine mensuptur.

Çelebi gayrimüslimlerin giyimlerine çok fazla değinirse de Karasu şehrini anlatırken olduğu gibi bazı yerlerde bahsetmektedir. Bu şehirde bulunan gayrimüslimlerin Tatar kalpağına benzeyen "şıpırtma" ismi verilen kalpak giydiğini söylemektedir. Ermeniler ve Rumlar bu kalpakları üzerine mavi, Yahudilerin ise sarı bir çuha (çuka) parçası taktığını yazmaktadır.²³⁹

(17) Kefe Eyaleti

Kefe Eyaleti, Kırım Hanlığına bağlı bir şehirdir. Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre, o dönemde Kefe'de seksen Müslüman mahallesi vardır. Ermeni, Rum, Yahudi ve Çingenelerden oluşan diğer milletlerin sayısı ise çadır ve oba evleriyle birlikte toplam yüz yirmi cemaat mahalle; ancak Evliya Çelebi bu milletlerin ayrı ayrı sayılarını belirtmemektedir.²⁴⁰

(18) Mısehor Vilayeti /Mızistre Kalesi

Yunan tarihçilere göre bu kaleyi ilk yapan Hz. Süleyman'dır. Sonra Oğlu Melik Rac'im görevi devralmıştır. Daha sonraları ise Yunan Meliki Feylekos Mızistre havası ve suyu hoşuna gittiği için burayı inşa etmiştir. Rum tarihçileri ise bölgenin Vezir Mısehor eliyle imar edildiğini söyleyerek Aşağı Mızistre şehrine" Mısehor" demişlerdir. Mısehor Venedik Frenklerinin tahtı iken Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilmiştir.²⁴¹

Düz bir ovaya kurulmuş olan Mısehor'da bağ ve bahçesi olan beş yüz ev bulunmaktadır. Burada yirmi Müslüman mahallesi, on bir Rum mahallesi ve beş Yahudi cemaati bulunmaktadır. Yahudilerin bir de cemaat başı bulunmaktadır. Kale içinde Rum ve Yahudilerin bulunduğu mahallelerde yirmi dokuz adet bâdgîr adında mağaralar

²³⁸ Çelebi, *Seyahatname*, c. 7, s. 548.

²³⁹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 7, ss. 551-52.

²⁴⁰ Çelebi, *Seyahatname*, c. 7, s. 578.

²⁴¹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 332.

mevcuttur. Bu mağaralar yaklaşık olarak bin kişi alabilecek büyüklüktedir. Yaz günlerinde bu mağaralar serin olduğu için tüm halk ve meyhanelerin müdavimi olan kişiler gelip, mağaralarda istirahat etmekte ve içkili eğlenceler düzenlemektedirler. Yazın sıcağında içinde kürksüz dahi oturulamayan mağaraları halk, su, içki ve hoşafalarını soğutmak için kullanmaktadırlar.²⁴²

(19) Kandiye Kalesi (Girit Adası)

Coğrafi, ekonomik ve siyasal açıdan stratejik bir noktada bulunan Girit Adası, tarih boyunca Osmanlı padişahlarının elde etmek istedikleri bir yer olmuştur. Birçok kez seferler düzenlenmesine rağmen başarı elde edilememiştir. En sonunda 1645 yılında Kandiye savaşı ile yirmi dört yıl sürecek çetin bir savaş ile Girit Adası Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Savaşın nedeni, Darüssaade ağası Sünbül Ağayı Mısır'a götüren geminin Malta korsanları tarafından saldırıya uğraması gibi gözükse de asıl sebep, Padişahın zaten bu adayı fethetmek istemesinin yanında coğrafi, siyasi ve ekonomi gibi başka sebebi de vardır.²⁴³ Evliya Çelebi yıllarca süren bu savaşı asker sayısı, şehit sayısı, cephane miktarı, savaşta yaşanan durumlarını en ince ayrıntısına kadar anlatmaktadır. Savaş bittikten sonra tahribat gören evler tamir edilip saray ve konaklar devlet adamları için tahsis edilmiştir. Şehirde Yahudilerin yedi cemaatten oluşan bir mahallesi bulunmaktadır. Karâî Yahudileri ise İsraili Yahudilerle aynı mahallede değil, üç yüz kadar evleri bulunan başka bir mahallede oturmaktadırlar. Bu Yahudilerin hepsi savaş boyunca kalenin altında saklanmış ve savaş bittikten sonra Müslümanların kazandığını öğrenince çok sevinmişlerdir.²⁴⁴

(20) Arnavut Belgradı

Evliya Çelebi; Tuna Belgradı, Budin yakınlarındaki Ustolni Belgradı, Erdel Belgradı ve Arnavut Belgradı olmak üzere dört Belgrad kalesinden söz etmektedir.

²⁴² Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 334.

²⁴³ Pul, Ayşe, *Girit Savaşı İle İlgili Bir Türk Kaynağının Tahlili (TTK Kütüphanesi'nde Bulunan Girid Fethi Tarihi Başlıklı Yazma)*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, ss. 34-36.

²⁴⁴ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 498.

Arnavut Belgradı kalesi Serdar Gedik Ahmet Paşa eli ile Osmanlı topraklarına katılmıştır.²⁴⁵ Toplamda otuz mahallesi vardır. Bunlardan sadece biri Yahudilere aittir.²⁴⁶

(21) *Elbasan Şehri (Arnavutluk)*

Şehri ilk inşa eden Büyük İskender zamanında Kavala'yı yöneten Feylekos-1 Yunan'dır. Zaman içerisinde birçok krallıklara ev sahipliği yapmış bu şehir, en sonunda Fatih Sultan Mehmed döneminde fethedilmiştir. Evliya Çelebi, şehrin fethedilmesiyle ilgili ilginç bilgiler vermektedir.

Sırp Kralı Despot şehrin yönetimini Banya ve Basanya adındaki oğullarına eşit olarak paylaşmıştır. Ancak çocuklar arasında anlaşmazlıklar artınca savaş kaçınılmaz olmuştur. Basanya savaştan kurtulup Fatih Sulatan Mehmed'in yanına kaçmış ve onun huzurunda İslam dinine girmiştir. Bu olay üzerine aslında Üsküp'ten Arnavut İskenderiyesi şehrine doğru yola çıkmış olan Fatih, yönünü Elbasan'a çevirmiştir. İslamiyet'i kabulünden sonra Mehmed ismini alan Basanya Mehmed Bey, Mahmut Paşa ile birlikte şehri fethetmiştir. Bu nedenle şehir halkının ve Basanya Mehmed Bey'in yardımıyla şehir alındığı için, şehre "Elbasan" ismi verilmiştir.²⁴⁷

Şehirde toplam on sekiz Müslüman; ayrıca Rum, Arnavut ve Latin Kâfirlerinin oturduğu on mahalle bulunmaktadır. Burada Yahudi, Frenk, Ermeni, Sırp, Bulgar ve Voynuk halkı yaşamamaktadır. Çünkü halk onları şehirde barındırmamaktadır. Sadece ticaret için gelip gitmektedirler.²⁴⁸

(22) *Usturumca Şehri (Makedonya)*

Diğer adı Aya Nataca olup inşa edenin ismiyle anılan Usturumca şehri de Murad Hüdavendigâr döneminde Gazi Evrenos eliyle fethedilmiştir.²⁴⁹ Tamamı iki bin kırk evden oluşan şehirde on dört Müslüman, üç de kefare (Hıristiyan) ve Yahudi mahallesi bulunmaktadır.²⁵⁰

²⁴⁵ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 663.

²⁴⁶ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 668.

²⁴⁷ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, ss. 690-91.

²⁴⁸ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 694.

²⁴⁹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 726.

²⁵⁰ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 730.

İKİNCİ BÖLÜM: İKTİSADÎ HAYATTA YAHUDİLER VE MESLEKLERİ

A) OSMANLI YAHUDİLERİ MESLEK GRUPLARI

Tarih boyunca İslam ülkelerinde yaşayan gayrimüslimler içinde zimmet anlaşması yapanlar devlet kurumlarında çok çeşitli görevler üstlenmiştir. Ulaşım, haberleşme temizlik, aydınlatma ve sulama gibi hizmetlerden yararlanma sadece Müslümanlar için değil hiçbir dini statü ayırımı yapmaksızın bütün halk için hizmete sunulmuştur.²⁵¹

Osmanlıda gayrimüslimler bazı resmi işlerde değişik görevler alsalar da üst düzey askeri, dini ve adli işlerde Müslümanların görev aldıkları görülmektedir. Ancak bu kural her zaman devam etmemiş ve bazı istisnalar da olmuştur. II. Selim döneminin ilk zamanlarında Yahudiler iktidara daha yakın durmuşlar ve bir gayrimüslimin üst makamlarda görev alabilmek için Türk ve Müslüman kimliğini benimsemesi yeterli görülmüştür.²⁵²

Osmanlı genişleyen topraklarında vergileri toplamak için iltizam usulünü uygulamıştır. Mültezimlik²⁵³ görevi, köy, madenler, iskeleler gibi belli bölgelerin vergilerini toplamak için en yüksek teklifi verene teslim edilmiştir.²⁵⁴ Bu konuda özellikle Yahudiler başı çekmektedir. Buna örnek olarak; 2 Haziran 1588'de kurulan Üserâ mukataası mültezimlerinin çoğunluğu Yahudilerden oluşmaktadır. 1550-1605 tarihlerinde yapılan tespitte ise 37 mukataa mülteziminin; %50'si Müslüman, %38,42'si Yahudi ve %11,57'si Hıristiyanlardan oluşmaktadır. Tabi ki bununla birlikte mahkemeye intikal eden olaylar da yaşanmıyor değildi. 4 Rebiülevvel 1004 /7 Kasım 1595 tarihinde Galata Üserâ Mukataası mültezimliği yapan Yahudi Mosa hakkında İsov veled-i Yaşi ve Yorgi veled-i Mihal şikâyette bulunmuştur. İddiaya göre bu iki kişi başka bölgelerden İstanbul ve Galata'ya getirip sattıkları esirlerden Yahudi Mosi veled-i Yasef, kanuna uymayarak resm talep etmiştir. Yahudi Mosi veled-i Yasef'in vekili Yahudi Oraham

²⁵¹ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, ss. 133-34.

²⁵² Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 134.

²⁵³ *Mültezim: Devlet gelirlerinden birinin toplanması işini götürü olarak üzerine alan kimse, iltizamcı, kesenekçi, kesimci.* İlhan Ayverdi, "İbrişim", *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2005, c. 2, s. 2204.

²⁵⁴ Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, s. 25.

veled-i Yasef ise “İstanbul ve Galata’dan getirilen veya bunlardan çıkarılarak satılan her bir esirden yüz altmış akçe resm alınmasının kanun olduğunu ve buna dair elinde berat bulunduğunu” söylemiştir. Ardından Müslüman şahitlerin ve eski Üserâ mukataası mültezimi Yahudi Arsalan veled-i Horom’un verdikleri ifadeler ile olay doğrulanmıştır.²⁵⁵

Osmanlı devleti ticari alanda her mesleğin kendine ait lonca kurmasını benimsemiştir. Esnaf ve zanaatkârların mesleklerini yapabilmeleri için loncalara üye olmaları zorunlu tutulmuştur. Loncalar tarafından, kişide meslekle ilgili olması gereken şartlar, fiyat belirleme, malzeme alımında uyulması gerekenler gibi birçok kural belirlenmiştir. Loncalar başlangıçta Müslümanlara ait bir kurumdu. Ancak XVII. yüzyıldaki İstanbul loncalarına baktığımızda, gayrimüslimlere bazen içlerinde ayrı bölüm oluşturacak şekilde üye olmalarına bazen de ayrı birer lonca kurmalarına izin verilmiştir.²⁵⁶

Osmanlıda gayrimüslimlerin ağırlıklı olarak ilgilendikleri alanları genel hatlarıyla şöyle belirlemek mümkündür: Rumlar, Karadeniz ve Ege kıyılarında balıkçılık ve deniz ticareti, iç kesimlerde ise meyhanecilik yapmaktaydılar. Ermeniler Anadolu’daki kervanlara katılarak Gürcistan ve İran’a kadar ilerlemekteydiler. Yahudiler ise kuyumculuk, sarraflık, elmas /inci işletmeciliği, aracılık ve kılavuzlukla uğraşmaktaydılar. Özellikle İstanbul’un neredeyse bütün mali bürolarını ve zengin kesimin mali işlerini Yahudiler yönetmekteydi.²⁵⁷

Bazı seyyahların yaptıkları tespitlerin de gösterdiği gibi, İstanbul ve Galata’da ticaretle uğraşan gayrimüslimler, yaşadıkları dönemin şartları itibariyle müreffeh bir hayat süren varlıklı kimselerdi.²⁵⁸ Alman seyyah Gerlach İstanbul’da yaşayan Yahudi ve Rumların varlıklı aileler olduklarını ve hatta bazılarının 100 bin dukayı aşkın servete sahip bulduklarını bildirmektedir. Yahudilerden bazıları ise, ev ve bahçelere sahip olmakla birlikte bunları istedikleri gibi satabilme yetkileri de bulunmaktaydı.²⁵⁹

²⁵⁵ Tekin, *İstanbul’da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, ss. 134-35.

²⁵⁶ Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati’nin Tarihi (1453-1566)*, s. 64.

²⁵⁷ Tekin, *İstanbul’da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 169.

²⁵⁸ Tekin, *İstanbul’da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 169.

²⁵⁹ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, ed. Kemal Beydilli, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, c. 1, ss. 338-39.

Gayrimüslimler ticarete Müslümanlarla aynı meslekleri yapabildikleri gibi, Müslümanlara yasak olan alanlarda da faaliyet göstermelerine izin verilmiştir. Stanford Shaw ise anlatılanlara zıt bir görüş olarak; “*bir millete ayrılmış ticarî bir alanda başka bir milletin faaliyet göstermesi yasaktı*” ibarelerini kullanmaktadır. Ancak bu görüşe karşı olan Rahmi Tekin, bu konuda herhangi bir kurala rastlanmadığını belirtmektedir.²⁶⁰

Müslümanlar ve gayrimüslimler sosyal hayattaki ilişkilerinin yanı sıra ekonomik alanda da ilişkilerini devam ettirmişlerdir. Bu bazen dükkânlarının yan yana olmasından kaynaklanan esnaf komşuluğu olabildiği gibi, bazen de borç alıp verme, alışveriş ve hatta iş ortaklığına kadar varabilmekteydi.²⁶¹ 7 Şevval 1003 /15 Haziran 1595 tarihinde İstanbul’da Unkapanı yakınında 30-40 yıldan fazla bir süredir un ticareti yapan gayrimüslimlerin komşularının Müslüman olduğu tespit edilmiştir.²⁶²

Sadece ticarete ve devlet kademelerinde ön plana çıkmayan Yahudiler, Osmanlıda bir ilki daha gerçekleştirerek matbaayı kurup işletmişlerdir. Onların ardından Ermeni ve Rumlar, yaklaşık iki yüzyılı aşkın bir süre sonra da Türkler matbaayı kurmuşlardır. Yahudiler genelde İbranice, dini, ahlaki, hukuki ve kültürel içerikli eserler basmışlardır.²⁶³ Yahudilerin yazdıkları eserlerin içeriklerini yaşadıkları olaylar da etkilemekteydi. Özellikle XVI. yüzyılda Avrupa’da Yahudilere matbaa konusunda baskılar yapılmış²⁶⁴ hatta İtalya’da 1553 yılında Papa III. Julius Talmud’ların yakılmasını emretmiştir.²⁶⁵ Bunun üzerine Osmanlı topraklarına göç eden Yahudiler, basım yönünden daha serbest olmaları üzerine Avrupa’da yapamadıkları Talmud basım işini Osmanlı Devleti’nde gerçekleştirebilmişlerdir.²⁶⁶

Borç alıp verme konusunda iki grup da birbirlerinden faizsiz borç nakit para almışlardır. Osmanlı hukukunda buna “karz” denilmektedir. Bir menfaat karşılığı olmadan verilene ise “karz-ı hasen” denilmektedir. Kişilerin yanı sıra vakıflar da karz çeşitlerinden verirdi. Ancak şer’iye sicillerinde vakıfların gayrimüslimlere karz-ı hasen

²⁶⁰ Tekin, *İstanbul’da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, ss. 168-70.

²⁶¹ Tekin, *İstanbul’da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 124.

²⁶² Tekin, *İstanbul’da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 168.

²⁶³ Tekin, *İstanbul’da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 120.

²⁶⁴ Selin Kara, “İbrahim Müteferrika Öncesi İstanbul’da Yahudi Matbuatı”, *Dört Öge Dergisi*, sy. 12 (2017), s. 253.

²⁶⁵ Yasin Meral, “Erken Dönem İbrani Matbaacılığında Haham Onayları ve Cemaat İçi Sansür”, *Dini Araştırmalar*, c. 18, sy. 47 (2015), s. 100.

²⁶⁶ Kara, “İbrahim Müteferrika Öncesi İstanbul’da Yahudi Matbuatı”, s. 253.

verdiğine dair bir delil yoktur. Bunun yerine Müslümanların gayrimüslimlere borç verdiğine dair bilgiler vardır. Bazen de rehin bırakma sistemi uygulanarak, borç karşılığında ev, eşya veya kıymetli eşyalar rehin kalırdı. Buna örnek olarak; “15 Muharrem 1004 /20 Eylül 1595 tarihinde Galata haricinde saray yakınında sâkin Bâlî adlı zimmî, ebnâ-yı sipahiyândan olup hasse tercümanlarından olan Hasan Bey bin Hamza'ya ona borcum yerine; iki müzeyyen altın, bir yakut, on inci ve elmaslar ile müzeyyen bir altın levha verildiğine dair hüccet verilmiştir.”²⁶⁷

Şer’i mahkemeler ile ilgili kayıtlardan elde edilen bilgiler ışığında Müslümanların da seyrek de olsa gayrimüslimlerden Karz-ı şer’i veya karz-ı hasen ile borç aldıkları görülmektedir. 17 Şaban 999 /10 Haziran 1591 tarihinde oluşturulan kayda göre; “Müstemen Marko veled-i Frençisko'nun bazı esnaflarda olan parasını toplamağa vekil olan Ali Reis bin Abdullah, müvekkilinin el-Hac Ali bin Ali adlı şahsa karz-ı şer’i alarak vermiş olduğu iki bin akçesini talebi ve Ali bin Ali adlı şahsın Marko'ya olan borcunu kabullenmesi hakkında hüccet vermiştir.”²⁶⁸

XV. yüzyıla gelindiğinde ise Yahudiler her ne kadar ticarete önemli bir yer edinmişlerse de, devletin para sistemini bozucu hamleler yaptıkları da görülmektedir. Akçelerin kenarlarını kırptıkları için devlet eski akçelerin kullanımını yasaklamış ve yeni akçeler üretmek zorunda kalmıştır. Ancak yapılan uygulama sorunu çözmeye yetmemiş, bazı Yahudiler akçelerin kenarlarını kırpmaya devam etmişlerdir. Buna örnek olarak 972/1564 tarihinde bazı Edirneli Yahudiler de hazineye teslim edilecek olan akçeleri rüşvet vererek kalp akçeler ile değiştirmişlerdir. Bunun üzerine hahamlar bu durumdan rahatsız olarak para kırpan Yahudileri herem cezası vermekle korkutmuşlardır.²⁶⁹

Bunların yanı sıra Osmanlıda Müslüman ve gayrimüslim esnafın devletin koruması altında olduğu anlaşılmaktadır. Gayrimüslimler haksızlığa uğradıkları zaman kadılara veya doğrudan Divân-ı Hümayun'a şikâyetlerini rahatça iletebiliyorlardı. Divân-ı Hümayun'a giden şikâyetler ile ilgili kadılara bazı talimatlar verilmiş; şikayete konu olan olayın iyice araştırılması ve davacı haklı bulunduğu anda adaletin sağlanıp gayrimüslimlere zulmedilmemesi gerektiği kadılara emredilmiştir. 4 Şaban 984 /27 Ekim 1576 tarihinde

²⁶⁷ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, ss. 124-25.

²⁶⁸ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 125.

²⁶⁹ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, ss. 132-33; Hasan Fehmi Ocak, “Endülüslülerin Osmanlı Ülkesine Göçü ve Entegrasyonu”, *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 1, sy. 1 (2018), ss. 19-20.

Tarsus'a ticaret için giden Ermeni kervanının içinde bulunan bazı Yahudilere uygulanabilecek haksızlıkların önüne geçmek için Divân-ı Hümayun Tarsus Beyine ve Kadısına hüküm göndermiştir.²⁷⁰

Osmanlıda vergi sistemi İslam hukuk kurallarına göre oluşturulmuş ve uygulanmıştır. Müslümanlar öşür vergisi verirken gayrimüslimlerden cizye ve haraç vergisi alınmıştır.²⁷¹ Cizye; erginliğe girmiş, kendi geçimini sağlayan gayrimüslim erkeklerin 60-65 yaşına kadar vermesi gereken bir vergidir.²⁷² Hz. Ömer dönemi uygulamasını esas alan Osmanlı devleti cizye alımını üç sınıfa bölmüştür: Âlâ (yüksek), Evsat (orta), Ednâ (küçük). Sınıflandırmayı kişilerin gelir seviyelerine bakarak, zenginlerden 4 altın veya 48 kuruş, orta halli gruptan 2 altın veya 24 kuruş, fakirlerden 1 altın veya 12 kuruş alınmıştır. Tabi ki bu durum sabit kalmamış paranın değerinin düşüp yükselmesi de dikkate alınarak, fetvalar ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır.²⁷³

Gayrimüslim ve Müslümanların vergi sisteminin ayrılması ayrımcılık gibi gözükse de aslında adaletin sağlanması için yapılan bir uygulamadır. Çünkü Müslümanlar askerlik görevini yaparlarken gayrimüslimler askere gitmeyip ticaretle meşgul olmaya, kazanç sağlamaya devam etmektedirler. Bu nedenle cizye askerlik bedeline karşılık olarak düşünülmüştür. Bu duruma bir kanıt olarak 1856'da kaldırılan cizye vergisinin yerine Bedelât-ı Askeriyye (Askerlik Bedeli) adıyla yeni bir vergi konulması gösterilebilir.²⁷⁴

Gayrimüslimlerden alınan bir diğer vergi çeşidi de Haraç vergisidir. Bu vergi Müslümanlara uygulanan öşür vergisiyle aynı uygulanmaktaydı. Toprak sahibi gayrimüslimler miktarınca, Müslümanlardan toprak sahibi olanlar ise öşür vermekteydiler.²⁷⁵

1) Büyük Gümrük Eminliği

Evliya Çelebi, gümrük eminliğinin piri olarak, Hz. Muhammed (sav) döneminden sahâbeden Abdullahü't-Tahrî'yi göstermektedir. İstanbul'da Gümrükhaneler deniz kıyısındaki içinde büyük mahzenler bulunan yalılardan oluşmaktadır. Burası o dönemde

²⁷⁰ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 170.

²⁷¹ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 31.

²⁷² Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, s. 26.

²⁷³ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 31.

²⁷⁴ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 31.

²⁷⁵ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, ss. 31-32; Daha fazla bilgi için bkz. Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, ss. 45-48.

Hint ve Yemen tüccarlarının mallarını beş on sene bile bırakabilecekleri güvenilir yerlerdendir. İstanbul'da gümrük emininin yanında çalışan kırk adet Müslüman ve Yahudilerden oluşan kâtipleri, kantarcıları, simsarları (komisyoncu), sarrafları, arayıcıları, öncüleri, kolcuları,²⁷⁶ masdarcıları, gözcüleri, yeniçeri yasakçıları, kul kayıkçıları ve şişler ile yük arayıcıları bulunmaktadır.²⁷⁷ Mısır'ın İskenderiye şehrinde de gümrük hizmetlerinde Yahudi, Rum ve Müslümanlardan oluşan yetmiş kişi çalışmaktaydı.²⁷⁸ Evliya Çelebi Yahudi simsar ve arayıcılarıyla ilgili şöyle bir anekdot anlatmaktadır:

*"Yahudi simsarlar ve arayıcılar "Kaçkın gümrük var mı?" diye seyirciler arasına girip yük ararlar. Bazı dilber oğlanlara sarılıp, "Sende kaçkın gümrük esbabı vardır, yüküne şiş salalım" derler. Fakir köle, "Bende yük yoktur" diye yemin edince, "Sus yemin etme, ya bu ardındaki boğça nedir ki bu kadar kuyruk yağı saklamışsın" diye şaka ile geçerler. Gözcüler de esbab, gözeterek, katipler atlar üzere yazarak, yeniçeri yasakçıları sarrafbaşlıları koruyarak geçerler. Kantarcılar araba üzere yükleri kantara vurup, "Ala kırk kantar beş lodra yaza elli kantar keten Halil Çelebi'nin" diye tüccarların metalarını tartarak geçer. Kul kayıkçıları da kızaklar üzere kanca başlı kayığı çekerek geçer. Gümrük reftçileri de elli kişi ellerinde asalarıyla geçerler."*²⁷⁹

Gümrük mukataalarını işletmek karlı bir iş olduğu için gayrimüslimler tarafından da tercih edilen bir kazanç kapısı haline gelmiştir. Pek tabiidir ki bu durum sorunların da çıkmasına neden olmuştur. İstanbul gümrüğü mültezimleri olan Yahudiler, 8 Safer 1007 /10 Eylül 1598 tarihinde dönemin baş defterdarı Mahmud Efendi hakkında padişaha, "on ayda câ'ize namına on iki bin kırmızı altın irsal eyledük, yine mukata'ayı bu denli kesir elimizden alub, eski hasm olan mültezimler virdi" diyerek şikâyette bulunmuşlardır. Bunun üzerine padişah "baş defterdar hâkim-i vekil-i maldır" diyerek şikâyetleri reddetmiştir. Bir başka şikâyet ise, yine Yahudiler tarafından 2 Cemâziyelâhir 953 /31

²⁷⁶ Osmanlı Devleti'nde gümrük, orman ve tekell işletmelerinde hırsız ve kaçakçıları tâkip etmekle görevli muhâfaza memuru, dideban. "Kolcu", *Kubbealtı Lugatı*, (23.06.2019), <http://www.lugatim.com/s/kolcu>.

²⁷⁷ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 552.

²⁷⁸ Çelebi, *Seyahatname*, c. 10, s. 741.

²⁷⁹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, ss. 552-53.

Temmuz 1546 tarihinde Galata kadılığına yapılmıştır. Galata hamr gümrüğünde âmil olan Abraham adlı Yahudi, bazı kişilerin gümrük âmilinin haberi olmadan gümrükten hamr geçirdiğini ve doğal olarak vergi verilmediğini belirterek şikâyetle bulunmuştur.²⁸⁰

2) Defterdar

Hesap ve defter tutmada maharetli olan Yahudiler, XVI. yüzyılda Osmanlı devletinde bu özellikleriyle ön plana çıkarak devlet işlerinde çeşitli görevler almışlardır. Özellikle Sâmirî adındaki Yahudi topluluğu Arapça ve siyakat bilgilerinden dolayı subaşı ve eminlerin yanında kâtiplik yapmışlardır. Ancak Yahudilerden bir kısmı görevini kötüye kullanıp Müslümanlara haksızlıklar yapınca 15 Rebiülevvel 973 /10 Ekim 1565 tarihli Şam beylerbeyi ve kadısına gönderilen bir hükümde Yahudilerin çeşitli hilelerle Müslümanların ellerinden mallarını aldığı bildirilmiş ve artık bundan sonra hiçbir Yahudiye kâtiplik veya Müslümanlarla ilgili işlerde görev verilmemesi gerektiği, bu uygulama dikkate alınmadığı takdirde sorumluluğun beylerbeyine ait olacağı bildirilmiştir.²⁸¹

Evliya Çelebi de Selim Han dönemindeki defterdarlardan bahsederken aslen Yahudi olan iki kişinin adını zikretmektedir: Defterdar Abdülkerim oğlu Abdulvehhab ve Abdüsselam. Bu iki Yahudiye İslamiyet'i kabul edip Müslüman olduktan sonra hesap ilmindeki maharetlerinden dolayı kendilerine defterdarlık görevi verilmiştir.²⁸²

3) Simsarlık

*Simsar; kendi namına, fakat müvekkili hesabına komisyon karşılığı alım satım yapan kimse anlamında bir fıkah terimidir.*²⁸³ Evliya Çelebi, Mısır darphanesinde defterdara bağlı olarak çalışan toplam 500 kişi olduğunu söylemektedir. Bu kişilerden ellisini Yahudi simsarlar oluşturmaktadır.²⁸⁴

²⁸⁰ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 201.

²⁸¹ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, ss. 191-92.

²⁸² Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 303.

²⁸³ Cengiz Kallek, "Simsar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, c. 37, s. 215.

²⁸⁴ Çelebi, *Seyahatname*, c. 10, s. 145.

4) Kasaplık

Osmanlı devleti eti temel besin kaynaklarından sayarak etin kalitesini ve fiyatını denetim altında tutmuştur. Hatta bazı şehirlerdeki halka eti temin etmeyi kendine görev addetmiştir.²⁸⁵

Anadolu ve Balkanlardan aldığı koyunları şehirlere getirip satan celepkeşanlar birçok zorluklarla karşılaşmışlardır. Yolda hayvanların bir kısmının telef olmasının yanı sıra bir de kasaplara belirlenen fiyatlarla satış yapıldığında zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu nedenden dolayı kimse bu işi yapmakta gönüllü olmamıştır. Duruma el koyan devlet, aralarında Yahudilerin de bulunduğu bir grup İstanbullu iş adamını dönem dönem celepkeşanlıkla görevlendirmiştir. Yahudilerden bazıları iflas edince, Yahudi cemaati bu görevi vergiye dönüştürmeye çalışmıştır. Ancak sonuç alıp almadıklarına dair bir delil bulunamamıştır.²⁸⁶

XVI. yüzyılda Yahudilerin etleri de Müslüman kasap dükkânlarında kesiliyordu. Ancak onların hayvanlarını Müslümanlar değil kendi aralarında belirledikleri şöhetler²⁸⁷ kesiyordu. Daha sonra devlet Yahudilere ayrı mezbahalar tahsis edip kesim yapmalarına izin vermiştir.²⁸⁸

Yahudiler Müslümanların kestikleri hayvanı yemedikleri için Yahudilerin kendilerine ait kasapları vardı. İstanbul'da elli beş Yahudi kasabı ve iki yüz kişi bulunmaktadır. Yahudiler, önce alıcının gözüne hitap etmek için dükkânlarını süsleyerek diğer kasapların önüne geçmektedirler.²⁸⁹

Çelebi, Kırım'da tamamı Karâî mezhebine mensup olan Yahudilerin iki kasap dükkânı ve bir de bozahanesinin bulunduğunu bildirmektedir. Ancak Karâîler diğer Yahudilerden farklı olarak say yağı yeme ve siniri çıkmamış et yeme yasaklarını, yani koşer kurallarını pek uygulamamaktadırlar. Evliya Çelebi, bu nedenden dolayı diğer

²⁸⁵ Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, s. 227.

²⁸⁶ Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, s. 227.

²⁸⁷ Yahudi dinince temiz sayılan hayvanların etinin yenilebilir (kaşer) hale getirilmesi için kan, siyatik damarı ve iç yağı gibi yasak kısımlarından ayrılması gerekmektedir. Dini kurallara göre uygun kesim işine "şehita", bu şekilde kesim yapan kişiye de "şohet" denilmektedir. Şehita kurumunun kaynağı Tora, Tesniye 12:21'deki 'Sana emrettiğim gibi boğazlayacaksın' emridir. Mustafa Özbaş, *Yahudilik'te Yiyecek ve İçecek Yasakları*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 85; Daha fazla bilgi için bkz. Nuh Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler*, İz Yayıncılık, 2008, ss. 323-27.

²⁸⁸ Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, s. 227.

²⁸⁹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, ss. 514-15.

Yahudilerin Karâî mezhebine mensup Yahudileri sevmediklerini belirtmektedir.²⁹⁰ Mısır'da ise Yahudilerin yirmi kasap dükkânında çalışan otuz kişi bulunmaktadır.²⁹¹

5) Tereyağcılar Esnafı

Seyahatname'de Tereyağcılar esnafının seksen kişiden ve çoğunun Yahudilerden oluştuğu geçmektedir. Bu esnafların belirli bir dükkânları bulunmamaktadır. Tereyağlarını sokakta tepsi içinde satmaktadırlar.²⁹²

6) Şırgulan (Susam yağı) Esnafı

Çelebi, İstanbul'da iki yüz seksen beş adet bulunan Şırgulan esnafında toplamda beş yüz elli kişi çalıştığını söylemektedir. Bu alanın piri Emevi valisi Haccac tarafından şehit edilen Ebulme'men'dir. Ancak İsrailoğulları zamanındaki piri ise, Hâsib-i Mav'dır. Bunun sebebi Yahudilerin Şırgulan ve tereyağından başka bir yağ yememeleridir. Kesinlikle say yağı kullanmamaktadırlar. Bu nedenle her Şırgulan dükkânında gözcü olarak bir Yahudi bulunmaktadır.²⁹³ Aynı şekilde gözleme ve lokma satan dükkânlarda da gözleme ve lokmanın içine say yağı konulmaması için Yahudilerden bir kişi gözcü olarak bulunmaktadır.²⁹⁴

7) Peynirciler Esnafı

Seyahatname'de, Mısır'da toplam 280 adet peynirci dükkânı ve üç yüz çalışanı bulunduğu açıklanmaktadır. Evliya Çelebi bunların içerisinde Yahudilerin de dükkânlarının bulunduğunu ancak sayılarını bilmediğini belirtmektedir.²⁹⁵

8) Yahudi Aktarları Esnafı

Seyahatname'de geçtiği üzere, aktarların piri Abdullah-ı Basrî oğlu Hüsâm'dır. 400 neferattan oluşan iki yüz zengin Yahudi aktarının dükkânları, Tahtakale, Mahmutpaşa çarşısı ve Mahmutpaşa Hanı'nda bulunmaktadır. Renk renk boyalar, demir teller, sarı

²⁹⁰ Çelebi, *Seyahatname*, c. 7, s. 497.

²⁹¹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 10, s. 400.

²⁹² Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 517.

²⁹³ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, ss. 554-55.

²⁹⁴ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 493.

²⁹⁵ Çelebi, *Seyahatname*, c. 10, s. 400.

pirinç tenekeler, kısaca doğal veya insan eliyle işlenmiş ne kadar maden varsa hepsini Yahudi aktarlarında bulmak mümkündür.²⁹⁶

Evliya Çelebi Yahudi bir aktarla ilgili şöyle bir olayı aktarmaktadır:

O dönemde Nalıncı Memi Dede adıyla anılan birinin dükkanı varmış. Bir gün Unkapanı'nda Süğlün Muslu Sultan Sarayı'nda büyük bir yangın çıkmış. Yangında civardaki bütün dükkân ve evler yanmasına rağmen, tamamen tahtadan olan Nalıncı Memi Dede'nin dükkânının levhasına bile zarar gelmemiş. Yangın her tarafı sarmış iken içeride olan Nalıncı Hüseyin Çelebi'ye dışarı çıkması söylenince O, "*Benim dedemin dükkânıdır, ben burada yanarım da içinden çıkamam*" cevabını vermiş. Bu hadise etrafta yayılmaya başlayınca dükkânın değeri artmış ve Küpeli adlı bir Yahudi aktar daha fazla kira ödeyeceğini söyleyerek dükkânı kiralamış ve Nalıncı Hüseyin Çelebi'yi de dükkândan çıkarmıştır. Mahalle halkı Yahudi'nin o dükkânı kiralamasından hiç hoşnut olmamış ama yapacakları bir şey yokmuş. Yahudi, dükkânını açacağı ilk gün gelip kepenkleri açayım derken kepenk başına düşmüş ve daha dükkânın içine girmeden başı ezilip ölmüş. Merre Hüseyin Paşa ağalarından bir Vezir Ağası ve Hacı Subaşı gelerek olay yerinde keşif yapmışlar. Yahudi cenazesini alıp götürmüşler ve dükkânı da tekrar Nalıncı Hüseyin Dede'ye vermişlerdir.²⁹⁷

9) Cerrah ve Kan Alıcıları

Osmanlıda cerrahlık, ancak yetenekli olanların yapabileceği bir iş, hatta bir sanat olarak görülmekteydi. Bu meslek babadan oğluna geçebileceği gibi sarayda ehl-i hiref²⁹⁸ teşkilatından da öğrenilerek icra edilebilmekteydi. Zaman zaman cerrahlar hekim başı tarafından sınava tabi tutulur, sınavı geçenlere mühürlü izin belgesi verilir, sınavı kazanamayacak kadar yeterliliği olmayıp mesleği icra edenler ise cezalandırılırdı.²⁹⁹ Evliya Çelebi bu alanda üstat olan Berber Hacı Kılıç, Çalık Cerrah Ali, Cerrah Yahudi

²⁹⁶ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 608.

²⁹⁷ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, ss. 335-36.

²⁹⁸ Ehl-i Hiref: Zanaatkârlara, özellikle küçük el sanatlarıyla uğraşan kişiler için kullanılan bir kavramdır. Ahmet Kal'a, "Esnaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, c. 11, s. 423.

²⁹⁹ Nil Sarı, "Cerrahlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, c. 7, ss. 423-24.

Yako ve Latin Meyko gibi kişilerin isimlerini eserinde zikretmektedir. İçlerinde bir Yahudi bulunmaktadır.³⁰⁰

Cerrahlar çeşitli hastalıklar, sünnet, kan alma ve diş çekimi gibi alanlarda çalışmaktaydılar. Cerrahların kendilerine ait dükkânları olduğu gibi, sarayda, dârüşşifâlarda ve orduda da çalışmaktaydılar.³⁰¹

10) Kalcılar Esnafı

“Kal”; karışık durumdaki maden ve maddeleri farklı özelliklerinden yararlanarak birbirinden ayırma işlemine denir.³⁰² “Kalcı” ise bu iş ile uğraşan kişiye denmektedir.³⁰³ Seyahatnamede İstanbul’da kalcılar esnafının yüz kişiden ve bunların hepsinin Yahudilerden oluştuğu açıklanmaktadır.³⁰⁴

11) Kuyumcu Kalcıları Esnafı

Yahudiler, değerli maden ve taş işletmeciliği gibi mesleklerde ün yapmış bir toplumdur. Bunun sebebi ise değerini kaybetmeyen ve göç edilen yerde yapılabiliyor olmasıydı. Ancak her ne kadar kazançlı bir iş olsa da iniş ve çıkışları sıkça yaşandığı bir meslek gurubuydu. Düğün, nişan, merasim gibi etkinliklerin olduğu dönemlerde değerinin dört katına çıkacak şekilde satışların olmasının yanı sıra üçte birine sattıkları zamanlar da olmaktaydı. Mücevharat satışının durağan olduğu dönemde bir şekilde para akışını sağlayabilenler mesleğe devam etmekteydi. Ancak bunu sağlayamayanlar mücevherleri parçalayıp taşları değerinin altında satarak idare etmeye çalışsa da çoğu iflasın eşiğine kadar gelmekteydi. Bu nedenle kuyumcular zenginlik ile fakirlik arasında gidip gelmekteydi.³⁰⁵

Evliya Çelebi, İstanbul’da Yahudilere ait kırk kuyumcu dükkânı olduğunu söylemektedir. Burada toplamda iki yüz kişi çalışmaktadır.³⁰⁶ İstanbul’daki zengin ailelerin mücevher satın almak için ilk başvurdukları kişiler Yahudilerdi. Hatta bunlar

³⁰⁰ Çelebi, *Seyahatname*, c. 5, s. 515.

³⁰¹ Sarı, “Cerrahlık”, s. 423.

³⁰² İlhan Ayverdi, “Kal Etmek (Eylemek)”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2005, c. 2, ss. 1521-22.

³⁰³ İlhan Ayverdi, “Kalcı”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2005, c. 2, s. 1524.

³⁰⁴ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 546.

³⁰⁵ Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, ss. 227-28.

³⁰⁶ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 578.

arasında saray erkânı ve kadınları da bulunmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı Yahudiler “cevher-furuş”(mücevher satıcısı) olarak bilinmektedirler. Buna örnek olarak;

“18 Cemaziye'l-ahir 967 /16 Mart 1560 tarihinde Bursa Kadısına gönderilen bir hükümde, Sarraf Musa nâm Yahudinin Südde-i sa'adetümde huzûrı lâzım olmağın diyerek Çömlekçiler Mahallesinde bulunan Sarraf Musa adlı Yahudi'nin bulunup huzura getirilmesi emredilmektedir.”³⁰⁷

12) İncici Esnafı

Müellifimiz İncici esnafının, yüz kişiden oluşan kırk dükkanların Eski Bedesten Kapısında bulunduğunu söylemektedir. Ve bu dükkânların sahipleri Yahudilerden oluşmaktadır.³⁰⁸

13) Yahudi Sarrafçısı

Sarraflık; altını gümüş karşılığında satma işlemine denmektedir. Sarraflar zaman içerisinde para alıp satmanın yanı sıra, para aktarımı ve koruma işlemleri, gayrimenkul satımında aracı olma, kişi veya kurumların paralarını işletme gibi alanlarda da çalışmalar yapmışlardır. Osmanlıda sarraflık mesleği ile ilgili kaynaklara bakıldığında en erken XV. yüzyıla ait bilgiler bulunmaktadır. Devletin başkenti olan İstanbul'da fetihten başlayarak XVIII. yüzyıla kadar sarraflık mesleğinde yoğun olarak Rum ve Yahudilerin bulunduğu tespit edilmiştir. XVIII- XIX. yüzyıllarda ise neredeyse tamamını gayrimüslimler oluşturmuştur. Ancak diğer şehirlerde az da olsa Müslümanların da bu mesleği yaptığını dair bilgiler bulunmaktadır.³⁰⁹

Seyahatname'de, Selim Han döneminde Mısır'da divanhanede defterdarın emri altında çalışan sarraf başının Yahudi olduğu geçmektedir. Bu sarraf başının yanında üç yüz Yahudi sarrafı çalışmaktadır. Devlet işleriyle ilgilenen sarraflarda mültezimlerin yanında çalışmaktadırlar. Ayrıca o dönemdeki uygulamaya göre, şehirdeki her bir mültezimin yanına bir Yahudi sarraf getirilmiştir. Evliya Çelebi'nin söylediğine göre,

³⁰⁷ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, ss. 189-90.

³⁰⁸ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 576.

³⁰⁹ Ali Akyıldız, “Sarraflık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, c. 36, ss. 162-63.

normalde her zaman Yahudiler hile yapmalarıyla bilinirken, Mısır'da sarraflık yapan Yahudiler dürüstlükleriyle tanınmışlardır.³¹⁰

14) Rumatçılar Esnafı

Seyahatname'de kuyumcular dışında bir de rumatçılık mesleğinden bahsedilmektedir. Rumatçılar, yılda bir kere kuyumcu ve saatçileri dolaşım kullanılmayacak durumda olan malzemeleri ve çöpleri toplayıp gümüşçülere satmaktadırlar. Onlar da deniz kıyısındaki teknelerde çöpleri ayırıp denize attıktan sonra geri dönüşüm olabilecek altın ve gümüş parçalarını tekrardan eriterek satmaktadırlar. Dört yüz kişiden oluşan rumatçıların hepsi Yahudilerdir. Yahudiler sırtlarında çuvalar ile “*Rumat alalum*” diyerek dolaşım rumatları toplamaktadırlar. Bu mesleğin piri olarak bilinen kişi Nusayr-i Hindî'dir. Kimya ilmine sahip olan Nusayr-i Hindî'nin kabri Yemen'in Mehcem şehrinde bulunmaktadır.³¹¹

15) Saf Altın ve Gümüş Tizâpçıları (Kezzapçıları)

Evliya Çelebi bu mesleğin pirini de Nusayr-i Hindî olarak bildirmektedir. Tamamı Yahudilerden oluşan esnafın yirmi iki dükkânı ve yüz çalışanı vardır. Tizâpçılık (kezzapçılık); gümüş bir eşyadaki altını, bakır ve kurşunda bulunan altın veya gümüşü birbirinden ayırma işlemidir. Birbirinden ayrılmak istenen altın veya gümüş önce parçalanarak büyük bir şişenin içine konulur. Şişe hafif yanan ateşin üzerine bırakıldıktan sonra içine kezzap dökülüp kaynatılır. Ardından gümüşün erimesiyle altın ile ayrışması gerçekleşir. Daha sonra su içinde eriyen gümüşün içine tekrar başka tür kezzap konulur ve gümüş parçaları sudan ayrışarak elde edilir. Bu işlemleri yaparken kullanılan kezzabı bulan kişi ise Hz. Süleyman'dır. Kezzap o kadar etkili bir maddedir ki, kokusundan Yahudilerin sakalları yeşil, sarı ve kırmızıya, tırnakları ise siyaha dönmektedir.³¹²

16) Güdericiler Esnafı

Seyahatname'de içinde üç yüz kişinin çalıştığı seksen dükkânın tamamının İstanbul'un Hocapaşa semtinde olduğu geçmektedir. Esnafın tamamı Yahudilerden

³¹⁰ Çelebi, *Seyahatname*, c. 10, s. 145.

³¹¹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 578.

³¹² Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, ss. 578-79.

oluşmaktadır.³¹³ Kırım’da da Yahudilerin seksen adet debbağ dükkânı bulunmaktadır. Yahudiler burada güderi ve kösele işlemektedirler. Çelebi ayrıca Kırım’ın Menkup kösesinin meşhur olduğunu söylemektedir.³¹⁴

17) Tenekeçiler Esnafı

Müellifimiz tamamı Yahudilere ait sekiz tenekeci dükkânı olduğunu ve on sekiz kişi çalıştığını söylemektedir. Burada kalaylı tenekeden kutular yapmaktadırlar.³¹⁵

18) Düğmeciler Esnafı

Seyahatnamede Mısır’da yüz elli kişinin bu işi yaptığı ve kırk düğmeci dükkânı olduğu yazmaktadır. Genellikle bu düğmeciler Yahudilerden oluşmaktadır.³¹⁶

19) Atlasçılar Esnafı

Evliya Çelebi, yüz beş dükkân ve üç yüz çalışandan oluşan atlasçılar³¹⁷ esnafının çoğunluğunu Yahudilerin oluşturduğunu ifade etmektedir.³¹⁸

20) Yahudi İbrişimcileri Esnafı

Çelebi, Yahudi İbrişimcilerin³¹⁹ yüz dükkânı ve iki yüz çalışmanı bulunduğunu bildirmektedir.³²⁰

21) Yahudi Çuhaları

Yahudiler çuha³²¹ işlemedeki ustalıklarıyla Osmanlı topraklarında kendilerine önemli bir yer edinmişlerdir. Selanik Yahudilerinin çuha işlemeyi nereden öğrendikleri konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Nicolas Svoronos’a göre Kastilya’da

³¹³ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 599.

³¹⁴ Çelebi, *Seyahatname*, c. 7, s. 497.

³¹⁵ Çelebi, *Seyahatname*, c. 10, s. 404.

³¹⁶ Çelebi, *Seyahatname*, c. 10, s. 405.

³¹⁷ *Atlas: İpekten sık dokunmuş, yüzü parlak, sadece düz rengi olan, üstünde desen bulunmayan, sertçe, tüysüz, bir kumaş çeşididir.* İlhan Ayverdi, “Atlas”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2005, c. 1, s. 207.

³¹⁸ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 619.

³¹⁹ *İbrişim: Bükülmüş ipekten yapılan ipliktir.* Ayverdi, “İbrişim”, s. 1336.

³²⁰ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 594.

³²¹ *Çuha: Yünden dokunmuş tüysüz, ince, sık kumaş.* İlhan Ayverdi, “Çuha”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2005, c. 1, s. 603.

öğrenmişlerdir. İ.S. Emmanuel de İbery'a da öğrendiklerini söyleyerek onun görüşünü desteklemektedir. Benjamin Tudela ise, Selanik Yahudilerinin XII. yüzyılda dokumacılık ile uğraştıklarını söylemektedir.³²²

Yahudi çuhalarının ünü arttıkça Osmanlının Yahudilere gösterdiği ayrıcalıklar da artmıştır. Selanik kadısına gönderilen hükümlerle Yahudilerin çuha dokumak için alacakları yünlerde öncelik hakkı tanınması istenmiştir. Bir benzer hüküm de Sofya, Üsküb, İstramca ve Tatarpazarı kadılarına (98371575) gönderilmiştir. Hükümde “*Selanik’te mirî çuha işleyen Yahudiler, kendilerine lazım olan mikdar yapağı almadan harice yapağı satılmaması*” emredilmiştir. Bunun yanında devlet, Selanik’te çuha dokuyan Yahudilerin şehri terk etmelerini yasaklayarak bazı sınırlayıcı uygulamalar da getirmiştir. Ancak bazı özel durumlarda esneklikler yapılmıştır. Taun (veba) hastalığı sebebiyle şehri terk etmek isteyen Yahudiler için gittikleri yerlerde çuha işlemeye devam etmeleri şartıyla izin verilebileceğine dair Selanik kadısına hüküm gönderilmiştir.³²³

XVI. yüzyıldan itibaren Selanik Yahudileri Yeniçeriler için de çuha dokumaya başlamışlardır.³²⁴ Başlangıçta devlete 96 bin endaze (61280 metre) çuha verirken XVI. yüzyılın sonlarına doğru miktarı arttırarak 280 bin endazeye (178733 metre) kadar çıkarabilmişlerdir. Yahudiler devlete verdikleri çuha karşılığında ise avarız vb. vergilerinden muaf tutulmuşlardır.³²⁵ Evliya Çelebi de eserinde Yahudilerin kırk bin adet Yeniçeriye mavi, yeşil suprama çuhası ve londura çuhası işlediklerinden bahsetmektedir. Ayrıca kenarları kırmızı ipekten mavi peştamallar da işlenip, bunların Rum, Arap ve Kırım ülkelerine gönderildiğini bildirmektedir.³²⁶ Budin şehrinde Yahudi kadınlarının dokudukları “şayak” adı verilen çuhaların da meşhur olduğunu söylemektedir.³²⁷

Evâil-i Recep 1003/12-22 Mart 1595 tarihinde Osmanlı ordusu sefere hazırlanırken çarşı esnafından da ordu akçesi verilmesi istenmiştir. İstanbul’a çuha satmak için gelen Selanik Yahudileri diğer Yahudilerle birleşerek akçe vermek istememişlerdir. Selanik’te çuha işledikleri mazeretini ileri sürseler de bütün herkesin orduya yardım için akçe

³²² Eroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*, ss. 104-5.

³²³ Eroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*, s. 105.

³²⁴ Eroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*, s. 105.

³²⁵ Musa Kılıç, “Yeniçeri Ocağı ve Yahudiler Arasındaki İlişkiye Dair Bazı Tespitler”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. 10, sy. 2 (2015), s. 147.

³²⁶ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 164.

³²⁷ Çelebi, *Seyahatname*, c. 6, s. 332.

vermesi emri İstanbul kadısına yazdırılmıştır. Ama yine de Osmanlı'nın çuha işleyen Yahudileri koruduğuna dair belgeler bulunmaktadır. 14 Şevval 1018/10 Ocak 1610 tarihinde Selanik'te çuha işleyen Yahudilerin evleri basılıp öldürülmüştür. Bu durumun ortaya çıkardığı karışıklığı önlemek için Selanik kadısına “*hilâf-ı şer'-i şerif te'addi olduğuna rızâ-yı hümâyunum yoktur*” hükmü verilerek gerektiği takdirde yaşadıkları mahallelere güvenliklerini temin etmek için adamlar gönderilmesi emredilmiştir.³²⁸

22) Hil'atçıbaşı

*Hil'at; yüksek makamdaki zatların beğendiği kimseye ve takdir edilen zevata giydirdiği kıymetli, süslü elbise, kaftan demektir.*³²⁹ Hil'at verme sadece Osmanlı'ya has bir durum değildir. Eski Mısır'ın Firavunlar döneminde var olduğuna dair kanıtlara ulaşılmıştır. Müslümanlarda ise, Abbasiler döneminde başlanıldığı düşünülmektedir. Daha sonra bu sistemi Selçuklular ve Osmanlılar devam ettirmiştir.³³⁰

Hil'at sadece elbise veya kaftanlardan verilen bir hediyeden ibaret değildi. Başlık, keme, at, para gibi şeyler de hediye olarak verilebilmekteydi. Hil'at verme, bazen padişahın veya yetkili kişinin vermesiyle, bazen de törenler düzenlenerek yapılmaktaydı. Osmanlı'da hil'at törenleri büyük önem arz etmekteydi. Hatta devletin en sıkıntılı olduğu dönemlerde dahi verilmeye devam edilirdi.³³¹ Evliya Çelebi eserinde, Mısır'da Kethüda İbrahim Paşa'nın yaptığı hil'at töreninden bahsetmektedir. Kethüda İbrahim Paşa verilecek olan hil'atları iyi, orta ve sıradan diye üç kısma ayırmıştır. İyi grubuna 2 bin, orta gruba bin, sıradan gruba ise 500 para üzerinden fiyat belirlenmiştir. İbrahim Paşa uygulamanın sistemli bir şekilde devam etmesi için hil'atçıbaşı olarak bir Yahudiyi göreve getirmiştir.³³²

23) Yahudi Meyhaneciler Esnafı

Osmanlı Devleti, İslam dininin kurallarını uygulayarak Müslümanlara içki imal etme ve satışını yasaklamıştır. Bununla ilgili Ebussuûd Efendi, Müslümanlardan içki içen

³²⁸ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 171; Daha fazla bilgi için bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkârları*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011, ss. 90-93.

³²⁹ İlhan Ayverdi, “Hil'at”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2005, c. 2, s. 1271.

³³⁰ Mehmet Şeker, Filiz Karaca, “Hil'at”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, c. 18, ss. 22-25.

³³¹ Şeker, Karaca, “Hil'at”, ss. 22-25.

³³² Çelebi, *Seyahatname*, c. 10, s. 445.

veya satan kişi hakkında had ve ta'zîr cezası³³³ uygulanabileceği hakkında fetva vermiştir. Aynı şekilde kanunnâmelerde geçtiği üzere, kadınların ta'zîr cezası uygulaması emredilmiştir.³³⁴ Gayrimüslimler için ise böyle bir kısıtlama yapılmamış, kendi aralarında satış yapmalarına izin verilmiştir. Bu konuda da gerekli tedbirler alınmış ve denetimler yapılmıştır. Ancak zaman geçtikçe meyhaneler Müslümanların da kullandığı bir alan haline gelmiştir. Bu durumun sadece kuralların çiğnenmesinde değil, aynı zamanda İstanbul halkının yaşam tarzı, âdetleri ve edebiyatında da etkisi olmuştur.³³⁵ 984/1576 yılında Galata ve Haslar Kadısına, Müslüman mahallelerindeki meyhanelerin kapatılması emri verilmiştir. Aynı şekilde İstanbul'da Arabacılar mahallesindekilerin de kapatılması emredilmiştir.³³⁶

Kanunî Sultan Süleyman döneminde bazı zamanlar içki yasağı getirilse de, bu yasağın halkın tamamını kapsamadığı, gayrimüslimlerin ticarete devam ettiği anlaşılmaktadır. 2 Cemaziyelevvel 953 /31 Temmuz 1546 tarihinde Galata içki gümrüğünde görev yapan Abraham adlı Yahudi, şehre gümrükten kaçak içki geçirildiği ile ilgili şikâyette bulunmuştur. Böylelikle yasağın gayrimüslimleri kapsamadığı anlaşılmaktadır.³³⁷ Ancak her ne kadar serbest bırakılsa da gayrimüslimlerin içki kullanımında halkı rahatsız edici davranışlar sergilemesi üzerine bazı yasaklamalar da gelmiştir. 23 Şevval 977 /31 Mart 1570 tarihinde İstanbul kadısına gönderilen hükümle evlerin meyhaneye çevrilmesi yasaklanmıştır.³³⁸

Osmanlı Devleti gayrimüslimlerden cizye dışında, meyhane işletmelerine karşılık "resm-i meyhane" adı altında vergi toplamaktaydı. Ancak bu vergi 1570 ve 1580 tarihlerinde oluşturulan Tahrir defterlerinde geçmediği için, verginin bu tarihlerden önce

³³³ Ta'zir: Hakkında hadd ve keffâret cezası gerektirmeyen suç ve günahlarda, Allah ve kul hakkı olarak yerine getirilen, tayini ve miktarı devlet otoritesine bırakılmış cezadır. Konu hakkında geniş bilgi için bakınız; Yılmaz Yurtseven, *Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Türk Hukuk Tarihi Bilim Dalı, 2001, ss. 36-52.

³³⁴ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 149.

³³⁵ Kömürcüyan, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi (XVII. Asırda İstanbul)*, çev. Andreasyan, Hrand D., İstanbul: Kutulmuş Basımevi, 1952, s. 230.

³³⁶ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, ss. 26-27.

³³⁷ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, ss. 150-51.

³³⁸ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 152.

kaldırıldığı düşünülmektedir. Bunun dışında içki üretimi devam ettiği için “bac-ı hamr” vergisi uygulanmaya devam etmiştir.³³⁹

Evliya Çelebi İstanbul’da bin altmış meyhaneci olduğunu bildirmektedir.³⁴⁰ Daha sonra bunların tek tek sayılarını belirttikten sonra Yahudilere ait olan yüz dükkân ve altı yüz çalışanın bulunduğunu söylemektedir. İstanbul’un dört bir tarafında meyhaneler bulunmakla birlikte en çok Samatyakapısı, Kumkapı, Yeni Balıkpazarı, Unkapanı, Cibalikapısı, Ayakapısı, Fenerkapısı, Balatkapısı ve karşıda Hasköy ve Galata da bulunmaktaydı.³⁴¹

Yahudilerin içki konusunda da kendilerine ait kuralları bulunmaktadır. Şaraplarını başka kimseden alıp içmezlerdi. Zaten 20-30 yıllık kızıl renkli, sarı yakut ve kehribar gibi Ankona şarabı, Paris şarabı, Ginkuş-i Budin şarabı, Alman şarabı, Sarakuza şarabı, Mora Arhuza şarabı, İngiliz şarabı, Sakız şarabı, Kıbrıs şarabı, Bozcaada'nın misket şarabı, Ayazmend şarabı ve İstanbul'un Keteorya şarabı gibi bütün şarap çeşitleri Yahudilerde mevcuttu.³⁴²

24) Musikâr Sâzendeleri

Seyahatname’de, elli bir kişiden oluşan musikâr sâzendelerin³⁴³ başı tarihçi, âlim, fazıl ve nakkaş³⁴⁴ ve yeniçeri cemaatinden olan Miskâlî Solakzâde’dir. Bunun dışındaki musikârlar arasında ise; Solakzâde’nin kölesi Köle Yusuf ve Pıtrıkoğlu, reis kâtiplerinden Abdullah Efendi, Yahudi Yako, Çırnık Ahmed Çelebi de bulunmaktadır.³⁴⁵

³³⁹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, 4. bs., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004, s. 86.

³⁴⁰ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 660.

³⁴¹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 660.

³⁴² Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, ss. 665-66.

³⁴³ *Sâzende: Ut, keman, tambur vb. mûsikî âletlerini icrâ eden kişi, saz sanatçısı, çalgıcı, mutrip*. İlhan Ayverdi, “Sâzende”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2005, c. 3, s. 2698.

³⁴⁴ *Nakkaş: Renkli resim ve tezyînat yapan sanatkâr, kitaplardaki resimleri çizen, dış kapaklarını ve sayfalarını süsleyen, mîmârî eserlerin tavan ve duvarlarını, çinileri, toprak kapları vb.lerini resim ve şekillerle bezeyen süsleme ustası*. İlhan Ayverdi, “Nakkaş”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2005, c. 2, s. 2293.

³⁴⁵ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 638.

25) Tanburcu Sâzendeler

Seyahatname’de geçtiği üzere üç yüz çalşanı bulanan Tanburcu Sâzendelerden bazıları: Tanburî Muzur Ahmed, Şehlâ Hasan, Yusuf Çelebi, Ermeni Avınç, Yahudi Karakaş’dır.³⁴⁶

26) Oyuncu, Çalgıcı ve Güldürücüler Esnafı

İspanya’dan yapılan Yahudi göçleri sadece nüfus ve ekonomik açıdan Osmanlıya etki etmemiş, aynı zamanda kültürel bakımdan da birçok katkı sağlamıştır. Kuşkusuz bu alanlardan en önemlisi de tiyatro olmuştur. Yahudiler İspanya’daki maharetlerini Osmanlı topraklarında da göstermişler, hatta bu konuda öncü kişiler olmuşlardır. Yahudiler, Çingeneleri de oyunculukta geliştirerek tiyatro sahasını genişletmeye çalışmışlardır. Ancak zamanla Rum ve Ermenilerin de tiyatro alanına yönelmesi, Yahudileri geri planda bırakmıştır.³⁴⁷

Evliya Çelebi, Osmanlı padişahlarının düğün, fetih günleri, fermanlar, toplumun ileri gelen kesiminin sünnet ve düğün törenlerinde, okuyucu, sazıcı, çalıcı, raksçı, takdimci, defçi, güldürücü, taklitçi ve maskaracı³⁴⁸ gibi ayrı ayrı görevleri olan iki yüz veya üç yüz kadar erkeğin toplanıp halka eğlenceler düzenlediğinden bahsetmektedir. Bir veya iki gece boyunca devam eden eğlencelerin sonunda hane sahibinden 1 kese kuruş aldıklarını da ayrıca belirtmektedir.³⁴⁹

Evliya Çelebi’nin de belirttiği gibi Osmanlı’nın törenlerinde Yahudiler aktif rol oynamışlardır. Osmanlı Sultanı IV. Mehmed’in 1675 yılında düzenlediği törenlerde tuluat³⁵⁰ ve gölge oyunları, kukla, dans gibi gösterileri Yahudilerin sergilediğine dair kaynaklarda ibareler bulunmaktadır.³⁵¹ Aynı şekilde Sultan III. Murad da, müzik dinlemeyi ve gösteri izlemeyi sevdiği için neredeyse her gün çalgı çalmakta usta olan

³⁴⁶ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 638.

³⁴⁷ Kaya, *İmparatorluktan Cumhuriyete Azınlıklar*, s. 132.

³⁴⁸ *Maskara: Değişik hareketler sergileyerek çevresini eğlendiren, hoş, sevimli, şaklaban (kimse)*. İlhan Ayverdi, “Maskara”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2005, c. 2, s. 1946.

³⁴⁹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 646.

³⁵⁰ Tulûat Tiyatro: Elllerinde yazılı bir metin olmadan, , ama (Kanava’sı) örgüsü önceden bilinen, oyuncuların bir kanavayı esas tutup o andaki buluşları ile geliştirdikleri halk tiyatrosu. Haldun Taner, Metin And, Özdemir Nutku, “Tiyatro Terimleri Sözlüğü”, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966, s. 112.

³⁵¹ Mukadder Yayıoğlu, “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Çokkültürlü / Melez Sefardi Tiyatrosu”, *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, c. 27, sy. 27 (2009), s. 72.

Yahudileri ve cambazları saraya getirterek onları seyrederdi. Ayrıca bazı kaynaklarda dar gelirli Yahudilerin bir kısmının İstanbul'da Hıristiyan düğünlerinde tef çalarak raks ettikleri de geçmektedir.³⁵²

Seyahatname'de "Oyuncu, Çalgıcı, Güldürücüler Esnafı" başlığı altında Çelebi, bunları kollara ayırarak tek tek ele almıştır. Biz burada sadece Yahudilerin de içinde bulunduğu grupları ele alacağız. Bu kollardan bazıları şöyledir:

a) Dördüncü Servi Kolu:

Çingene, Rum, Ermeni ve Yahudi haramzâdelerden³⁵³ oluşan üç yüz çalışanı bulunmaktaydı.³⁵⁴

b) Dokuzuncu Cevahir Kolu:

Bu grup rakkaslardan (dansçı) oluşmaktadır. İki yüz kişilik grup Galata'da oturan cevahirci (kuyumcu) Rum ve Ermenilerden oluştuğu için "Cevahir Kolu" ismini vermişlerdir. Ayrıca bu grupta yaptıkları taklitlerle insanları güldüren Rum ve Yahudi çocukları da bulunmaktadır.³⁵⁵

c) Onuncu Patakoğlu Kolu:

Bu kolun tamamı Yahudilerden oluşan üç yüz maskaracıdır. Diğer kollarda içinde, işlerinin ustası olan kişilerden oluşmaktadır. Rakkasları da iyidir ancak asıl sâzendeleri meşhurdur.³⁵⁶

d) On Birinci Haşota Kolu:

Tamamı Yahudilerden oluşan yüz beş kişidir. Bu kolun seçkin rakkasları Samurkaş, Deşeniko ve Sinor Yako'dur.³⁵⁷

³⁵² Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 191.

³⁵³ *Haramzâde: Gayr-ı meşru ilişkiden doğmuş çocuk*. İlhan Ayverdi, "Haramzâde", *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2005, c. 2, s. 1179.

³⁵⁴ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 646.

³⁵⁵ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, ss. 647-48.

³⁵⁶ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 648.

³⁵⁷ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 648.

e) On İkinci Samurkaş Kolu:

İki yüz kişiden oluşan Yahudilerdir. Bu kolun ünlü olmasının sebebi hokkabâz, kûzebâz, kadehbâz, ateşbâz, şebbâz, perendebâz, taklabâz... vb. bütün oyuncuların mevcut olmasıdır. Bir gecede 100 kuruş alarak sabaha kadar insanları eğlendirmektedirler. Yahudi ve Çingeneler birbirlerine düşman oldukları için bazen bir gecede her iki gurup da çağırılarak onların birbirleriyle olan atışmalarından daha büyük bir eğlence çıkmaktaydı.³⁵⁸

³⁵⁸ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 648.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: DİNİ HAYAT VE ZİYARET YERLERİ

A) OSMANLI YAHUDİLERİNİN DİNİ HAYATINA GENEL BİR BAKIŞ

Osmanlı devletinde yaşayan Yahudilerin dinî ve sosyal hayatı ayrılmaz bir bütünü oluşturmaktadır. Gerek ticari işlerde gerekse günlük hayatta kuralları koymada din etkin bir rol oynamaktadır. Din adamlarının koyduğu kuralları takip etmek zorunda olan Yahudiler, herhangi bir yasa ihlali yaptıklarında hahamlar tarafından Bet-Din adı verilen mahkemelerde yargılanmaktaydılar.³⁵⁹ Bet-Din’de miras, evlilik, finans, ticaret gibi birçok alanla ilgili sorunlar çözülmekteydi. Bu mahkemelerde öncelikli olarak Yahudi davalarına bakılsa da, istenilen durumda Yahudi ve diğer dine mensup olan kişiler arasındaki davalar da görülebilmekteydi. Yahudiler davalarının bu mahkemede görülmesi için elinden gelen bütün çabayı göstermekteydiler. Öyle ki yaşadıkları ülkede Bet-Din bulunmadığı zaman en yakın ülkedeki mahkemelerine başvurmaktaydılar. Bir dönem Venedik’te böyle bir durum yaşanınca oradaki Yahudiler sorunun çözümü için Selanik’e gitmek zorunda kalmışlardır. Her ne kadar Yahudiler için özel mahkemeler kurulsun da bazen davalarının çözümü için Osmanlı mahkemelerine de başvurmaktaydılar. Özellikle XVI. yüzyılda gelen Yahudi halkı, Talmud’daki hükümler istedikleri gibi olmadığında bu yolu tercih etmekteydiler. Yahudi cemaatleri bu duruma daha fazla seyirci kalmayarak 30 Kasım 1557’de ünlü Yahudi din bilginlerinin katıldığı toplantıda alınan kararla; başka mahkemelere başvuran Yahudilerin herem cezası³⁶⁰ alması ve hatta gerekirse başka

³⁵⁹ Eroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*, s. 177.

³⁶⁰ Herem cezası, Ortaçağ Roma Kilisesinin aforoz cezasına benzerdir. Herem cezası, sinagogda bütün Yahudilerin gözü önünde yapılan büyü bir tören ile açıklanıyordu. Kürsünün yanına, üzerinde örtü bulunan canlı bir horoz, bir şişkin tulum ve bir tabut konuluyordu. Etrafına mumlar dikiliyordu.

mahkemelerde şahitlik yapanlara da herem cezasının uygulanabileceğine hüküm verilmiştir.³⁶¹

Osmanlı, çatısı altında yaşayan bütün gayrimüslimlere dinî yaşantılarını sürdürmede özgürlük tanımıştır. Bunun için Yahudiler de yöneticilerini kendi aralarından seçerek Yahudi kurallarının uygulanmasını sağlamışlardır. Geldikleri yerlere göre topluluklar oluşturan Yahudiler kendilerine, horoz, bal arısı, boynuz gibi semboller de belirlemişlerdir.³⁶²

Yahudilerin sadece ibadetlerde değil yiyecek ve içecek konusunda da bazı kuralları bulunmaktadır. Pulu olmayan balığı yemezler. Et konusunda sadece kendi kasaplarının kestiği eti yemektirler. Etin kanını tamamen çıkartmak gerekirdi; hatta ette azıcık bir benek olsa bile yememektedirler.³⁶³ Yiyeceklerde de sadece susam yağı kullanmaktadırlar. Evliya Çelebi, Müslümanların tereyağı kullandıkları için, Yahudilerin onların lokmacı ve gözlemeci dükkânlarında bir gözetleyici bulundurup kullanılan yağı denetlendiklerini söylemektedir.³⁶⁴

Osmanlı Yahudileri, ibadatlere verdikleri önemle bilinen bir toplumdur. Öyle ki her sinagogun yanında dinî kuralların ihlal edilip edilmediğini kontrol eden görevliler bulunurdu. Veba hastalığı, yangın veya doğal afetlerin olduğu zamanlarda denetimi daha sıkı yapıyorlardı. Çünkü onların inancına göre bu felaketlerin olmasının sebebi dinî kurallara uyulmamasından kaynaklanmaktaydı.³⁶⁵ Yahudiler kurallara ve milli değerlerine uymadaki bu kadar sıkı tutumları sayesinde yıllar boyunca kalabalık milletler içinde yaşamalarına rağmen varlıklarını devam ettirmeyi başaramışlardır.³⁶⁶

Ayakları küller içinde olan suçlu onu lanetlemek üzere bulunan görevlinin yanında duruyordu. Bu şekilde meydana gelen büyü bir hava, bir anda Sofarın sesiyle daha dehşet verici bir ortam meydana getiriyordu. Seremonide görevliler hemen mumları söndürüyor ve onlardan birisi horozu boğuyordu. O anda, töreni yöneten haham şu sözleri söylüyordu: "Şayet sen suçlu isen, senin canın bu mumlar gibi sönsün, ruhun bu tulumdan havanın çıktığı gibi çıksın ve sen bu horozun boğulduğu gibi boğularak öl." Bu görevli daha sonra da şu herem sözlerini söylüyordu: "İlahi ve insanî adalet adına (falan oğlu falan) seni aforoz ediyoruz ve lânetliyoruz. Çünkü sen (yaptığı işler söyleniyor) yaptın. Kanun (Tora) lâneti onun üzerine olsun ve herem onun vücudunun 248 parçasına bir ağı gibi dağılsın."

Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, ss. 193-95.

³⁶¹ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, ss. 192-93.

³⁶² Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, ss. 177-78.

³⁶³ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 180.

³⁶⁴ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 493.

³⁶⁵ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 180.

³⁶⁶ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 178.

B) YAHUDİ MABETLERİ: HAVRA/ SİNAGOGLAR

Osmanlı, Yahudilerin ibadetlerini gerçekleştirebilmeleri için sinagoglarını kullanmalarına izin vermiş ve hatta bazen yeni sinagoglar dahi inşa etmelerine izin vermiştir. İspanya ve Portekiz'den Selanik'e gelen Yahudi cemaatleri buraya yerleştiklerinde her topluluk kendine ait bir sinagog inşa etmiştir. 1022 /1613 tarihli Selanik Livâsının mufassal tahrir defterinde; Cemaat-i Aragon, Cemaat-i İspanya, Cemaat-i Kastilya Cemaat-i Katalan... vb. yirmi yedi Yahudi cemaati ismi belirtilmiş ve her cemaate bir sinagog meydana getirmiştir. Aynı şekilde Osmanlı belgelerinin belirttiğine göre Safet şehrinde de, daha önceleri üç adet sinagog mevcut iken XVII. yüzyılda bu sayı otuz ikiye çıkmıştır.³⁶⁷

Yeni mabetler kurulmasına izin verilirken, eskiden var olan ancak zamanla tahrip olmuş mabetlerin ise eskisine uygun olarak inşa edilmesi istenmiştir. Selanik'te Cedid mahallesinde bulunan havranın mevcut durumuna göre inşa edilmesiyle ilgili 1309/1892 tarihli izin belgesinde şöyle geçmektedir: “...Siz ki, Vâli-i müşâr ve Nâib ve Müftî ve sâir mûmâ ileyhimsiz sâlifü'z-zikr havranın bâlâda beyan olunan tûl ve arz ve irtifâu metrelerinin tecâvüz etmemek ve masârıfı dahi ber-minvâl-ı muharrer nukûd-ı mevkûfeden tesviye olunmak üzere, hey'et-i kadîmesi (eski durumu) veçhile müceddeden (yeniden) inşasına mümânaat olunmaması (engellenmemesi) ve bu vesile ile kimesneden cebren akçe toplanılmak ve yahud âhar suretle iz'âc olunmak misillü mugâyir-i rızâ-yı şahaneme hâlât vukû'a getirilmemesi hususlarına dikkat ve mücânebet eyliyesiz.” Belgede; havranın hangi ölçülerde yapılacağı, yapılan masrafların nasıl temin edileceği, kimseden kesinlikle zorla para alınamayacağı yönünde açıklama ve uyarılar bulunmaktadır.³⁶⁸ Benzer olay Kudüs'te de yaşanmıştır. 8 Muharrem 965 /31 Ekim 1557 tarihinde Yahudi cemaatinden bir grup havralarının yıkılan duvarlarını tamir ettirmek için kadılığa başvurmuştur. Kadı Alaaddin el-Hanefi ve Mihzırcıbaşı Mehmed Ağa bin Musa havraya gidip incelemesini tamamladıktan sonra aslına uygun olarak, ekleme yapmadan yıkılan yerlerin tamir edilmesine izin vermiştir.³⁶⁹

³⁶⁷ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 28.

³⁶⁸ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 29.

³⁶⁹ Mustafa Öksüz, “XVI. Yüzyıl Kudüs'ünde Yahudi Mabetleri ve Osmanlı Devleti”, *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, sy. 2 (2018), s. 15.

Bazı özel durumlarda mabetlerin başka yerlere taşınmasına izin verilmiştir. Mesela; Selanik'te Ağuda mahallesinde bulunan Portugal Havrasının yanması üzerine Bâre mahallesinde aynı isim kullanılarak inşa edilmesine izin verilmiştir.³⁷⁰

Bütün belgeler ve anlatılanlardan yola çıkarak Osmanlının Yahudilerin nüfus ve cemaat çeşitliliğini de göz önünde bulundurarak, onları, buldukları bölge ve mahallerde yeni sinagoglar inşa etmede serbest bıraktığı anlaşılmaktadır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde şehirler hakkında bilgi verirken cami ve diğer dinlere ait mabetlere de değinmiştir. Bazı şehirlerde mabetlerin sayısını net bir şekilde ifade ederken bazılarında ise mabetin bulunduğunu söylemekle yetinmiştir. Şehirlere göre mabetlerin sayısı ise şöyledir:³⁷¹

ŞEHİR	MABET
İstanbul	12 Sinagog
Bağdat	3 Sinagog
Cizre	1 Künnişt
Budin Kalesi	2 Sinagog
Kefe Eyaleti (Kırım)	1 Sinagog
Selanik	20 adet Hahamhane ve Sinagog
Kudüs	2 Sinagog
Bosnasaray	1 Sinagog
Ağrıboz Kalesi (Yunanistan)	1 Sinagog

Seyahatname'de Belgrad ve Üsküp şehirlerinde Yahudi mabetlerinin var olduğunu belirttiği halde sayı vermemektedir.³⁷²

C) YAHUDİ HÂKİMLERİ: HAHAMLAR

Osmanlı Yahudilerinde hahamlar toplumunda lider kesimini oluşturmaktaydı. Çünkü onlara her türlü kuralları koyma ve ceza verme yetkisi verilmekteydi. Hahamlar kuralları Talmud ve Şulhan Aruh'a göre belirlemekteydiler.³⁷³

Yahudilerde hahamlık doğumla elde edilen bir ayrıcalık değildi. Gerekli olan dinî eğitimi aldıktan sonra bu göreve gelinebilmekteydi. Ancak bazı dönemlerde toplumu

³⁷⁰ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 29.

³⁷¹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 375; Çelebi, *Seyahatname*, c. 4, ss. 570, 731; Çelebi, *Seyahatname*, c. 6, s. 327; Çelebi, *Seyahatname*, c. 7, s. 581; Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 163; Çelebi, *Seyahatname*, c. 9, s. 525; Çelebi, *Seyahatname*, c. 5, s. 592.

³⁷² Çelebi, *Seyahatname*, c. 5, ss. 516, 773.

³⁷³ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 182.

yöneten hahamların soylu ailelerden ve babadan oğula geçecek şekilde uygulandığı da görülmektedir.³⁷⁴

Evliya Çelebi'nin eserinde o dönemdeki hahamların sayısını verecek net ifadelere rastlanamamıştır. Genelde şehirde kaç sinagog olduğunu belirttikten sonra “...sinagog ve haham vardır” şeklinde açıklama yapmaktadır. Ancak bunun dışında Selanik şehrinde yirmi hahamhane ve sinagog bulunduğunu söylemektedir.³⁷⁵

Bir başka konu ise, birçok tartışmalara konu olan Osmanlıda hahambaşılık ne zaman başladığı ve ilk hahambaşının kim olduğu meselesidir. Evliya Çelebi özellikle İstanbul şehrini anlatırken fetihlerden başlayarak kendi dönemine kadar getirmesine rağmen eserinde hahambaşından bahsettiği görülememektedir. Bazı kaynaklarda hahambaşılığın Fatih döneminde başladığına ve ilk hahambaşının Moşe Kapsali olduğuna dair tartışmalar bulunmaktadır.³⁷⁶ Ahmet Hikmet Eroğlu da kitabında hahambaşılığın 23 Şevval 1250 (22 Şubat 1835) tarihinde Takvim-i Vakâyi'de yayınlanmasıyla resmen devlet tarafından bir kurum olarak tanındığını dile getirdikten sonra yapılan tartışmaları ele almaktadır.³⁷⁷

Haham ve Hahambaşında olması gereken bazı özellikleri ve görevleri kısaca şöyle sıralayabiliriz:

- Nikâh kıyma ve nikâh akdi bozma yetkisi hahambaşındadır. Bu görevi kendisi yerine getirebileceği gibi vekil de tayin edebilmektedir.³⁷⁸
- Hahamlar Yahudilerin dinî ve adli işlerinin yanı sıra sosyal ve eğitim konularıyla da ilgilenmektedir. Hahamlar ihtiyaç sahibi Yahudilere “Millet Sandığı” adını verdikleri gelir kaynağıyla yardım etmektedirler. Bu gelirin

³⁷⁴ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 182.

³⁷⁵ Çelebi, *Seyahatname*, c. 8, s. 163.

³⁷⁶ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, ss. 123-25; Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, ss. 66-70; Mehmet Aydın, “İstanbul'un Fethinden Önce ve Sonra İstanbul'daki Yahudi Cemaatleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 14 (2002), s. 8; Shaw J. Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yayınları, 1982, c. 1, s. 215; Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, ss. 31-32; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, ss. 65-68; Gürkaynak, “Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti”, s. 281; Benjamin Braude, Bernard Lewis (ed.), *Christians and Jews in The Ottoman Empire : The Functioning of a Plural Society*, New York London: Holmes & Meier Publishers, 1982, ss. 103-6.

³⁷⁷ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, ss. 184-85; Okan Cakir, *Jews from Konstantiniyye to Islambol : Istanbul Jewry in the 17th Century According to the Accounts of Evliya and Eremya Çelebi*, Columbus: The Ohio State University, 2005, s. 33.

³⁷⁸ Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 187.

kaynağı Yahudilerin kullandığı yiyecek ve içeceklerden alınan vergi olan “Gabele” ile sağlanmaktadır.³⁷⁹

- Hahamların Yahudilerin maddi gelirlerine göre devlete ödenecek cizyeyi toplama görevi bulunmaktadır.³⁸⁰
- Hahamlar yayın yasağı getirme hakkına da sahiptirler. Yayınlanacak eserlerin şehrin en önemli on cemaat lideri tarafından incelenmesi kararlaştırılmış ve bu karar 15 Ağustos 1529’da yürürlüğe girmiştir.³⁸¹
- Hahamlar miraslarını istedikleri kimseye bırakabileceklerdir.³⁸²
- Bir haham veya cemaat başı dine aykırı bir davranış sergilediğinde cezaları Hahamhanede verilecektir. Paşalar ve valiler tarafından hahamlar şikâyet edildiğinde onu görevden alma yetkisi sadece hahambaşıda olacaktır.³⁸³
- Hahambaşının taşralara görevlendirdiği hahamların kimler olacağına kimse karışamayacaktır.³⁸⁴

D) YAHUDİ MEZARLIKLARI

Osmanlı Devleti, bazı bölgelerde sayıları azımsanamayacak kadar çok olan ve göçlerle birlikte artan Yahudi cemaati için ayrı mezarlıklar tahsis etmiştir. İspanya’dan gelen göçlerle birlikte İstanbul’da artan Yahudi nüfusu için Osmanlı, Hasköy’de onlara ait bir mezarlık tahsis etmiştir.³⁸⁵ İlk başlarda Galata ve Üsküdar’da yaşayan tüm Yahudi cenazeleri buraya defnedilmiştir. Ancak Evliya Çelebi daha sonraları hâkimlerin izni ile başka yerlere de mezarlık yapılmasına izin verildiğini söylemektedir.³⁸⁶ 6 Şevval 990/ 3 Kasım 1582 tarihindeki hükümde;

“Eyub Kadısı’na hüküm ki, Bundan akdem Yahudi tâifesinin mürdelerin defni için bir münasib mahal görülmek için merhum Sultan Bâyezid, Evkaf toprağından Has Köy’de vaki’ müteveffa Piri Paşa bağçesi üzerinden varan tarik-ı âminin altı yanından karlık Hannanından Yorgi bağına, ondan Mustafa Ağa Bağçesi görüldüğü dere de olan tarik-ı âmma, andan garb tarafında olan hendeğe, ondan ilerüye müntehi olan arz-ı haliyle mübaşir olan çavuşlar ve evkaf-ı mezbûr mütevellisi ve Yahudilerin vekilleri ve

³⁷⁹ Eroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*, s. 183.

³⁸⁰ Tekin, *İstanbul’da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 87.

³⁸¹ Eroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*, s. 184.

³⁸² Eroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*, s. 188.

³⁸³ Eroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*, s. 188.

³⁸⁴ Eroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*, s. 188.

³⁸⁵ Tekin, *İstanbul’da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, s. 103.

³⁸⁶ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 375.

ihityarları ile makberenin ta'yinin i'lam eylediğın ecilden taife-yi mezbûrenin inürdelerin min-ba'd zikrolunan hudud ile inahdud olan mahalde defnolunmak emredüp buyurdum ki, vusûl buldukta Ferman-ı Şerifim üzre (vaki' olan mürdelerinde) vaki' olan mahalde defn etdirüp hilaf-ı emr-i şerif defnettirmeyüp Ferınan-ı Serifimin ifasında ihtimam eylesin.”³⁸⁷

Osmanlı gayrimüslimlere sadece ayrı mezarlık yeri vermekle kalmayarak, oraların korunması için de gerekli tedbirleri almıştır. Ancak her ne kadar hükümler yayınlansa da sorunların önüne geçememiş ve mahkemelere intikal eden bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Divân-ı Hümâyûn'a gönderilen bir davada, Müslümanların Yahudi mezarlıklarının sınırlarında kalan bölgede ev yapmaları gibi bazı durumlardan dolayı mahkeme Yahudileri haklı bularak duruma müdahale edilmesini emretmiştir; “...*kavm-i Yahud mekâbir-i kadimlerinden men'e mecal olmayub adetleri hasbince vaz' ettikleri ahcarı dahi evz'-i kadimesinden tağyir lazım gelmediğı ecilden mezbûrların hudud-ı mekâbirlerine teaddi ve tecavüz edenlerin men'i lazım ve hiçbir veçhiyle makberlerine tâife-i Yahudi men' caiz olmayub memalik-i İslamiyede olan ehli zimmet-i lehum mâ lenâ 'aleyhim mâ 'aleynâ mazmû-ı şerifince hilaf-ı şer'-i şerifle amel eyleyüb tarafeyne şer'-i şerif ve kadimden olagelene muhalif iş ettirmeyesi,*”. Bir başka dava ise Kasımpaşa Kulaksız mahallesinde bulunan Yahudi mezarlığıyla ilgili yaşanmıştır. Müslümanların mezarlığın yakınlarında ev inşa etmeleri üzerine Yahudiler bu durumdan rahatsız olmuş vedönemin kadısına şikâyette bulunmuşlardır. 19 Zilhicce 992 /22 Aralık 1584 tarihinde Anadolu Kazaskeri Molla Mehmed ve İstanbul kadısı Abdülbâki'nin yürüttükleri bu davada, Yahudiler kendilerine bu yerin tapusunun II. Mehmed tarafından verildiğini söylemeleri üzerine dava Yahudilerin lehine sonuçlanmıştır. Ancak altı ay sonra davanın tekrar gündeme gelmesiyle iki grup bu sefer Divân-ı Hümâyûn'a başvurmuşlardır. Mahkemede Yahudilerden ellerinde bulunan tapunun istenmesi üzerine Yahudiler yangında kaybolduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine mahkeme, Yahudilerin mezarlarına dokunulmaması ancak yeni bir defin işlemine de izin verilmemesi hükmünü vermiştir. Ayrıca mezarlık yakınlarındaki arazilerin Müslümanlara satılmasını emretmiştir.³⁸⁸

³⁸⁷ Betül Gedik, *Eski İstanbul Hayatı ve İstanbul Yahudileri*, İstanbul: Pera Orient Yayıncılık, 1996, s. 95.

³⁸⁸ Tekin, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, ss. 103-7.

Osmanlıda Yahudilerin yaşadığı şehirlerin birçoğunda Yahudilere ait mezarlıklar bulunsa da Yahudiler için Kudüs her zaman ayrıcalıklı yerini korumuştur. Başlangıçta yaşadıkları yerlerdeki mezarlıklara gömülseler de daha sonra cenaze sahipleri ölen kişinin kemiklerini Kudüs'e götürür ve oraya gömerlerdi. Bunun sebebi ise Kudüs'te gömülü olan Yahudilerin bedenlerinin çürümediğine inanılmasıydı.³⁸⁹

Yahudiler cenaze törenlerine de büyük önem vermişlerdir. Törenlerde para karşılığında ölen kişi için ağıtlar yakacak kadınlar tutmuşlardır. Bu kadınlar ölen kişi için “*Neden öldün? Yeterince paran vardı, gençtin, güzeldin, daha nice yıllar yaşayabilirdin.*” gibi sözler söyleyerek törenleri daha sesli bir hale getirmişlerdir.³⁹⁰

Evliya Çelebi'nin şehirlerdeki Yahudi sayılarından bahsetmesine rağmen, İstanbul hariç diğer şehirlerde Yahudi mezarlıklarının nerede ve kaç adet olduğundan söz etmez. Bunun dışında Evliya Çelebi Yahudi cenaze ve mezarlıklarıyla ilgili bazı menkıbeler anlatmaktadır. Bunlardan ilki bir Yahudi cenazesiyle ilgilidir:

Divane Burgaz Mehmed Çelebi nerede bir tören ve topluluk varsa orada bulunan, İstanbul sokaklarını gece gündüz gezen bir divanedir. Bu divane bir gün 300 kişilik bir Yahudi grubuna Nedim adlı kişinin cenazesini taşırlarken rast gelir. Görür görmez hemen tören alayına katılır. Ama sadece katılmakla da kalmaz, başındaki külâhı oradaki Yahudilerden birinin şapkasıyla değiştirir. Yahudi gibi davranmasının yanında bir de cenazenin en önüne geçerek adeta hahamlık yapar. Yahudilerden biri durumu fark edince bağırarak Divanenin Yahudi olmadığını söyler. Bunun üzerine Divane, bir de tabutun altından geçmeye kalkınca, Yahudiler bir anda paniğe kapılır ve cenazeyi yol üzerinde bırakarak kaçırlar. Yahudilerin cenazeyi bırakacak kadar tepki vermesi hakkında Evliya Çelebi, bir Müslüman Yahudi cenazesinin altından veya üstünden geçse ölen kişinin cadiya dönüşeceğine veya cehennemlik olacağına dair Yahudilerin inancından kaynaklandığını söylemektedir.³⁹¹

Bir başka hikâyeyi ise Evliya Çelebi, Kazvin şehrinde bulunan Yahudi mezarlığı ile ilgili “Acayip İbretlik Yer” başlığı altında anlatmaktadır. Kazvin şehrinde çok eski yıllardan beri ayakta duran Yahudi mezarlığı bulunmaktadır. Bu mezarlığa Yahudi gömüldüğü zaman üzerine bir taş koyulduğunda taş hemen yerin altına geçmektedir. Bu

³⁸⁹ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, ed. Kemal Beydilli, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, c. 2, s. 681.

³⁹⁰ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, 2007, c. 2, s. 681.

³⁹¹ Çelebi, *Seyahatname*, c. 1, s. 349.

nedenle burası mezarlıklar vadisi görünümündedir. Hatta Evliya Çelebi'nin bahsettiği diğer "Acayip İbretlik" ise; Kazvin şehrinde birinin atı veya binek hayvanının karnında şiddetli sancılar olduğunda veya hayvanları ölmek üzere iken bu mezarlıkta hayvanları gezdirdiklerinde, hayvanların hastalıkları iyileşmektedir.³⁹²

³⁹² Çelebi, *Seyahatname*, c. 4, s. 489.

SONUÇ

Geçmişin günümüze bir yansıması olan Seyahatname birçok alanı içinde barındıran bir eser niteliğindedir. Tez çalışmamızda Evliya Çelebi'nin Yahudilerle ilgili verdiği bilgileri yansıtmaya çalışırken elimizden geldiğince dönem ile ilgili farklı kaynaklardan yararlanarak konuyu genişletmeye, karşılaştırmaya ve daha anlaşılır yapmaya çalıştık.

Evliya Çelebi, şehirlerin fethedildiği döneme de değindiği fizikî, coğrafi ve iktisadî durumları, nüfusu, ibadet yerleri, halk arasındaki yaygın söylemler de dâhil olmak üzere birçok konudan bahsetmektedir. Bu da Seyahatname'nin bilgi değeri taşımasına ve daha anlaşılır olmasına katkı sağlamaktadır. Her ne kadar Seyahatname'de geçen bilgilerin - özellikle de sayısal veriler- abartılı olduğu ile ilgili bazı iddalar olsa da, hem istatistiksel hem de dönemin ruhunu yansıtmaya bakımından önem arz etmektedir.

İncelediğimiz konu itibarıyla ilk etapta o dönemdeki Yahudilerin sayısını, şehir ve mahallelere göre dağılımını incelemeye çalıştık. Evliya Çelebi bu konuda bize kolaylık sağlayarak, şehirleri anlatırken her konuyu ayrı başlık altında ele almıştır. Şehirlerin genel olarak nüfusunu bildirdikten sonra, nüfusu çok olan bazı büyük şehirlerin semtlerinde yaşayanların sayısına kadar bilgiler vermektedir. Seyahatname ve yardımcı kaynakları göz önünde bulundurulduğunda, Yahudilerin o dönemde daha çok İstanbul, Edirne, Selanik ve Safet şehirlerinde yoğun olarak yaşadıkları görülmektedir. Bu şehirlerdeki yoğunlukların, genel olarak Avrupa'da Yahudilere yönelik baskıdan kaçarak Osmanlı topraklarına yapılan göçlerden kaynaklandığı söylenebilir.

Evliya Çelebi, Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı yerleşim yerleri kadar, hiçbir Yahudinin bulunmadığı yerlerden ve bunun gerekçelerinden de bahsetmektedir. Söz gelimi, Evliya Çelebi Trabzon'da veya Lazların yaşadığı diğer yerlerde Yahudilerin hiç bulunmadığını; bu iki halkın birbiriyle anlaşamadıklarını açıklamaktadır.

Seyahatname ve yardımcı kaynakları incelediğimizde göze çarpan bir başka husus da mahallelerin düzeni olmuştur. Her ne kadar Evliya Çelebi genellikle her milleti ayrı olarak ele alsada Müslüman mahallesinde gayrimüslimlerin oturma yasağı olduğuna dair bir yasaktan söz etmemektedir. Ayrıca diğer kaynaklara baktığımızda da Osmanlı'da, böyle bir zorunluluğun olduğuna rastlanmamıştır. Dolayısıyla, Osmanlıda gayrimüslimlerin kendilerine ait mahallelerde oturmaları, Avrupa'daki gibi ötekileştirici ve dışlayıcı bir devlet politikasından değil, gayrimüslimlerin kendilerinin tercihlerinden kaynaklanmıştır.

Evliya Çelebi, Yahudilerin yaptığı meslekler hakkında da detaylı sayılabilecek bilgiler vermektedir. O, bazen “Yahudi Kasapları, Yahudi Sarrafçısı, Yahudi Sımsarı, Yahudi Meyhanecileri, Yahudi Çuhaları” gibi müstakil başlıklar altında, kimi zaman da daha genel başlıklar altında Yahudilerin uğraştığı mesleklerden bahsetmektedir. Evliya Çelebi’nin verdiği bilgiler, Osmanlıda Yahudilerin meslek icrasında neredeyse hiçbir kısıtlamaya maruz bırakılmadıklarını göstermektedir. Halbuki aynı dönemde Avrupa’daki Yahudiler, sadece Hıristiyanların yapmak istemedikleri iş ve meslekleri yapabiliyorlardı. Çalışmamızda değindiğimiz diğer kaynakların da bunu doğrular nitelikte bilgiler verdiği görülmektedir. Evliya Çelebi’nin Yahudilerin yaptığı meslekleri ayrı başlıklar olarak ele almasının bazı sebepleri olabilir: Yahudiler her kasaptan et almadığı için ayrı kasapları bulunmaktadır. Sarraflık, sımsarlık ve meyhane işletmek, Yahudilerin farklı devletlerde icra ettikleri ve göç etseler de devam ettirebilecekleri meslekler olduğu için çokça tercih etmektedirler.

Tezimizin üçüncü bölümünü oluşturan mabetler ile ilgili Seyahatname’de çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Şehirlerde bulunan sinagog sayısına değinen Evliya Çelebi, bazı Yahudilerin yaşadığı bölgelerdeki sinagog sayılarından bahsetmemektedir. Aynı şekilde hahamlar hakkında da kısa bilgiler vermiş ve sadece birkaç yerde hahamların sayılarından bahsetmiştir. Günümüzde en çok tartışılan konulardan biri olan Hahambaşılık sisteminin Osmanlıda ne zaman başladığı konusunda, Evliya Çelebi’nin eserinden bir bilgi veya ipucu edinmek mümkün olmamıştır. Aslında Evliya Çelebi İstanbul’u anlatırken daha önceki yapılan fetih teşebbüslerinden dahi bahsetmektedir. Bununla birlikte Evliya Çelebi’nin, Fatih Sultan Mehmed dönemini oldukça geniş ele aldıktan sonra, o dönemde kurulduğu iddia edilen hahambaşılık müessesesinden bahsetmemesi, hahambaşılığın aslında çok sonraları kurulduğu yönünde bir işaret kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

- AKTAN Coşkun Can, Dilek DİLEYİCİ, Özgür SARAÇ, “Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları -I-”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 7, sy. 2 (2002), ss. 1-20.
- AKYILDIZ Ali, “Sarraflık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, c. 36, ss. 162-65.
- ARSLANTAŞ Nuh, *İslam Toplumunda Yahudiler*, İz Yayıncılık, 2008.
- , *Yahudiler ve Türkler*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- ATAMAN Semiha Muhterem, *Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâme'sindeki Çokkültürlülük Yansımaları: Bilâdüşşâm*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, 2015.
- ATTALI Jacques, *Yahudiler, Dünya ve Para Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi*, çev. Berna Günen, 3. bs., İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2014.
- AYDIN Mehmet, “İstanbul'un Fethinden Önce ve Sonra İstanbul'daki Yahudi Cemaatleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 14 (2002).
- AYVERDİ İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 3 cilt, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2005.
- BAHAR Beki L., *Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2003.
- BAYBAL M. Sami, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Anadolu'da Yaşayan Gayrimüslimlerin Durumu*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- BENBESSA Esther, Aron RODRIGUE, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.- 20. Yüzyıllar)*, çev. Ayşe Atasoy, 2. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- BESALEL Yusuf, *Yahudi Tarihi*, İstanbul: Ünlversal Dil Hizmetleri ve Yayıncılık, 2000.
- BRAUDE Benjamin, Bernard LEWIS, (ed.), *Christians and Jews in The Ottoman Empire : The Functioning of a Plural Society*, New York London: Holmes & Meier Publishers, 1982.
- CAKIR Okan, *Jews from Konstantiniyye to Islambol : Istanbul Jewry in the 17th Century According to the Accounts of Evliya and Eremya Çelebi*, Columbus: The Ohio State University, 2005.
- ÇELEBİ Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Seyit Ali Kahraman & Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003 - 2011.
- , *Seyahatname*, Dersaadet: İkdam Matbaası, 1314.
- , *Seyahatname*, t.y.Topkapı Sarayı Bağdat Kütüphanesi, (152/b) 304.
- ÇELİK Bülent, Uğur ÜNEN, “XVIII. Yüzyılda Rodos'un Sosyo-Ekonomik, Dinî ve Kültürel Durumu”, *Adanan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 2, sy. 2 (2015).
- DÜZDAĞ M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul: Enderun Kitapevi, 1972.
- ERDURAN Zeynep, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre İstanbul'da Esnaf, Zanaat ve Ticaret*, (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- ERGENÇ, ÖZER, *16. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- EROĞLU Ahmet Hikmet, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, 2. bs., Ankara: Berikan Yayınevi, 2015.
- ERYILMAZ Bilal, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul: Risale Yayınları, 1990.

- EYİCE Semavi, “Ayasofya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, c. 4, ss. 206-10.
- FAROQHI Suraiya, *Osmanlı Zanaatkârları*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.
- , *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, 4. bs., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.
- GEDİK Betül, *Eski İstanbul Hayatı ve İstanbul Yahudileri*, İstanbul: Pera Orient Yayıncılık, 1996.
- GERLACH Stephan, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, 2 cilt, ed. Kemal Beydilli, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- , *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, 2 cilt, ed. Kemal Beydilli, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- GÜLERYÜZ Naim A., *Tarihte Yolculuk - Edirne Yahudileri*, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın Ve Yayın A.Ş., 2014.
- GÜRKAYNAK Muharrem, “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 8, sy. 2 (2003), ss. 275-90.
- İLGÜREL Mücteba, “Celâli İsyanları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, c. 7, s. .
- , “Evliya Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. 11, s. Türkiye Diyanet Vakfı.
- İNALCIK Halil, “İstanbul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, c. 23, ss. 220-39.
- , *Osmanlılar (Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- KAHRAMAN Seyit Ali, Yücel DAĞLI, Robert DANKOFF, (ed.), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- , (ed.), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- KAL’A Ahmet, “Esnaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, c. 11, ss. 423-30.
- KALLEK Cengiz, “Simsar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, c. 37, ss. 215-18.
- KARA Selin, “İbrahim Müteferrika Öncesi İstanbul’da Yahudi Matbuatı”, *Dört Öge Dergisi*, sy. 12 (2017), ss. 251-54.
- KARATAŞ Ali İhsan, “Bursa’daki Uygulamaları Işığında Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Meskenleriyle İlgili Düzenlemeler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 16, sy. 2 (2007), ss. 123-54.
- KAYA Önder, *İmparatorluktan Cumhuriyete Azınlıklar*, İstanbul: Kronik Kitap, 2017.
- KIEL Machiel, “Filibe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, c. 13, ss. 79-82.
- , “Pravadi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, c. 34, s. .
- , “Silistre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, c. 37, s. .
- KILIÇ Musa, “Yeniçeri Ocağı ve Yahudiler Arasındaki İlişkiye Dair Bazı Tespitler”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. 10, sy. 2 (2015), ss. 143-64.
- KÖMÜRCÜYAN, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi (XVII. Asırda İstanbul)*, çev. Andreyan, Hrand D., İstanbul: Kutulmuş Basımevi, 1952.

- KURT BUDAK Nihal, *Evliya Çelebi ve Eremya Çelebi'ye Göre XVII. Yüzyıl İstanbul Hayatı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- LEWIS Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler*, çev. Belgin Çınar, Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2018.
- MANTRAN Robert, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, 2 cilt, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.
- MERAL Yasin, “Erken Dönem İbrani Matbaacılığında Haham Onayları ve Cemaat İçi Sansür”, *Dini Araştırmalar*, c. 18, sy. 47 (2015), ss. 96-118.
- MINTSIS Georgios I., “Selanik’in İspanya Yahudileri (Yerleşme, Yükseliş, Büyük Yıkım)”, *Litera: Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, çev. Esin Ozansoy, c. 27, sy. 2 (2017), ss. 113-23.
- OCAK Hasan Fehmi, “Endülüslülerin Osmanlı Ülkesine Göçü ve Entegrasyonu”, *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 1, sy. 1 (2018), ss. 17-31.
- ORAL Mustafa, “Çıfıt Adına Dair”, *Folklor/Edebiyat Dergisi*, c. 16, sy. 63 (2010), ss. 21-28.
- ÖKSÜZ Mustafa, “XVI. Yüzyıl Kudüs’ünde Yahudi Mabetleri ve Osmanlı Devleti”, *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, sy. 2 (2018), ss. 9-32.
- ÖZBAŞ Mustafa, *Yahudilik’te Yiyecek ve İçecek Yasakları*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- ÖZBAY Muzaffer, *Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinde Anadolu Coğrafyasındaki Gayrimüslim Mabetleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- PUL, Ayşe, *Girit Savaşı İle İlgili Bir Türk Kaynağının Tahlili (TTK Kütüphanesi’nde Bulunan Girid Fethi Tarihi Başlıklı Yazma)*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- ROZEN Minna, *İstanbul Yahudi Cemaati’nin Tarihi (1453-1566)*, çev. Serpil Çağlayan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- SARI Nil, “Cerrahlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, c. 7, ss. 421-24.
- SEVILLA-SHARON Moshe, *İsrail Ulusunun Tarihi*, Yerusalayim: Graph Press, 1981.
- , *Türkiye Yahudileri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- SHAW Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler*, çev. Meriç Sobutay, İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.
- SKOLNIK Fred, Michael BERENBAUM, (ed.), “Anusim”, *Encyclopedia Judaica*, Jerusalem: Keter Publishing House, 2007, c. 2, s. .
- , (ed.), “Marrano”, *Encyclopaedia Judaica*, Jerusalem: Keter Publishing House, 2007, c. 13, s. .
- SOYKAN T. Tankut, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimler*, İstanbul: Ütopya Kitabevi, 2000.
- STANFORD Shaw J., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, 2 cilt, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yayınları, 1982.
- ŞAHİN İlhan, “Sofya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, c. 37, ss. 344-48.
- ŞEKER Mehmet, Filiz KARACA, “Hil’at”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, c. 18, ss. 22-27.
- TANER Haldun, Metin AND, Özdemir NUTKU, “Tiyatro Terimleri Sözlüğü”, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966.

- TEKİN Rahmi, *İstanbul'da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)*, Ankara: Atıf Yayınları, 2014.
- TÜMER Günay, "Circîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, c. 8, s. 26.
- TÜMER Günay, Abdurrahman KÜÇÜK, Mehmet Alparslan KÜÇÜK, *Dinler Tarihi*, 4. bs., Ankara: Berikan Yayınevi, 2014.
- ÜÇEL-AYBET Gülgün, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, 1. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- YAYCIOĞLU Mukadder, "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Çokkültürlü / Melez Sefardi Tiyatrosu", *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, c. 27, sy. 27 (2009), ss. 61-123.
- YURTSEVEN Yılmaz, *Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Türk Hukuk Tarihi Bilim Dalı, 2001.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	NAGİHAN ÖZTÜRK
Tez Adı	EVLIYA ÇELEBİ'NİN SEYAHATNAMESİ'NDE YAHUDİLER ve YAHUDİLİK
Enstitü	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Anabilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
Tez Türü	YÜKSEK LİSANS TEZİ
Tez Danışman(lar)ı	Pof. Dr. Muhammet TARAKÇI
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih :27.08.2019

İmza :

N. Öztürk